

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

KIŞ 2021 CİLT: 12 SAYI: 2
WINTER 2021 VOLUME: 12 ISSUE: 2

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

ISSN: 2146-1740

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

(JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES)

YAYIN NO:

ISSN: 2146-17

E-ISSN: 2146-17

YAYININ TÜRÜ : Süreli-Yılda 2 sayı olarak yayınlanır.
Uluslararası hakemli bir dergidir.

Sahibi : İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
(Owner) Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Alan Editörler : Çalışma Ekonomisi, Endüstri İlişkileri, Ekonometri, İktisat, Maliye
(Field Editors) Prof. Dr. Ahmet UĞUR
Prof. Dr. Tetsuya BAHARA
Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler
Prof. Dr. Arshi KHAN
Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA
Doç. Dr. Hasan YILMAZ
Uluslararası Ticaret- İşletme
Prof. Dr. Hüseyin ALTAY

Teknik Editörler & Yazım Dil Editörleri : Arş. Gör. Demet TOKTAŞ
(Technical Editors & Copyeditors) Arş. Gör. Gizem ATEŞ (Yabancı Dil Editörü)
Arş. Gör. Müge Seda ATEŞ
Arş. Gör. Şeyma ALTUNKAYA (Yabancı Dil Editörü)

Hukuk Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Murat Buğra TAHTALI
(Legal Advisor)

Adres : İnönü Üniversitesi İİBF
(Address) 44280 MALATYA

Telefon (Phone) : +90 422 377 30 00

Faks (Fax) : +90 422 341 04 38

E-mail : akademikyak@inonu.edu.tr

Web : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>

DANIŐMA KURULU
(EDITORIAL ADVISORY BOARD)

Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İÇDUYGU	Koç Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Bharat SARATH	Rutgers, The State University of New Jersey
Prof. Dr. E. Fuat KEYMAN	Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Enver BOZKURT	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. H. Cemil KOÇAK	Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan D. Dağı	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. James ALM	Tulane University
Prof. Dr. James L. BICKSLER	Rutgers, The State University of New Jersey
Prof. Dr. Jorge MARTINEZ-VAZGUEZ	Georgia State University
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Kerem ALKİN	İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. M. Hakan YAVUZ	University of Utah
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım ENGİN	Piri Reis Üniversitesi
Prof. Dr. Oya ÖZÇELİK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Serkan BENK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Shyam SUNDER	Yale University
Prof. Dr. Ş.Halis ÇALIŐ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Zühtü ARSLAN	Anayasa Mahkemesi
Doç. Dr. Michael ALLES	Rutgers, The State University of New Jersey

Akademik Yaklaşımlar Dergisi:

Bilimsel/özgün araştırma makaleleri yayımlayan ve yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Dergimiz aşağıdaki dizinlerde taranmaktadır: ASOS, ACARINDEX, CiteFactor, DRJI, EuroPup, idealonline, ResearchBip, ROAD, ROOT INDEXING ve SOBIAD.

YAYIN KURULU
(EDITORIAL BOARD)

Prof. Dr. Adnan GERÇEK

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ

İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU

Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Dilek TEMİZ DİNÇ

Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan BURAN

Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Latif ÖZTÜRK

Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ

Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Metin BAYRAK

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Muzaffer KOÇ

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Recep KARABULUT

İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Tamer BUDAK

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Dr. Masood Nawaz KALYAR

Government College University Faisalabad

EDİTÖRÜN NOTU

Akademik Yaklaşımlar Dergisi ISSN:2146-1740 Cilt 12-Sayı 2 yedi makale ile yayınlanmıştır. Bu sayının yayın sürecinde hakeme gönderilen makalelerin %42'si red, %58'i kabul almıştır. Ek olarak, Akademik Yaklaşımlar Dergisi etik ilkeler ve yayın politikasına uygun olmadığı gerekçesiyle üç çalışma editör tarafından reddedilmiştir.

“YENİLENEBİLİR ENERJİ, TURİZM, CO₂ VE GSYİH İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE İÇİN ANALİZİ” makalesi Ayşe ARI tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada turizm, yenilenebilir enerji, GSYH (Gayrisafi Yurt İçi Hasıla) ve CO₂ ilişkisi Türkiye açısından ekonometrik analiz ile incelenmiştir.

“PETER FERDINAND DRUCKER'IN YÖNETİM YAKLAŞIMI: TEORİK BİR İNCELEME” makalesi Hamza ATEŞ ve A. Muhammet BANAZILI tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Peter Ferdinand Drucker'ın eserleri çerçevesinde ideal yönetim teorisi, amaçlara göre yönetim ve bilgi işçisi yaklaşımları ve hükümetlere ve sivil toplum kuruluşlarına ilişkin perspektifler ortaya konulmuştur.

“TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İTHAL GİRDİ BAĞIMLILIĞININ ANALİZİ” makalesi Atilla AYDIN tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin ithalatının yapısı sektörlere göre incelenmiş ve ithal girdi bağımlılığının derecesi girdi çıktı analizi ile incelenmiştir.

“MARKA İLİŞKİSİ KALİTESİ DÜZEYİNİN AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİM ÜZERİNE ETKİSİ: KOZMETİK SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR UYGULAMA” makalesi Nesrin ŞEN ve Yusuf ÖCEL tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada marka ilişkisi kalitesi düzeyinin ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisi anket kullanılarak incelenmiştir.

“ORTA ASYA DEVLETLERİNDEKİ GÖÇ HAREKETLERİNİN EKONOMİK VE POLİTİK PERSPEKTİFTEN İNCELENMESİ” makalesi Emre KÜÇÜKKURU tarafından kaleme alınmıştır. Makalede Orta Asya bölgesine odaklanılmış ve Sovyet döneminde gerçekleştirilen sürgün politikalarının, bölge insanına etkisi araştırılmıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri'nde yaşanan göçün nedenleri, neden-sonuç ilişkisiyle incelenerek açıklanmıştır.

“SOSYAL GÜVENLİK KURUMU'NUN 2012-2020 YILLARI ARASI İŞ KAZALARI GÖSTERGELERİNİN STANDARDİZASYONU” makalesi Kaan KOÇALI tarafından kaleme

alınmıştır. Çalışmada Türkiye’de 2012-2020 yılları arasında yaşanan iş kazalarına ait istatistiksel veriler, iş görmezlik süreleri ve ölümlü vaka sayıları istatistiksel olarak analiz edilerek iş kazası ağırlık oranları ve iş kazası sıklık hızları belirlenmeye çalışılmıştır.

“MALİYE POLİTİKALARININ VIX ENDEKSİ İLE İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ” makalesi Esra CAN ve Zafer DÖNMEZ tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada VIX Endeksi’nin Türkiye’de yapılan kamu harcamaları ve kamu gelirleri üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Akademik Yaklaşımlar Dergisi’nin bu sayısına katkı sunan yazarlarımıza, hakem heyetimize ve kurul üyelerimize; makalelerin yayın sürecinin başından sonuna kadar titiz ve özverili çalışmalarından dolayı değerli editörlerimize ve yayın ekibimize teşekkürlerimizi iletiyoruz.

Akademik Yaklaşımlar Dergisi her sayıda uluslararası yayıncılık kriterlerinin sağlanması ve yüksek düzeyde yürütülmesi için çaba göstermektedir. Söz konusu çabalar ile ortaya koyduğumuz bu sayımızı tüm okurlarımıza ithaf ediyor, dergimizin yeni sayılarında buluşmayı ümit ediyoruz.

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Dekan

EXECUTIVE SUMMARY

Journal of Academic Approaches ISSN: 2146-1740 Volume 12-Issue 2 has been published with seven articles. During the publication process of this issue submitted to the referee, 42% of the articles were rejected and 58% of the articles were accepted. Besides, three studies were rejected by the editor on account of the fact that they didn't comply with ethical principles and publishing policy of the Journal of Academic Approaches.

The article "THE ANALYSIS OF RELATIONS BETWEEN RENEWABLE ENERGY, TOURISM, CO₂ AND GDP FOR TURKEY" was written by Ayşe ARI. In this study, the relations between tourism, renewable energy, GDP (Gross Domestic Product) and CO₂ in regard to Turkey was examined by econometric analysis.

The article "PETER FERDINAND AND DRUCKER'S MANAGEMENT APPROACH: A THEORETICAL ANALYSIS" was written by Hamza ATEŞ and A. Muhammet BANAZILI. In the article, within the framework of works the Peter Ferdinand Drucker ideal management theory, management by objectives and knowledge worker approaches with the perspectives of government and non-governmental organizations were put forward.

The article "ANALYSIS OF IMPORTED INPUTS DEPENDENCE IN TURKISH ECONOMY" was written by Atilla AYDIN. In the article, the structure of the Turkey's import was analyzed by sectors and degree of dependence on imported inputs was examined with the input output analysis.

The article "THE EFFECT OF BRAND RELATIONSHIP QUALITY LEVEL ON WORD OF MOUTH: AN APPLICATION ON THE COSMETICS INDUSTRY" was written by Nesrin ŞEN and Yusuf ÖCEL. In this study, the effect of brand relationship quality level on word of mouth was examined by using survey.

The article "AN EXAMINATION OF MIGRATION MOVEMENTS IN THE CENTRAL ASIAN STATES FROM ECONOMIC AND POLITICAL PERSPECTIVES" was written by Emre KÜÇÜKKURU. In the article, it was focused on the region of Central Asia and the impact of exile policies carried out during the Soviet period on the people of region was examined. Reasons of migration in the Central Asian Republics was analyzed through the cause-and-effect relationship.

The article “STANDARDIZATION OF BETWEEN 2012-2020 YEARS WORK ACCIDENTS INDICATORS OF SOCIAL SECURITY INSTITUTION” was written by Kaan KOÇALI. In the study, occupational accident severity rates and occupational accident frequency rates was tried to be determined by analyzing the statistical data, periods of incapacity and number of fatal cases related to occupational accidents between the years 2012-2020.

The article “THE RELATIONSHIP OF FINANCIAL POLICIES AND THE VIX INDEX: THE CASE OF TURKEY” was written by Esra CAN and Zafer DÖNMEZ. In the article, the impact of VIX Index over the public expenditures and public revenues in Turkey was examined.

We would like to express our gratitude to the Authors, Referee Committee and to our board members; and also to our dear editors and The Editorial Board for their meticulous and devoted work from the beginning to the end of publication process of the articles.

The Journal of Academic Approaches has made an effort to provide international publishing criteria and carry it out at the high level in every issue. We dedicate the issue which we put forward with these efforts made to all our readers and look forward to meeting with our readers in the new issues of our journal.

Prof. Dr. Gokhan TUNCEL

Dean

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- YENİLENEBİLİR ENERJİ, TURİZM, CO₂ VE GSYİH İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE İÇİN ANALİZİ**
THE ANALYSIS OF RELATIONS BETWEEN RENEWABLE ENERGY, TOURISM, CO₂ AND GDP FOR TURKEY -192
Ayşe ARI
- PETER FERDINAND DRUCKER'IN YÖNETİM YAKLAŞIMI: TEORİK BİR İNCELEME**
PETER FERDINAND DRUCKER'S MANAGEMENT APPROACH: A THEORETICAL ANALYSIS -206
Hamza ATEŞ, A. Muhammet BANAZILI
- TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İTHAL GİRDİ BAĞIMLILIĞININ ANALİZİ**
ANALYSIS OF IMPORTED INPUTS DEPENDENCE IN TURKISH ECONOMY -223
Atilla AYDIN
- MARKA İLİŞKİSİ KALİTESİ DÜZEYİNİN AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİM ÜZERİNE ETKİSİ: KOZMETİK SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR UYGULAMA**
THE EFFECT OF BRAND RELATIONSHIP QUALITY LEVEL ON WORD OF MOUTH: AN APPLICATION ON THE COSMETICS INDUSTRY -250
Nesrin ŞEN, Yusuf ÖCEL
- ORTA ASYA DEVLETLERİNDEKİ GÖÇ HAREKETLERİNİN EKONOMİK VE POLİTİK PERSPEKTİFTEN İNCELENMESİ**
AN EXAMINATION OF MIGRATION MOVEMENTS IN THE CENTRAL ASIAN STATES FROM ECONOMIC AND POLITICAL PERSPECTIVES -283
Emre KÜÇÜKKURU
- SOSYAL GÜVENLİK KURUMU'NUN 2012-2020 YILLARI ARASI İŞ KAZALARI GÖSTERGELERİNİN STANDARDİZASYONU**
STANDARDIZATION OF BETWEEN 2012-2020 YEARS WORK ACCIDENTS INDICATORS OF SOCIAL SECURITY INSTITUTION -302
Kaan KOÇALI
- MALİYE POLİTİKALARININ VIX ENDEKSİ İLE İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**
THE RELATIONSHIP OF FINANCIAL POLICIES AND THE VIX INDEX: THE CASE OF TURKEY -328
Esra CAN, Zafer DÖNMEZ

SAYININ HAKEMLERİ
(REFEREE OF THIS ISSUE)

Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Dilek BAYBORA	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru OĞURLU	Lefke Avrupa Üniversitesi
Prof. Dr. Erdiç ALTAY	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Emrah BERİŞ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ÖREN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol BABUŞCU	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ALPER	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Diğdem SOYALTIN COLELLA	Altınbaş Üniversitesi
Doç. Dr. Dimitri TSAROUHAS	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Doç. Dr. Elvettin AKMAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Ersan ÖRSELLİ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan CANDAN	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ÖNDER	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Ozan BAŞKOL	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri Gökhan TOPRAK	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem OKTAL	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Recep FEDAI	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep ERDİNÇ	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayben CEYHAN GÜNAY	Nişantaşı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Begüm ŞAHİN	Ostim Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Belgin BAHAR	Galatasaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erkan YILDIZ	Başkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferda KARAGÖZ ÖZENÇ	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil Burak SAKAL	Kapadokya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Kasimu MAIMAITIALI
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Bilgehan KUTLU
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Orhan ÖZER
Dr. Öğr. Üyesi Ömür AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Resul YALÇIN
Dr. Öğr. Üyesi Rüştü UÇAN
Dr. Öğr. Üyesi Şeyma GÜN EROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Mert KARCI
Dr. Öğr. Üyesi Turgay DÜĞEN
Dr. Sayed Ahmad GHASEMÍ

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Üsküdar Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Kıbrıs İlim Üniversitesi
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Tahran University

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.880406
Araştırma Makalesi

YENİLENEBİLİR ENERJİ, TURİZM, CO₂ VE GSYH İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE İÇİN ANALİZİ

THE ANALYSIS OF RELATIONS BETWEEN RENEWABLE ENERGY, TOURISM, CO₂ AND GDP FOR TURKEY

Ayşe ARI¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
15/02/2021

Kabul:
17/06/2021

Bu çalışmanın amacı turizm, yenilenebilir enerji, GSYH (Gayrisafi Yurt İçi Hasıla) ve CO₂ ilişkisini Türkiye için araştırmaktır. Bu amaçla turizm, yenilenebilir enerji ve GSYH'nın CO₂ üzerindeki etkisi sınanmıştır. İlaveten yenilenebilir enerji, GSYH ve CO₂'nin turizm üzerindeki etkisi araştırılmıştır. FMOLS yönteminden elde edilen sonuçlara göre yenilenebilir enerji, CO₂ emisyonunu azaltırken turizm sektöründeki gelişmeler CO₂ üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip değildir. Ayrıca GSYH, CO₂ emisyonunu ve turizm sektörünü pozitif etkilemektedir. Diğer taraftan CO₂'nin, turizm üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Böylece turizmi teşvik edici politikaların çevreyi olumsuz şekilde etkilemeyeceği açıkça söylenebilmektedir. Ayrıca turistlerin ülke seyahatlerinde çevre kalitesini önemsemedikleri de ifade edilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir enerji, Turizm, CO₂.

Abstract

Article Info

Received:
15/02/2021

Accepted:
17/06/2021

The aim of this study is to investigate the relationship between tourism, renewable energy, GDP and CO₂ for Turkey. To this aim, the effect of tourism, renewable energy, and GDP on CO₂ was examined. Additionally, the impact of renewable energy, GDP, and CO₂ on tourism was searched. According to the results obtained from the FMOLS method, while renewable energy reduces CO₂ emission, developments in the tourism sector do not have a statistically significant effect on CO₂. Besides, GDP positively affects CO₂ emissions and tourism sector. On the other hand, there isn't a significant effect of CO₂ on tourism. Therefore, it can be said that policies incentivizing the tourism will not adversely affect the environment. Also it can be stated that tourists don't consider the environmental quality during their country trips.

Keywords: Renewable energy, Tourism, CO₂.

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Mersin Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-8485-5932, ayseari@mersin.edu.tr.

1. Giriş

Turizm, sosyal ve ekonomik alanın önemli bir bileşenidir. Son yıllarda krizler ve şoklar yaşanmasına rağmen turizm dünya genelinde en hızlı büyüyen sektörlerden biri olmaya devam etmektedir. Turizmin 2010 ve 2030 arasında Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü tarafından (UNWTO) yıllık %3,3'lük bir büyüme oranını gerçekleştireceği öngörülmektedir. Turizm sektörü, yeni iş, gelir ve yatırım fırsatları sunarak ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda turizm sektörü, doğrudan ya da dolaylı olarak dünyadaki istihdamın yaklaşık %9'unu gerçekleştirmektedir. Ayrıca turizm, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için önemli bir döviz kaynağı olup ihracat içerisinde yer alan öncü sektörlerdendir. Bu nedenle turizm sektörü, ithalat fazlasının etkisini hafifleten önemli bir sektör olarak kabul edilmektedir (Selvanathan vd., 2020: 1; Jebli vd., 2019: 3; Liu vd., 2019: 761). Turizm sektörünün ekonomi için birçok açıdan fayda sağlaması gerekçesiyle ülkeler turizm sektörünü teşvik edici politikalar uygulamaktadır.

Turizm ekonomik büyümeye katkı sağlarken bazı olumsuz etkileri de söz konusudur. Bu olumsuzluklar arasında gelir eşitsizliği, jeopolitik riskler ve malzeme maliyetlerini artırması sayılabilmektedir (Azam vd., 2018: 332). Turizmin bir başka olumsuz etkisi ise çevre üzerinde gerçekleşmektedir. Turizm emek yoğun ve ihracat ağırlıklı bir sektör olduğundan çevre üzerinde negatif dışsallık yaratacaktır (Selvanathan vd., 2020: 1). Turizm faaliyetlerinin bulunduğu bölgede hem üretilmesi hem de tüketilmesi, çevresel etkiler yaratmasında belirleyici olan bir başka özelliğidir. Turizm sektörü ulusal ve uluslararası düzeyde CO₂ ve sera gazı salınımını artırarak çevreyi olumsuz etkileyebilecektir. Dünyadaki karbon salınımının yaklaşık %5'inin turizm sektöründen kaynaklandığı belirtilmektedir. Sera gazı ve CO₂ salınımındaki artış ise iklim değişikliği ve aşırı hava olayları ortaya çıkmasına sebep olarak tarım sektörü ile ekonomik büyümeye, yaşam standardına ve sağlığa zarar verecektir (Paramati vd., 2017: 712; Aslan vd., 2021: 3243). Turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkileri kapsamında aşırı su ve aşırı enerji tüketimi, atık miktarındaki artış ile karasal ve deniz biyo çeşitliliğinin zarar görmesi gibi olumsuzluklar da söz konusudur (Azam vd., 2018: 332; Jebli vd., 2019: 3).

Turizm ve çevre kalitesi arasındaki ilişki turizm sektörünün enerji, tarım ve ulaşım gibi kirliliğe ve iklime duyarlı sektörlerle bağlantılı olmasından kaynaklanmaktadır. Turizm ve enerji tüketimi arasındaki ilişki birkaç kanal vasıtasıyla gerçekleşmektedir. İlk olarak turizm endüstrisi, yüksek enerji talep eden bir sektördür. Turizm sektöründe enerji kullanımı ev sahibi ülkedeki otel ve ulaşım için ya da ülkeler arası ulaşım için talep edilmektedir. Turizm

faaliyetleri içerisinde CO₂ emisyonunu en fazla artıran faktör fosil yakıtları yoğun olarak kullanması nedeniyle ulaşım (Kumail vd., 2020: 3; Aslan vd., 2021: 3243). Özellikle havayolu taşımacılığının enerji tüketimi üzerinde en fazla etkiye sahip olduğu düşünülmektedir (Balsalobre-Lorente vd., 2020: 7132). Ayrıca ülke içerisindeki yemek, ısınma, soğutma, deniz ve diğer gezi ulaşımı ile diğer ihtiyaçların temini için de enerji talep edilmektedir (Gössling, 2000: 414-415). Özetle turizm faaliyetleri doğrudan fosil yakıt kullanarak ya da dolaylı olarak çoğunlukla kömür, doğalgaz ve petrol kullanımından üretilen elektrik enerjisi tüketimiyle CO₂ emisyonunu artırabilmektedir (Paramati vd., 2017: 712). Bu sebeple ülkeye gelen turist sayısındaki artış enerji talebini artırarak kirliliğin artmasına ve sera gazı yayılımına yol açabilecektir. Ancak turizm sektörünün karmaşıklığı sebebiyle enerji talebi bölgeler arasında farklılık gösterebilecektir. Örneğin turizm sektöründeki hızlı artışlar sebebiyle turistlerin tercihlerinde değişiklikler yaşanabilmekte ve deniz yolu ya da havayolu ulaşımını daha yoğun olarak gerektiren faaliyetlere yönelebilmektedir. İkinci olarak turizm sektörünün çevre üzerindeki etkisi altyapı kanalıyla da ortaya çıkabilecektir. Çünkü turizm sektörü, gelişmiş bir altyapı düzeyi gerektirmektedir ve altyapı çalışmaları çevreyi ve ekolojik yapıyı etkileyebilecektir (Liu vd., 2019: 763; Kumail vd., 2020: 3).

Literatürde temelde turizmin çevre kalitesini bozucu etki yaratacağı savunulmasına rağmen turizmin doğru planlanması ve sürdürülebilir turizm ile söz konusu olumsuz etki kontrol altına alınabilmekte ve minimize edilebilmektedir (Gössling, 2000: 410). Hatta iyi bir turizm yönetiminin sergilenmesiyle turizmin ekonomik büyüme etkisinin gölgelenmemesi sağlanarak turizm çevre kalitesini artırabilmektedir. Bu kapsamda çevre dostu teknoloji ve ulaşım kullanarak düşük karbon emisyonuna yol açan gelişmiş bir turizm sektöründen söz edilmektedir (Sghaier vd., 2019: 595; Azam vd., 2018: 332). Turizm sektöründe enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artması turizmin sürdürülebilirliğini olumlu etkileyeceğinden turizm sektörü yenilenebilir enerji tüketimini artıracaktır. Sürdürülebilir turizm çerçevesinde elektrik, atık suyun yeniden kullanımı ve yağmur suyu geri kazanımı için yapılan yatırımlar enerji verimliliğini artıracak ve CO₂ salınımını azaltacaktır (Jebli vd., 2019: 4). Turizmin düşük CO₂ emisyonuna yol açması turizm faaliyetlerinin kalitesinin yüksek olmasını da yansıtacağından turistleri cezbedici etki doğurabilecektir (Sghaier vd., 2019: 595). Ayrıca enerji ve iklim değişikliğini dikkate alan ülkelere gelen turistler, yenilenebilir enerji kaynakları ve enerji etkinliğinin olduğu altyapıları tercih etme eğiliminde olabilmektedir (Balsalobre-Lorente vd., 2020: 7130-7133).

Bu çalışmanın amacı yenilenebilir enerji, turizm, GSYH ve CO₂ ilişkisini Türkiye ekonomisi için sorgulamaktır. Bu doğrultuda yenilenebilir enerji, turizm ve GSYH'nın CO₂ üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. İlâveten yenilenebilir enerji, GSYH ve CO₂'nin turizm üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada Johansen eşbütünleşme analizi ve FMOLS tahmin yöntemi kullanılmıştır. Türkiye ekonomisi için turizm sektörü önemli sektörlerden birisidir. Özellikle 1960'lı yıllarda devletin öncülük ettiği planlı dönem ve 1980 sonrası liberal dönemde turizm sektörü önemli gelişme kaydetmiştir. Bu kapsamda 1982 yılında çıkarılan 2634 sayılı "Turizmi Teşvik Kanunu", turizmin gelişmesi için gerekli yatırımlara imkân tanıyarak ve yeni turizm alanlarını hizmete açarak turizmin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Sonraki yıllarda ise, Seyahat Acenteleri Birliği (TURSAB) ve Türkiye Otelciler Birliği (TÜROB), gibi özel sektör kuruluşları Türkiye turizmini dünyaya tanıtmak için yoğun çaba sarfetmiştir (Şen & Şit, 2015: 32). Sonuç olarak devlet ve özel sektörün yatırımları ve tanıtımları neticesinde Türkiye ekonomisi için turizmin hacmi önemli bir büyüklüğe ulaşmıştır. Örneğin, UNWTO verilerine göre, 2017 yılında Türkiye'ye 39,9 milyon ziyaretçi gelmiş ve bu sayı ile Türkiye dünyanın en çok yabancı turist çeken altıncı ülkesi konumuna gelmiştir. 2019 yılı turizm gelirleri ise yaklaşık 35 milyar dolara ulaşmıştır. 2019 yılındaki turizm gelirlerinin GSYH içerisindeki payı ise %4,6 olarak gerçekleşmiştir. İlâveten, turizm sektörünün istihdama katkısı incelendiğinde toplam istihdam içerisindeki oranı %8 civarındadır. 2019 yılında turizm sektöründeki istihdam edilenlerin sayısı ise yaklaşık 549 bin olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021; UNWTO, 2020; Girgin, 2019: 62).

Turizm sektörününün yanısıra Türkiye'de yenilenebilir enerji sektörünün önemi de artmaktadır. Türkiye, geniş ovalar, akarsular ve yüksek dağlara sahip üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada olması gibi coğrafi özellikleri sebebiyle yenilenebilir enerji açısından avantajlı bir ülkedir. Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı olması ve enerji fiyatlarındaki artışlar dolayısıyla ülkede yenilenebilir enerji üretiminin artırılması uygulanan politikalar açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, fosil enerji yakıtlarının CO₂ emisyonunu artırması yenilenebilir enerji kaynaklarına olan ilgiyi daha da artırmaktadır. Bu amaçla özellikle güneş, rüzgâr ve jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynaklarımızın artırılmasına yönelik yatırımlar teşvik edilmektedir. Bu kapsamda Türkiye Kurulu güç hidroelektrik kapasite bakımından küresel bazda %3'lük oranla ile dünya genelinde dokuzuncu sırada bulunmaktadır. 2019 yılında güneş enerjisinden su ısıtmak amacıyla yapılan kapasite artışı sonrasında ise dünyada ikinci sıraya yükselmiştir (Furuncu, 2020: 1-2). Sonuç olarak Türkiye için turizm, yenilenebilir enerji ve CO₂ ilişkisinin ortaya konulması önem arz etmektedir.

Çalışmanın izleyen bölümünde ilk olarak literatür özetine yer verilecektir. Daha sonra çalışmada kullanılan modele değinilecek ve amprik bulgular ortaya konulacaktır. Son olarak ise sonuç kısmı açıklanacaktır.

2. Literatür Özeti

Literatürde turizm ve CO₂ üzerine odaklanan çalışmalar mevcuttur. Bu konuda yapılan araştırmalar büyük ölçüde turizmin CO₂ emisyonunu artırdığını ortaya koymuştur. Örneğin Solarin (2014) Malezya örneğine odaklanmış ve 1972-2010 dönemini ARDL yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışma sonucunda değişkenler arasında uzun dönem ilişki tespit eden Solarin (2014), turist sayısının CO₂ emisyonunu artırdığını belirlemiştir. Shakouri vd. (2017) ise Pasifik Asya ülkelerini 1995-2013 dönemi için analiz etmiş ve turist sayısının CO₂ emisyonunu pozitif etkilediğini belirlemiştir. Turizm, CO₂ ve GSYH ilişkisini gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için sorgulayan Paramati vd. (2017), turizmin CO₂ üzerindeki etkisinin gelişmiş ülkelerde daha hızlı azaldığını belirlemiştir. Böylece turizme ve CO₂ emisyonuna dayalı EKC (Çevresel Kuznets Eğrisi) hipotezinin geçerli olduğu ortaya konulmuştur. Azam vd. (2018) Malezya, Singapur ve Tayland ekonomilerinde enerji tüketimi, GSYH, turizm ve CO₂ emisyonunu araştırmıştır. 1990-2014 dönemini FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Square) yöntemle analiz eden Azam vd. (2018), Tayland ve Singapur için turizmin CO₂ emisyonunu negatif etkilerken Malezya’da pozitif etkilediğini gözlemlemiştir. Sghaier vd. (2019), Tunus, Mısır ve Fas'ta turizm sektöründeki gelişmelerin, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini sorgulamıştır. ARDL (Autoregressive Distributed Lag Bound Test) modelinden elde edilen sonuçlar Mısır’da turizm sektöründeki büyümeden çevre kalitesine doğru negatif etki belirlerken Tunus’da pozitif etki belirlemiştir. Fas’da ise bir etkiye rastlanmamıştır. Fas ve Mısır için reel gelir ve CO₂ arasında ters-U şeklinde EKC tespit edilirken Tunus örneğinde U şeklinde bir EKC belirlenmiştir. Liu vd. (2019) turizm geliri, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO₂ ilişkisini Pakistan için sorgulamıştır. Yazar çalışmasında 1980-2016 dönemini ele almış ve ARDL, DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) ve Granger nedensellik yöntemlerine yer vermiştir. Çalışma sonucunda turizm geliri ve çevre kalitesi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı yönünde kanıtlara ulaşmıştır. Güney Asya ülkelerini inceleyen Selvanathan vd. (2020), ARDL ve VECM (Vector Error Correction Model) modellerinden turizmin uzun dönemde GSYH, CO₂ ve enerji tüketimini artırıcı etkisi olduğu kanıtına ulaşmıştır. Ayrıca CO₂’nin turistler üzerinde caydırıcı olmadığını belirlemiştir. Balsalobre-Lorente vd. (2020), OECD ülkelerini 1994-2014 döneminde araştırmıştır. Çalışma sonucunda çevre üzerinde turizm, ekonomik büyüme ve

enerji tüketiminin etkili olduğunu belirlerken turizm ve CO₂ arasında ters-U ilişkisinin varlığına ilişkin kanıtlara ulaşmıştır. Bu durum, CO₂ emisyonunun ilk dönemlerde turist sayısı ile birlikte artmakta iken sonrasında küreselleşme vasıtasıyla azalmasıyla açıklanmıştır. Tugcu ve Topcu (2018) ise, CO₂ emisyonunun turizm üzerine etkisini sınamıştır. Turistlerin kirliliğin olduğu ülkeleri tercih etmeyeceği görüşünden hareket eden Tugcu ve Topcu (2018) en çok turist çeken 10 ülkeyi 1995-2010 dönemi için analiz etmiştir. Farklı kirlilik göstergeleri kullanan yazarlar toplam CO₂ emisyonunun turist geliri üzerinde negatif etkili olduğunu belirlemiştir. Bu durumda turistlerin çevre kalitesine önem verdiği ortaya çıkmıştır.

Türkiye ekonomisine odaklanan ve turizm CO₂ ilişkisini sorgulayan çalışmalardan Katırcıoğlu (2014) turizm, CO₂, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1960-2010 dönemi için analiz etmiştir. Çalışma sonucunda turizmin CO₂ emisyonunu pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Benzer şekilde Yorucu (2016), turizm ve enerji tüketiminin CO₂ emisyonunu artırdığını 1960-2010 dönemi için tespit etmiştir. Yazar ayrıca turizmden CO₂'ye doğru tek yönlü nedensellik olduğu kanıtını elde etmiştir. Eyuboğlu ve Uzar (2019) ise, çalışmasında turizm, enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin CO₂'yi pozitif olarak etkilediğini belirlemiştir. Eyuboğlu ve Uzar (2019), Bayer ve Hanck, Fourier ADL ve ARDL eşbütünleşme yöntemlerini kullanmış ve değişkenler arasında uzun dönem ilişki tespit etmiştir. VECM nedensellik analizi sonuçları ise turizm, ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin CO₂'nin nedeni olduğunu göstermiştir. Ayrıca CO₂, enerji tüketimi ve ekonomik büyümeden turizme doğru bir nedensellik de söz konusudur. Bir başka çalışmada Tandoğan ve Genç (2019) Türkiye'de turist sayısı ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi genişletilmiş EKK ve Granger yöntemleri ile 1980-2014 dönemi için analiz etmiştir. Tandoğan ve Genç (2019) çalışma sonucunda turist sayısının CO₂ emisyonunu artırdığı bulgusuna ulaşmıştır. Hata düzeltme modeline dayanan nedensellik testi ise turist sayısı ve CO₂ emisyonu arasında çift yönlü bir nedensellik ortaya koymuştur.

Yenilenebilir enerji tüketimi ve turizm arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalardan Jebli vd., (2019) turizm geliri, yenilenebilir enerji tüketimi, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ticari açıklık, ekonomik büyüme ve CO₂ arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Çalışmada 22 Merkezi ve Güney Amerika ülkeleri alt, orta ve üst gelirli ülkeler olarak 3 gruba ayrılarak analiz edilmiştir. FMOLS ve DOLS tahmin yöntemi kullanılan analizler sonucunda uzun dönemde turizm, yenilenebilir enerji ve DYY'nin CO₂'yi azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Granger nedensellik testi ise uzun dönemde turizm yenilenebilir enerji, DYY ve ticaret arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi ortaya koymuştur. Bir başka çalışmada Zhang ve Liu (2019), 10 Kuzey ve

Güneydoğu Asya ülkesini 1995-2014 zaman aralığında incelemiştir. Çalışmada enerji tüketimi, yenilenebilir enerji, reel GSYH, turizm ve CO₂ emisyonu ilişkisini araştırmıştır. FMOLS yöntemini kullanan Zhang ve Liu (2019), turizmin CO₂ emisyonunu pozitif etkilediğini yenilenebilir enerjinin ise CO₂'yi negatif etkilediğini belirlemiştir. Nedensellik testi ise ülkelere göre farklılaşan sonuçlar ortaya koymuştur. Sera gazı emisyonu ile turizm, enerji tüketimi, yenilenebilir enerji, finansal gelişme ve ticari açıklık ilişkisine odaklanan Khan vd. (2019), 34 yüksek gelirli ülkeyi ele almış ve 1995-2017 dönemini analiz etmiştir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testini kullanan Khan vd. (2019) ülkeleri Avrupa, Asya ve Amerika alt gruplarına ayırarak analiz etmiş ve turizmin yenilenebilir enerjinin nedeni olduğunu belirlemiştir. Leitao ve Lorento (2021) ise, 28 AB ülkesini Pedroni eşbütünleşme testi ve panel DOLS yöntemi ile analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre turizmdeki gelişme ve yenilenebilir enerji CO₂'yi azaltmaktadır. Ayrıca ekonomik büyüme ve CO₂ arasında ters-U şeklinde ilişki söz konusudur.

3. Veri ve Model

Bu çalışmada yenilenebilir enerji, turizm, GSYH ve CO₂ arasındaki ilişki Türkiye ekonomisini ele alarak 1990-2015 dönemi için araştırılmıştır. Bu amaçla çalışmada iki modele yer verilmiştir. Model 1'de yenilenebilir enerji, GSYH ve turizm sektörünün CO₂ üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Model 2'de ise çevre kalitesinin ve yenilenebilir enerjinin turistlerin seyahat tercihlerinde belirleyici olup olmadığı araştırılmıştır. Literatürde Jebli vd. (2019), Tugcu ve Topcu (2018) ve Leitao ve Lorento (2021)'nin çalışmaları dikkate alınarak aşağıdaki modeller oluşturulmuştur;

$$MODEL 1 \quad CO2_t = \beta_1 TUR_t + \beta_2 YEN_t + \beta_3 GSYH_t + C + e_t \quad (1)$$

$$MODEL 2 \quad TUR_t = \beta_1 CO2_t + \beta_2 YEN_t + \beta_3 GSYH_t + C + e_t \quad (2)$$

Eşitlikte yer alan CO₂, kişi başı karbondioksit emisyonunu göstermektedir. TUR, ülkeye gelen turist sayısını ifade etmektedir. YEN, yenilenebilir enerji sektörünü yansıtmaktadır. Modelde yenilenebilir enerjinin toplam enerji içerisindeki oranı kullanılmıştır. GSYH ise ekonomik büyümeyi temsilen 2010 yılı fiyatlarıyla hesaplanan reel GSYH'yı göstermektedir. Turizm verisi Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'ten temin edilirken yenilenebilir enerji, CO₂ ve GSYH verileri Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Modelde yer alan değerler, değişkenlerin doğal logaritmik değerleridir.

4. Ampirik Bulgular

Çalışmada yenilenebilir enerji, turizm, GSYH ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi sınamak amacıyla Johansen eşbütünlük testi ve FMOLS tahmin yöntemi kullanılmıştır. Bu nedenle ilk olarak değişkenlerin durağanlığı sınanmıştır. Birim kök analizi için ADF ve PP birim kök testlerine yer verilmiştir. ADF ve PP birim kök testi sonuçları Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1
Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabit	Sabit ve trendi	Sabitli	Sabit ve trendli
CO ₂	-0.620266 (0.8489)	-2.849321 (0.1943)	-0.455241 (0.8844)	-2.849321 (0.1943)
YEN	-1.119494 (0.6916)	-2.704131 (0.2432)	-1.044814 (0.7207)	-2.653246 (0.2622)
TUR	-0.465115 (0.8825)	-3.203684 (0.1064)	-0.201070 (0.9263)	-3.203052 (0.1065)
GSYH	0.646238 (0.9882)	-2.122070 (0.5094)	0.754098 (0.9910)	-2.199679 (0.4693)
Birinci fark				
CO ₂	-5.568842* (0.0001)	-5.432985* (0.0010)	-5.805371* (0.0001)	-5.640095* (0.0007)
YEN	-6.243789* (0.0000)	-6.098187* (0.0002)	-6.787178* (0.0000)	-6.800184* (0.0001)
TUR	-6.453660* (0.0000)	-6.293146* (0.0002)	-9.877463* (0.0000)	-9.369260* (0.0000)
GSYH	-4.981756* (0.0005)	-5.004018* (0.0027)	-4.981756* (0.0005)	-5.003872* (0.0027)

Not: *, % 1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 1’de serilerin düzeyde birim köklü olduğu görülmektedir. Serilerin birinci farkı ise durağandır. Bu durumda değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki araştırılabilir. Değişkenler

arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin sınanması amacıyla kullanılan Johansen yöntemi için öncelikle uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 2’de VAR model için uygun gecikme uzunluğu FPE, AIC ve HQ yöntemine göre 3 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2
Uygun Gecikme Uzunluğu Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	162.7634	NA	1.19e-11	-13.80552	-13.60804	-13.75585
1	231.1332	107.0135*	1.29e-13	-18.35941	-17.37202*	-18.11108
2	252.2625	25.72259	9.54e-14	-18.80543	-17.02814	-18.35845
3	273.1769	18.18646	9.52e-14*	-19.23277*	-16.66557	-18.58713*

Not: *, % 1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Johansen eşbütünleşme testinden elde edilen sonuçlar ise Tablo 3’te yer almaktadır. Burada iz istatistik değerleri kritik değerlerden büyük olduğundan eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden temel hipotez rank 0 ve rank 1 için reddedilmektedir. Bu nedenle değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyi için eşbütünleşme ilişkisi söz konusudur.

Tablo 3
Johansen Eşbütünleşme Sonuçları

Maks.Rank	Özdeğer	İz-istatistiği	0.05 kritik değer	Olasılık
0	0.795046	69.90759	47.85613	0.0001
1	0.699729	35.03826	29.79707	0.0114
2	0.305244	8.570742	15.49471	0.4065
3	0.025065	0.558462	3.841466	0.4549

Değişkenler arasındaki uzun dönem katsayı tahminleri ise FMOLS yöntemi ile tahmin edilebilir. Model 1 ve Model 2 için elde edilen FMOLS sonuçları Tablo 4’te raporlanmıştır. Model 1 sonuçlarına göre, yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme CO₂ emisyonunu açıklamada anlamlıdır. Tablo 4’e göre teoride beklenildiği gibi yenilenebilir enerji CO₂ emisyonunu negatif yönde etkilemektedir. Yenilenebilir enerjideki %1’lik artış CO₂ emisyonunu %0,24 oranında azaltmaktadır. Ekonomik büyümedeki artış ise CO₂ emisyonunu pozitif yönde etkilemektedir. GSYH’daki %1 artışın CO₂ emisyonunu yaklaşık %0,50 oranında artırdığı görülmektedir. Bu durum sanayileşmenin yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ile birlikte fosil yakıt tüketiminin artması ve bunun sonucunda çevre

kirliliğinin artması ile açıklanabilmektedir. Turizmin ise CO₂ emisyonu üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu nedenle turist sayısındaki artışların çevre kirliliğini artırması beklenilmeyecektir. Elde edilen bu sonuçlar, Katırcıoğlu (2014), Eyuboğlu ve Uzar (2019) ve Yorucu (2016)'nın turizm sektöründeki gelişmelerin CO₂ emisyonunu artırdığı yönündeki bulgusuyla farklılık gösterirken Sghaier vd. (2019)'nin Fas örneği için ve Liu vd. (2019)'nin Pakistan örneği için turizmden CO₂ emisyonuna doğru bir etki tespit edemeyen analizleriyle uyumludur.

Tablo 4
FMOLS Sonuçları

Model 1				
	Katsayı	Std.hata	t-istatistiği	Olasılık
TOU	-0.092179	0.090215	-1.021770	0.3185
YEN	-0.248925	0.128179	-1.942004	0.0657
GSYH	0.498954	0.147099	3.391956	0.0027
C	-4.366192	1.281364	-3.407457	0.0027
$R^2 = 0.966397$ $R_{adj}^2 = 0.961596$			$JB=1.692(0.428)$	
Model 2				
YEN	-1.183202	0.198674	-5.955505	0.0000
GSYH	1.507325	0.242151	6.224718	0.0000
CO ₂	-0.850577	0.497430	-1.709942	0.1020
C	-8.660386	2.706913	-3.199359	0.0043
$R^2 = 0.976692$ $R_{adj}^2 = 0.973362$			$JB = 0.7288(0.694)$	

Model 2 için elde edilen uzun dönem tahmin sonuçlarına göre, turizm üzerinde yenilenebilir enerji ve GSYH'nın istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. GSYH değişkeninin turizmi pozitif etkilemesi nedeniyle ekonomik büyüme ile birlikte ülkeye gelen turist sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Böylece ekonomik büyümenin turizm sektörüne ivme kazandırdığı ortaya çıkmaktadır. Yenilenebilir enerjinin ise turizm üzerinde beklenenin aksine negatif etkiye sahip olduğu görülmüştür. Modelde yer alan değişkenlerden CO₂ emisyonunun ise turizm üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, ülkeye gelen turistler çevre kalitesini dikkate almamaktadır. Elde edilen bu sonuç Tugcu ve Topcu (2018)'nin, CO₂ emisyonunun turizmi negatif etkilediğini

tespit eden çalışmasıyla farklılık göstermektedir. Ancak Selvanathan vd. (2020)'nin CO₂ emisyonunun turistler üzerinde olumsuz etki yaratmadığını tespit eden sonucuyla benzerlik göstermektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmanın amacı turizm, yenilenebilir enerji, GSYH ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Bu amaçla çalışmada 2 modele yer verilmiştir. Model 1'de turizm, yenilenebilir enerji ve GSYH'nın CO₂ emisyonu üzerindeki etkisi sınanmıştır. Model 2'de ise, yenilenebilir enerji, GSYH ve CO₂'nin turizm üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Çalışmada Johansen eşbütünleşme testi ile değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı analiz edilmiştir. Analiz sonucunda değişkenler arasında uzun dönem ilişki tespit edilmiştir. Modelin uzun dönem katsayıları ise FMOLS yöntemi ile tahmin edilmiştir. Model 1 için elde edilen sonuçlara göre, yenilenebilir enerji beklenildiği gibi CO₂ emisyonunu negatif olarak etkilemektedir. GSYH'daki artış ise CO₂ emisyonunu pozitif etkilemektedir. Bu durum Türkiye'nin ekonomik büyüme sürecinde ihtiyacı olan enerji talebini karşılamada fosil yakıtları yoğun bir şekilde kullanmasıyla açıklanabilmektedir. Diğer taraftan turizmin CO₂ emisyonu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisine rastlanmamıştır. Bu durumda ülkeye gelen turist sayısındaki artışın ulaşım ya da konaklama gibi turistik aktiviteler vasıtasıyla CO₂ emisyonunu artırması beklenmeyecektir. Bu sebeple turizmi teşvik edici politikaların çevre kalitesini düşürecek şekilde yansımaları söz konusu olmayacaktır. Model 2'de ulaşılan sonuçlar ise, GSYH'nın turizmi pozitif yönde etkilediği şeklindedir. Böylece ekonomik büyümenin turizm sektörünün gelişmesine katkı sağlayacağı belirlenmiştir. Yenilenebilir enerjinin ise turizmi negatif etkilediği tespit edilmiştir. Bu durumda gelişmiş ülkelerden gelen ve yenilenebilir enerji teknolojisine alışık olan turistlerin ülke seyahatlerinde ve turistik aktivitelerinde yenilenebilir enerjiyi tercih edebilecekleri yaklaşımı desteklenmemektedir. Bir başka deyişle turizm sektörüne yönelik yatırımlarda yenilenebilir enerjiye yer verilmesi turist sayısını artırıcı yönde etki göstermeyecektir. CO₂ emisyonunun ise turizm üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Bu sonuca göre, turistlerin ülke tercihlerinde çevre kalitesini dikkate almadıkları söylenebilmektedir.

Elde edilen bu sonuçlara göre, Türkiye'de yenilenebilir enerji kullanımının yaygınlaşması CO₂ emisyonunu azaltacaktır. Bu sebeple otoriteler, yenilenebilir enerji kullanımını teşvik edici politikalara başvurmalıdır. Bu kapsamda yenilenebilir enerji teknolojisinin kurulum aşamasında yüksek maliyetli olması dikkate alındığında, devletin bu

yöndeki kaygıları giderecek şekilde finansal kolaylıklar sağlaması beklenilebilecektir. Öte yandan Türkiye’de turizm ve çevre kalitesi arasında bir ilişki söz konusu değildir. Bu sebeple turizmi teşvik edici politikalar sonrasında, artan turist sayısının, çevre kirliliğini artırması söz konusu olmayacaktır. Bununla birlikte, çevre kalitesinin artırılmasına yönelik uygulanan politikaların, turistleri cezbedici bir uygulama olmadığı görülmektedir. Turizm sektörünün gelişmesi için ülkenin tarihi ve doğal güzelliklerinin tanıtımına ağırlık verilmelidir.

YAZARIN BEYANI

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aslan, A., Altinoz, B. & Özsolak, B. (2021). The nexus between economic growth, tourism development, energy consumption, and CO₂ emissions in Mediterranean countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28 (2), 3243-3252.
- Azam M., Alam M. M. & Hafeez M. H. (2018). Effect of tourism on environmental pollution: Further evidence from Malaysia, Singapore and Thailand. *Journal of Cleaner Production*, 190, 330-338.
- Balsalobre-Lorente, D., Driha, O. M., Shahbaz, M. & Sinha, A. (2020). The effects of tourism and globalization over environmental degradation in developed countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 7130-7144.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74 (366), 427-431.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012). Testing for granger noncausality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29 (4), 1450-1460.
- Eyuboglu, K. & Uzar, U. (2019). The impact of tourism on CO₂ emission in Turkey. *Current Issues in Tourism*, 23 (13), 1-15.
- Furuncu, Y. (2020). Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynakları ve RES ve GES yatırımları. *SETA-Perspektif*, 295, 1-3.
- Girgin, E. (2019). *Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Gössling, S. (2000). Sustainable tourism development in developing countries: Some aspects of energy-use. *Journal of Sustainable Tourism*, 8 (5), 410-425.
- Jebli, M. B., Youssef, S. B. & Apergis, N. (2019). The dynamic linkage between renewable energy, tourism, CO₂ emissions, economic growth, foreign direct investment, and trade. *Latin American Economic Review*, 28 (2), 1-19.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12 (2-3), 231-254.
- Johansen, S. & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration-with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52 (2), 169-210.
- Katircioğlu, S. T. (2014). International tourism, energy consumption, and environmental pollution: The case of Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 36, 180-187.
- Khan M. T. I., Yaseen M. R. & Ali, Q. (2019). Nexus between financial development, tourism, renewable energy, and greenhouse gas emission in high-income countries: A continent-wise analysis. *Energy Economics*, 83, 293-310.
- Kumail, T., Ali, W., Sadiq, F. & Aburumman, A. (2020). Relationship between CO₂ emissions, tourism receipt, energy use and international trade in Pakistan. *Travel and Tourism Research Association: Advancing Tourism Research Globally*, 4. 1 Şubat 2021, <https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2460&context=ttra>.
- Leitao, N. C. & Lorente, D. B. (2021). The effects of tourism, economic growth and renewable energy on carbon dioxide emissions. In D. Balsalobre-Lorente, O. Driha & M. Shahbaz (Ed.), *Strategies in sustainable tourism, economic growth and clean energy*, (pp. 67-87). Springer Nature Switzerland AG.
- Liu, Y., Kumail, T., Ali, W. & Sadiq, F. (2019). The dynamic relationship between CO₂ emission, international tourism and energy consumption in Pakistan: A cointegration approach. *Tourism Review*, 74 (4), 761-779.
- Paramati, S. R., Alam, S. & Chen, C. (2017). The effects of tourism on economic growth and CO₂ emissions: A comparison between developed and developing economies. *Journal of Travel Research*, 56 (6), 712-724.

- Selvanathan, E. A., Jayasinghe, M. & Selvanathan, S. (2020). Dynamic modelling of inter-relationship between tourism, energy consumption, CO₂ emissions and economic growth in South Asia. *International Journal of Tourism Research* 2020, 1-14.
- Sghaier, A., Guizani, A., Jabeur, S. & Nurunnabi, M. (2019). Tourism development, energy consumption and environmental quality in Tunisia, Egypt and Morocco: A trivariate analysis. *GeoJournal*, 84 (4), 593-660.
- Shakouri, B., Yazdi, S. K. & Ghorchebigi, E. (2017). Does tourism development promote CO₂ emissions? *Anatolia*, 28 (3), 444-452.
- Solarin, S. A. (2014). Tourist arrivals and macroeconomic determinants of CO₂ emissions in Malaysia. *Anatolia*, 25 (2), 228-241.
- Şen, A. & Şit, M. (2015). Turizm gelirlerinin Türkiye ekonomisindeki rolü ve önemi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (8), 30-45.
- Tandoğan, D. & Genç, M. C. (2019). Türkiye’de turizm ve karbondioksit salımı arasındaki ilişki: Rals-Engle ve Granger Eşbütünleşme Yaklaşımı. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30 (3), 221-230.
- Toda, Hiro Y. & Yamamoto, T (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66 (1-2), 225-250.
- Tugcu, C. T. & Topcu, M. (2018). The impact of carbon dioxide (CO₂) emissions on tourism: Does the source of emission matter? *Theoretical and Applied Economics*, 25 (614), 125-136.
- TÜİK (2021). Turizm sektöründeki istihdam edilenlerin sayısı. 15 Ocak 2021, <https://www.tuik.gov.tr>.
- UNWTO (2020). Turizm hacmi. 15 Ocak 2021, <https://www.unwto.org>.
- Yorucu, V. (2016). Growth impact of CO₂ emissions caused by tourist arrivals in Turkey. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 8 (1), 19-37.
- Zhang S. & Liu, X. (2019). The roles of international tourism and renewable energy in environment: New evidence from Asian countries. *Renewable Energy*, 139, 385-394.

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.933404
Araştırma Makale

PETER FERDINAND DRUCKER'IN YÖNETİM YAKLAŞIMI: TEORİK BİR İNCELEME

PETER FERDINAND DRUCKER'S MANAGEMENT APPROACH: A THEORETICAL
ANALYSIS

Hamza ATEŞ¹

A. Muhammet BANAZILI²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
05/05/2021

Kabul:
18/06/2021

Peter Ferdinand Drucker yönetim bilimleri açısından öne sürmüş olduğu argümanlarla birçok sosyal bilimci tarafından hem önemli bir yönetim filozofu hem de modern yönetimin ekol olan isimlerinin başında yer almasıyla tanınmaktadır. Nitekim Drucker'ın yönetim biliminin doğası ve geleceğine dair birçok görüşlerinin ve tartışmalarının yer aldığı eserleri bulunmaktadır. Bu çalışmada ise Drucker tarafından kaleme alınan belli başlı eserleri çerçevesinde Drucker'ın ideal yönetim teorisi; amaçlara göre yönetim ve bilgi işçisi yaklaşımları ile hükümetlere ve sivil toplum kuruluşlarına ilişkin perspektifi teorik açıdan incelenerek ele alınması amaçlanmaktadır. Çalışmada Drucker'ın eserlerinin yanı sıra kütüphane araştırmasını yapılarak konuya ilişkin ulusal ve uluslararası literatür taraması yapılmıştır. Elde edilen bilgiler ilişkileri bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Peter F. Drucker, Yönetim yaklaşımı, Yönetimsel katkılar.

Abstract

Article Info

Received:
05/05/2021

Accepted:
18/06/2021

Peter Ferdinand Drucker is known by many social scientists as both an important management philosopher and one of the leading scholars of modern management with the arguments he put forward in terms of management sciences. Thus, Drucker has works in which many views and debates on the nature and future of management science are included. So, in this study, Drucker's ideal management theory within the framework of his major works is aimed to discuss by examining the management by objectives and knowledge worker approaches with the perspective of governments and non-governmental organizations from theoretical perspective. In addition to Drucker's works, a library research was conducted, and a national and international literature review was

¹ Profesör Doktor, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-0975-0062, hamza.ates@medeniyet.edu.tr.

² Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-5088-9587, a.muhammetbnzl@gmail.com.

conducted regarding the subject. The obtained information was evaluated in terms of relationships.

Keywords: Peter F. Drucker, Management approach, Managerial contributions.

1. Giriş

Peter Ferdinand Drucker hem özel teşebbüslerin yönetimi hem de kamu yönetimi alanındaki yönetsel boşlukları tamamlamış, ortaya koymuş olduğu kapsamlı analizlerle uzun süre kendisinden söz ettirecek çalışmalar ortaya koymuştur. Tüm dünyada “modern idareciliğin” babası olarak kabul edilen Drucker sadece yöneticiliğe ilişkin değil topluma kazandırdığı oldukça etkili birçok çalışmaya imzasını atmıştır (Swaim, 2010: 1). Yönetim alanında ortaya koymuş olduğu başarılı çalışmalar dolayısıyla ölümünden üç sene önce (2002) kendisine ABD’de sivil vatandaşlara verilen en yüksek ödül olan Başkanlık Özgürlük Madalyası verilmiştir.

Drucker’ın stratejik yönetim, pazarlama, satış, inovasyon, ortaklık, satın alma, stratejik ittifaklar, hükümetler, sivil toplum örgütleri, iş büyümesi ve yöneticilik/liderlik konularını içeren geniş yelpazeli birçok alanda otuz dokuz kitap ve yayımlanmış binlerce makalesi bulunmaktadır. Drucker kitaplarında yönetime ilişkin teorilerini çok boyutlu bir sistem olarak ele almıştır. Bu kapsamda çalışmada Drucker’ın yönetim yaklaşımının kavranabilmesi amacıyla başta “*The End of Economic Man*” (Ekonomik İnsanın Sonu), “*The Future of Industrial Man*” (Endüstriyel İnsanın Geleceği), “*Concept of the Corporation*” (Şirket Olgusu), “*The Practice of Management*” (Yönetim Uygulaması), “*The Age of Discontinuity*” (Süreksizlik Çağı), “*The Management: Tasks, Responsibilities, Practices*” (Yönetim: Görevler, Sorumluluklar, Uygulamalar), “*Managing in Turbulent Times*” (Kriz Zamanlarında Yönetim), “*Managing The Non-profit Organization*” (Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşların Yönetimi), “*Post-capitalist Society*” (Kapitalist Sonrası Toplum), “*Management Challenges for The 21th Century*” (21. Yüzyıl İçin Yönetim Tartışmaları) eserleri olmak üzere yer yer diğer çalışmalarından da yararlanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak Peter F. Drucker’ın yönetim literatüründeki yeri, kaleme almış olduğu eserler çerçevesinde ele alınmıştır. Ardından sırasıyla Drucker’ın yönetime ilişkin bakış açısı ve Drucker’ın yönetim alanına katkıları; ideal yönetim teorisi, amaçlara göre yönetim yaklaşımı, bilgi işçisi kavramı, hükümetlere bakış açısı, sivil toplum yaklaşımı ve son olarak Drucker’ın bazı yapıtlarında ele aldığı liderlik tipolojiler kapsamında temel yaklaşımları

irdelenerek sonuç bölümünde Drucker'ın yönetim yorumları farklı açılardan incelenip değerlendirilmiştir.

2. Drucker ve Yönetim Literatüründeki Yeri

Peter Ferdinand Drucker 1909 senesinde Avusturya'nın başkenti Viyana'da entelektüel bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Günümüz yönetim guruları içerisinde önemli ve en etkili yönetim bilimcilerin başında yer almaktadır. Hamburg Üniversitesi'nde başladığı eğitim hayatına bir süre sonra Frankfurt Üniversitesi'ne geçerek 1931 senesinde Kamu ve Uluslararası Hukuk alanında doktora ünvanını alarak tamamlamıştır (Avaner & Fedai, 2021: 324). Ayrıca, American Association of Science, National Academy of Public Administration, American Academy of Arts and Sciences, Society for the History of Technology, American Academy of Management, British Academy of Management gibi birçok ulusal ve uluslararası topluluğun üyesi olmuştur.

Yaklaşık olarak otuz dokuz adet kitabı otuz farklı dile çevrilmiştir. Drucker modern yönetim çağının babası olarak nitelendirilmiş ve bu görüş birçok kesim tarafından da kabul görmüştür. Yönetimi akademik bir disiplin olmaktan ziyade toplum ve ekonominin gelişmesine katkı sağlayan bir enstrüman olmasının yanı sıra kişinin kendisininide yönetebileceği bir araç olarak yaşamın merkezine koymuştur. Ayrıca yönetim literatüründe kritik öneme sahip bilgiler üretmesinin yanı sıra “yönetim politikası” seyrine de önemli katkılarda bulunmuştur (Jha, 2009: 54).

Özellikle Taylor ve Fayol gibi yönetim alanındaki üretken yönetim bilimcilerden sonra ortaya koyduğu çarpıcı çalışmalardan sonra “*green fibre*” (canlı nesil) sıfatıyla nitelendirilmiştir. Böylelikle Drucker ortaya koyduğu yeni yönetim uygulama ve pratikleriyle hem çağdaşlarından hem de kendisinden önceki yönetim bilimciler arasında ayrı bir yere konumlanmıştır (Zachariev, 2002: 16).

Almanya'da Adolf Hitler'in devlet başkanı olmasının ardından Londra'ya göç eden Drucker burada bir bankada işe başlayarak ekonomist olarak bir süre çalışmıştır. 1937 senesinde ise ABD'de İngiliz bir gazetenin muhabiri olarak görev alması için davet edilmiştir. Aynı yıllarda Bennington Koleji'nde yönetim politikası ve felsefe profesörü olarak çalışmıştır. 1939 senesine gelindiğinde ise ilk kitabı olan “*The End of Economic Man*” (Ekonomik İnsanın Sonu) başlıklı kitabını yayımlamıştır. Kısa bir süre sonra 1942 senesinde Almanya'da ve Rusya'da merkezileşmenin en üst düzeye ulaştığı ve devlet gücünün tahrip edici etkilerini konu

edinen “*The Future of Industrial Man*” (Endüstriyel İnsanın Geleceği) kitabını yazmıştır (Özalp, 2011: 159).

Drucker 1946 senesinde “*Concept of the Corporation*” (Şirket Olgusu) eserini kaleme almıştır. Drucker'ın bu yapıtını oluşturmasında 1945 senesinde çalışmaya başladığı General Motors şirketinde edindiği deneyimler çok etkili olmuştur. Böylelikle Drucker işletmeleri ilk kez yakından derinlemesine inceleyerek analiz etmiştir (Edersheim, 2012). Özellikle Drucker bu kitabıyla yönetim alanında daha tanınır hale gelmiştir.

“*The Practice of Management*” (Yönetim Uygulaması) kitabını 1954 senesinde yayımlayan Drucker bu kitapta; bir işletmenin varlığının tek bir geçerli amacının olduğunu, bununla “müşteri yaratmak” olduğunu anlatmıştır. Drucker bir örgütün ayakta kalabilmesi için müşteri odaklı bir bakış açısına sahip olunması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca yine söz konusu kitapta örgütlerin hedeflerini belirleyebilmesi ve performansın ölçülebilmesi için sekiz kriter belirlemiştir. Bu kriterleri: Piyasa saygınlığı, yenilik, verimlilik, kârlılık, fiziksel ve finansal kaynakların yeterliliği, yöneticinin performansı ve gelişimi, çalışanın performansı ve tutumu ve kamuya karşı sorumluluk olarak açıklamıştır.

1969 senesine gelindiğinde Drucker yine yönetim alanında etkili olacak bir eser daha yayımlamıştır. “*The Age of Discontinuity*” (Süreksizlik Çağı) başlığını taşıyan bu eserinde Drucker, hükümetlerin sınırlarını tartışmaya açarak özelleştirme kavramını kullanmıştır. Ayrıca bu yapıtta Drucker, yeni teknolojik ilerlemelerin eskimiş endüstriler üzerindeki etkilerine ve değişen toplumsal değerlerin tüketici davranışları üzerindeki yansımalarına açıklık getirmiştir. 1974 senesinde “*The Management: Tasks, Responsibilities, Practices*” (Yönetim: Görevler, Sorumluluklar, Uygulamalar) isimli kitabı yöneticiler için rehber olarak kullanılabilir olacak şekilde etkili olan bir esere daha imzasını atmıştır. Drucker söz konusu kitabında yöneticilerin sürekli olarak kendilerini yenilemeleri ve geliştirmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Yöneticilerin temel olarak görevlerini beş işlev üzerinden açıklamıştır. Bu işlevleri: Hedefleri belirlemek, organize etmek, motive etmek ve iletişim kurmak, performans ölçümü yapmak ve kendisinde dâhil olmak üzere çalışanların gelişimini sağlamak olarak belirtmiştir. Ayrıca Drucker personel yönetimini açıklamaya çalışan X ve Y kuramlarının tam olarak doğru olmadığını iddia etmiştir.

Drucker kriz dönemlerinde yönetimin nasıl olabileceğine ilişkin olarak da incelemelerde bulunmuştur. Bu doğrultuda 1980 yılında “*Managing in Turbulent Times*” (Kriz Zamanlarında Yönetim) isimli kitabında kriz dönemlerinde yöneticilerin çevresine karşı oldukça hassas olması gerektiğini ve etrafında gelişmekte olan nüfus yapısı dâhil olmak üzere siyasi süreçleri

ve sosyal politikaları göz önünde bulundurarak hareket etmesi gerekliliğinden bahsetmiştir. 1990 senesinde “*Managing The Non-profit Organization*” (Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşların Yönetimi) isimli kitabında yönetmenin yalnızca özel teşebbüslere veya kamuya ait olmadığını, gün geçtikçe değişen ve gelişen dünya şartları nedeniyle bu kuruluşlarında zaman içerisinde bir yönetime sahip olması gerektiği üzerinde durmuştur.

Drucker bilginin dolaşımının zaman içerisinde ivme kazanacağını ve bilgi çağı dönemine geçileceğini 1993 senesinde kaleme aldığı “*Post-capitalist Society*” (Kapitalist Sonrası Toplum) başlıklı kitabında ele almıştır. Drucker, bilginin yapısında meydana gelen hızlı değişim dolayısıyla geleneksel üretim unsurlarının önemini kaybedeceklerini anlatmıştır. 1999 yılında yayımlanan “*Management Challenges for The 21th Century*” (21. Yüzyıl İçin Yönetim Tartışmaları) isimli kitabında ise devingen bir şekilde değişen ve dönüşen toplum içerisinde yönetimlerin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, bu değişimi yönetemediklerini ve bundan kaynaklanan sorunlar ve çözüm önerileri üzerine odaklanmıştır.

Bu bağlamda Drucker için örgütsel dönüşümün olabilmesinin en önemli ölçütünün örgütsel “değişim” olduğuna vurgu yapmıştır. Henri Fayol ve Alfred Pritchard Sloan’da Drucker gibi düşünmüşler ve örgütsel yapının sürekli olarak geliştiğini ve değiştiğini öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla bu sürecin katı suretle yönetilmesinin zaruri olduğu örgütlerin gelecekte karşılaçacakları potansiyel sorun ve engellerin çözülmesinde geleneklerin kısmi çözüm sağladığını ve örgütsel sorunların ortadan kaldırılmasında asıl reçetenin analitik düşünme, analiz kabiliyeti ve sistematik yaklaşımın olduğunu belirtmiştir (Özer & Önen, 2016: 140-141).

3. Drucker’ın Yönetim Perspektifi

Drucker yönetimin bir bilim veya bir sanat olmaktan ziyade “pratik” olduğunun altını çizmektedir. Yönetimin bir doktorluk mesleği gibi olduğunu, yönetimin de bir psikolojisinin ve anatomisinin olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca yine yönetimi doktorluk mesleğiyle kıyaslayarak, doktorluğun birçok farklı disiplinden destek aldığı gibi yönetiminde farklı disiplinlerden beslendiğini vurgulamıştır. İyi/başarılı bir yöneticinin ise tüm bu disiplinlerin getirmiş oldukları pratiklere ilişkin bilgi sahibinin olması gerektiğinin altını çizmiştir (Vlcek vd., 1997: 79).

Drucker’a göre insanlar üstün yeteneklere sahip varlıklardır. Bundan dolayı insan ilişkilerinin üzerinde ayrı olarak durulması gerektiğini vurgulamıştır. Bir kurumda az girdiyle çok çıktı, düşük maliyet ve ucuz ürünün elde edilmesinin ancak insan kapasitesiyle mümkün olabileceğini belirtmiştir (Drucker, 1946: 52). Yani Drucker’ın vurgulamak isteği nokta,

kişinin/çalışanın “kendi kendini yönetebilecek” yetkinliğe sahip olabildiğinin altını çizmektir. Kusursuz bir yönetimi ortaya koyabilmek ancak ruh, ahlak ve etik pratikleriyle mümkün olmaktadır. Bundan dolayı Drucker ve benzer şekilde hümanist düşünürler için dinler ve dini konular insan için en güçlü motivasyon kaynaklarıdır. Drucker, bir bakıma yönetime ilişkin gerçekliklerini bu noktaya dayandırmıştır. Bu durum kendini yönetebilecek olan insan için bir başarı reçetesi olarak tasvir edilmesinin yanı sıra aynı reçete kamu ve özel yönetimler içinde hayati öneme sahiptir (Ezilmez, 2020: 217).

Öte yandan özellikle kişinin kendi değerini keşfedilmesi başarıya ulaşabilmesi için 10 temel yaşam ilkesinden söz etmiştir (Buford, 2009):

- (1) Kim olduğunuzu keşfedin,
- (2) Tam etkinliğin elde edilebilmesi için kendinizi yeniden konumlandırın,
- (3) Varoluşsal özünüzü bulun,
- (4) Hayatınızın her gününü son oyununuzmuş gibi oynayın,
- (5) Plansız iş yapmayın,
- (6) Kendi değerlerinizi ortaya çıkartın,
- (7) Son işlerinizin sizin için ne anlama geldiğini tanımlayın,
- (8) Girdiler ve çıktılar arasındaki farklılıkları kavrayın,
- (9) İyi niyet tek başına yeterli değildir, arzu edilen nihai sonuçların da tanımlanması gerekmektedir,
- (10) Kendi avantajlarınız ve dezavantajlarınızla yüzleşin. Böyle yaparak yapılacak olan işe karşı istek ve arzuda aynı doğrultuda artış veya azalış gözlemlenebilecektir.

Drucker'ın işletme yönetimlerine ilişkin fikirlerinin çoğunda işletmelerin “alt sektörlerinin” geliştirilmesi üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Söz konusu alt sektörlerin amaçlarının bulunduğunu ve bu amaçlarında genel olarak şu kriterlere dayandırıldığını öne sürmektedir (Drucker, 1986: 124). İşletmelerin ilk olarak sosyal sorumluklarının kârlarını yeterli miktarlara ulaştırarak gelecekte doğacak potansiyel maliyetleri karşılayacak yetkinliğe sahip olmalarını kapsamaktadır.

Drucker için bir işletmenin zenginliğe sahip olması asıl önemli olan unsurların başında yer almaktadır. Fakat Drucker alt sektörlerle odaklanmasının yanı sıra, ona göre, bir işletmenin başarısı için önem arz eden diğer bir unsurun ise, işletmelerin sosyal sorumluları ekonomik faydaya ve fırsata çevirebilmesinde, çalışan kapasitesinin artırılmasında, maaş olanaklarının iyileştirilmesinde ve zengin çıktılarının elde edilebilmesinin de önemli belirleyiciler olduklarını savunmuştur. Ayrıca Drucker işletmelerin finansal çıktılarının üzerinde yoğunlaşmasının yanı

sıra işletmelerin “üretim bölümlerinde” arzu edilen nihai sonuçlara ulaşılabilmesi için “liderliğin” ve “denetlemenin” önemli olduğunun altını çizmektedir (Drucker, 2012: 15). Ayrıca belirtilmesi gerekir ki Drucker, işletme yönetiminin kârlarının artırılması ve piyasada önemli bir konuma gelmesine ilişkin düşüncelerini savunurken “etik değerleride” göz önünde bulundurmıştır.

Drucker’ın yönetim yaklaşımını genel itibariyle altı madde halinde kategorize etmek mümkündür. Ayrıca Drucker’ın bu görüşleri, modern yönetim teorilerinde içerisinde barındırmaktadır (Alderton, 2019):

(1) Desantralizasyon: Drucker örgütlerde desantralizasyona ve örgüt içerisinde demokratik bir ortamın oluşması üzerine odaklanmıştır. Öyle ki çalışanların kendilerini değerli ve sorumluluk sahibi hissedebilmeleri için kendi astları ve üstleriyle birlikte karar alabilmeli ve sorumlulukları topyekûn paylaşabilmelidirler.

(2) Bilgi İşçisi: Drucker’a göre yönetim, mühendislerin ve analistlerin bilgileri ve verileri kullandıkları gibi çalışanlarında “bilgi tabanlı” iş görmeleri gerektiği fikrine sahiptir. Böylelikle çalışanlar sadece örgüt içerisinde yeteneklerini geliştirmeyecek aynı zamanda yaptıkları işe karşı düşünceleri de ilerleyecektir.

(3) İşgücünü Geliştirme: Drucker hem yöneticilerin hem de yanında çalışan ekibin kendilerini geliştirmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bunu yapabilmenin en önemli aracı ise örgüt dışarısında gerçekleştirilen toplantılara ve konferanslara katılmaktır.

(4) Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Drucker işletmelere ayrı ayrı yapılanmalar olmalarından ziyade bunlara “bütüncül” bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Geniş toplumsal sistemin bir parçası olan işletmelerin toplum için iş olanakları yaratabilmesi ve sosyal refahın sağlanabilmesi açısından toplumun önemli bileşeni olduklarını belirtmektedir.

(5) Örgüt Kültürü: Drucker’a göre işletmelerin daima olumlu veya olumsuz, yararlı veya zararlı birçok kültürü bulunmaktadır. Ancak Drucker örgütün sahip olduğu bu kültürü önce yöneticinin kendisini yeniden tanımlayarak mevcut kültürlerinde yeniden şekillenmesine katkı sağlayabilecektir. Öyle ki Drucker, “*Management: Tasks, Responsibilities, Practices*” başlıklı kitabında “*Bir örgüt ruhsal olarak çok iyi bir durumdaysa bunun sebebi üst düzeyde bulunan yöneticinin ruh halinin en üst düzeyde olduğu içindir*” sözleriyle bu durumu açıklamaktadır (Drucker, 1993a: 280).

(6) Müşteri/Tüketici Deneyimi: Drucker işletme yönetimlerinin en önemli görevlerinden birisinin de “müşteri odaklılık” olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ona göre örgütlerin çalışmalarını bir müşterinin gözünden bakarak yürütmeleri gerekmektedir.

Drucker bir örgütün başarıya ulaşabilmesi için üst yönetimin sahip olması gereken belli başlı görev sorumluluğa sahip olmaları gerektiğine dikkat çekmektedir. Drucker yöneticilerin bu görev ve sorumluluklarını altı madde halinde kategorize etmiştir (Aktan, 2000: 20):

(1) Misyon: Üst yönetimin kendilerine “İşimiz nedir?”, “İşimiz ne olmalıdır?” sorularını kendilerine sormaları ve misyonlarını açık bir şekilde belirtmeleri gerekmektedir.

(2) Vizyon ve Değerler: Örgütte belli bir kurallar ve standartlar oluşturularak, üst yönetim vizyon ve temel değerlerini net olarak ortaya koymalıdır.

(3) İnsani Organizasyon Kurma ve Geliştirme: Üst yönetim örgüt içerisinde insan kaynaklarına değer vererek beşerî bir örgüt kurmayı hedeflemelidir.

(4) İletişim: Üst yönetimin örgüt ile ilişki içerisinde olan çevresiyle iletişim içerisinde olması gerekmektedir.

(5) Tören ve Kutlamalarda Vakit Kaybedilmemesi: Üst yönetimin bir takım tören ve kutlamalarda zamanını çok fazla kullanmamasına dikkat etmelidir.

(6) Kriz Dönemlerinde Görev ve Sorumluluğun Devredilebilecek Hazır Üst Yönetim Personelinin Bulunması: Örgütün kriz zamanlarında üst yönetimin yükünü hafifletebilecek ve bu süreçte sorumluluk alabilecek (*stand-by*) yönetimin oluşturulmasıdır.

Drucker'a göre sosyal bir disiplin olan yönetim “temel varsayımlardan” hareket etmektedir. Drucker genel olarak bu varsayımları yönetimin “disiplin” temelini ve yönetimin “uygulanmasının” temelini oluşturan iki tür varsayım üzerine inşa etmiştir (Drucker, 2000: 11-12). İlk grupta yer alan varsayımlarını insanları yönetmenin “tek” bir doğru yolu olduğunu/olması gerektiğini bildirirken ikinci grupta yer alan varsayımlarını; yönetimin “içe odaklanması gerektiğini” ve yönetiminin faaliyet alanının “hukuki” olarak tanımlanmış olması gerektiği şeklinde açıklamıştır.

Drucker kamu hizmetlerinin giderilmesindeki programlara ilişkin olarak önemli birtakım argümanlar öne sürmüştür. Zira kamu hizmetlerinin işletilememesini “kamu yönetimindeki ölümcül günah” olarak tanımlamıştır. Bu kapsamda Drucker' a göre kamu

yönetiminde, hizmetlerin karşılanamaması halinde kamu yönetiminin ölümcül altı günah içerisinde olduğunu belirtmiştir. Bunlar (Drucker, 1980: 103-106):

- (1) Sağlık ve bakım hizmetleri gibi alanlarda elde edilecek potansiyel sonuçları tahmin edemeden uygulamalarda bulunulması,
- (2) Aynı anda iki şeyi yapmak yönetimin performansını azaltacaktır. Yönetim önceliklerini belirlemeli ve bunlara bağlı kalmalıdır,
- (3) Vatandaşların aklına yatmayan ve kabul etmedikleri gerçekleri makul hale getirmeye çalışılması,
- (4) Dogmatik olmak ve deney yapmamak. Drucker’a göre bu belki de kamu yönetiminin başına bela olan en ciddi günahlarının başında yer almaktadır.
- (5) Kamu yönetiminde performansın düşmemesi için daha önceki deneyimlerin göz önünde bulundurulmaması. Zira örgütlerde bireyler gibi hata yapmaya eğilimlidirler.
- (6) Yerine getirilemeyen kamu hizmetlerinin başka organlara veya girişimlere bırakılmaması. Bu işlem yapılacaksa mümkün olan en kısa zamanda yerine getirilmelidir.

Drucker kamu yönetimi açısından “günaha düşme” durumlarını sıralamasının yanı sıra özel yönetimlerinde değişime karşı direnmeleri, değişimin gerisinde kalmaları ve değişim yönetimini gerçekleştirememeleri nedenleriyle günah işlediklerini belirterek özel yönetim açısından beş ölümcül günahın olduğunu öne sürmüştür. Bunlar (Işık, 2020: 117):

- (1) Yüksek fiyatlandırmayı ve kâr marjlarını kutsamak,
- (2) Pazar kapasitesi kadar fiyatları oluşturmak,
- (3) Maliyeti önceleyerek fiyatlandırmayı yapmak,
- (4) Gelecek fırsatları, geçmiş fırsatlara kurban etmek,
- (5) Sorunlar üzerinde takılıp kalarak, fırsatları kaçırmak.

Ayrıca Drucker güç, enerji seçimi ve liderlik eğitimlerini alması dolayısıyla, insan ilişkilerinde önemli olan üç unsura vurgu yapmasını tetiklemiştir. Drucker bu unsurları: Yazma, öğretme ve danışmanlık olarak sınıflandırmıştır (Rosenstein, 2009: 46). Drucker’ın yönetim alanındaki temel argümanları genel itibarıyla kabul görmüştür.

4. Drucker ve Yönetim Alanına Katkıları

Yönetim alanında Drucker “amaçlara göre yönetim” anlayışını benimsemiş ve “bilgi işçisi” olgusunu kavramsallaştırmıştır. Ayrıca çalışmalarında devlet ve sivil toplum kuruluşlarının fonksiyonları üzerine ve yönetici tipleri üzerine de araştırmalarda bulunmuştur (Jha, 2009: 57). Drucker'ın bu incelemelerine ve yönetim teorisinin genel profiline bakılacak olunursa:

4.1. Drucker'a Göre İdeal Yönetim Teorisi

Peter Drucker, bir işletmenin en küçük yapıdaki sistemini bile en ayrıntılı şekilde inceleyerek “modern yönetim uygulamalarının” ve yeni bir “yönetim felsefesinin” ortaya çıkmasına doğrudan katkı sağlamıştır. Ayrıca yönetime gelecek olan liderlerin seçimi ve sorumlulukları, güç ve görevlerin dağılımı bakımından yönetimdeki temel sorunlara karşı kesin ve doğru cevaplara ulaşmak için kapsamlı araştırmalarda bulunmuştur. Öyle ki Drucker'a göre geçerli bir “yönetim teorisinden” söz edilebilmesi için yönetim sisteminin belli başlı sorulara cevap vermesi gerekmektedir: Bu soruları Drucker beş aşamalı olarak kategorize etmiştir (Drucker, 2008: 1-9 & Drucker, 1999: 13):

- 1. Aşama:** Misyonumuz nedir?
- 2. Aşama:** Asıl rakiplerimiz kimlerdir?
- 3. Aşama:** Müşteri kitlemizi kimler oluşturmaktadır?
- 4. Aşama:** Girişimlerimizin sonucunda elde edilen çıktıları ne derecede önemsiyoruz?
- 5. Aşama:** Teorimizin nasıl olması gerekmektedir?

Drucker bu sorulara verilecek olan cevapların tartışma/görüşme yapılmadan açık bir şekilde getirilemeyeceğini öne sürmektedir. Zira Drucker, bir işletme yönetiminin kurulmuş alanın sınırlarının ötesinde bir örgütlenme olduğunu belirterek, işletmelerin çevresine ve değişime karşı duyarlı olduklarının altını çizmektedir.

4.2. Drucker'ın Amaçlara Göre Yönetim Yaklaşımı

Amaçlara göre yönetim kavramıyla Drucker; yöneticilerin çalışmalarını kontrol altına alabileceklerini ve yine bu kavramın yöneticiler tarafından benimsenerek hiyerarşik olarak kendilerine yapılan baskıları ortadan kaldıracabileceklerini belirtmiştir (Dixon & Monin, 2007: 13). Ancak Drucker'a göre hedefler, işin ne olduğu, ne olacağı ve ne olması gerektiğiyle elde edilmelidir. Ulaşılmaya çalışılan hedeflerin sekteye uğraması durumunda ise yönetici ve ekibi birlikte sorunlar üzerinde *feedback* (geribildirim) yapması gerekmektedir. Hedefler işlevsel

olmalı ve belirli ödevlere dönüştürülmelidir. Ayrıca, Drucker yönetimin amaçlarının şu 8 esas alan içerisinde kurulması gerektiğini belirtmiştir (Drucker, 1992: 218): Pazarlama, yenilik, insan organizasyonu, finansal kaynaklar, fiziksel kaynaklar, verimlilik, sosyal sorumluluk ve kâr elde etme ihtiyacı olarak açıklamıştır.

4.3. Drucker’ın Bilgi İşçisi Yaklaşımı

Bilgi işçisi kavramıyla ise Drucker, 1959 senesinde belki de kimsenin ön göremeyeceği, bilgi çağına doğuşunu ve bilgi ekonomisinin gelişiminin olacağını tahmin etmiştir (Drucker, 1993b: 253). Bilgili işçilerden ve mülk sahiplerinin/yöneticilerinin emeği maliyet olarak gördüğünü belirterek şirketler için rekabet avantajı kazanabilme yeteneklerinden, fabrikaların el emeği ile doldurulduğundan ve insan kaynakları yönetimi üzerine yatırım perspektifinin hiçbir yerde görünmediğinden bahsetmiştir. Özellikle 1969 yılında yayımladığı “*The Age of Discontinuity*” başlıklı kitabı bu alanda çığır açan eseri olmuştur. Ayrıca 1954’te “*The Practice of Management*” ve 1959’da “*Landmarks of Tomorrow*” başlıklarını taşıyan eserleriyle Drucker, çalışanların elleri yerine zihnini kullanmaya yatkın olduğu yeni bir çalışan türünün ortaya çıkmasına ilişkin bir takım ipuçları vermiştir. Drucker bilgi işçisi olarak yeni adlandırdığı yeni meslek sınıflarının ortaya çıkacağını ve toplumda artık bilginin egemen konumda yer alarak, bilgiyi elinde bulunduran toplumların diğerlerine kıyasla daha fazla avantajlara sahip olacağını belirtmiştir (İnce, 2005: 320). Nitekim Drucker’ın gelecekte bilgi işçisi toplumun ön planda yer alacağına ilişkin fikirlerine benzer olarak James Burnham’ın “Yönetimsel Devrim: Dünyada Neler Oluyor?” başlıklı eserinde de rastlamak mümkündür. Öyleki Burnham, II. Dünya savaşı döneminin ardından dünyanın nasıl bir görünüme bürüneceğini ele alarak klasik kapitalist sistem içerisinde güçlü sermaye sahiplerinin yanı sıra bilgiyi elinde bulunduran profesyonel yöneticilerinde yer almaya başlayacağını öne sürmüştür.

4.4. Drucker’ın Hükümetlere Bakış Açısı

Drucker’ın devletin fonksiyonlarına ilişkin olarak da incelemeleri bulunmaktadır. Hükümetlerin sorumluluk kapsamlarının, etkili bir şekilde bir şekilde yönetebileceği belli bir alandan daha fazla sorumluluk alma eğiliminden dolayı genişlediğini belirtmiştir. Drucker bu durumun aslında hükümetlerin başına bir “bela” olduğunu söyleyerek bu olumsuz durumların sebebinin ise beş faktöre bağlayarak şu şekilde sıralamıştır (Drucker, 1976: 12; Drucker, 1986: 336-337):

- (1) Bürokratik işlemlerin ve sorumlulukların geniş kapsamlı olması,
- (2) Hükümetin eski veya başarısız olmuş politika ve programları terk edememesi ve bu tür faaliyetleri daha iyi uygulayabilecek diğer kuruluşlara devretmemesi. Burada Drucker tüm politika ve programların özelleştirilmesinin kesin çözüm olmayacağını aksine bu tür bir düşüncenin geri dönülmez sonuçlara yol açabileceğinin de altını çizmektedir (Gazell, 2000: 52).
- (3) Hükümetin altyapı, askeri ve polis gücü, para ve kredi arzı ve dış politika gibi bazı ana alanlarda monopol statüde olması,
- (4) Amaç ve önceliklerinin genel olarak açık olmaması,
- (5) Yerel veya ulusal düzeyde yapılacak olan politika ve uygulamaların geribildirimlerinin düşünülmeden isteksiz bir şekilde yapılması.

Ancak Gazell'e göre Drucker'ın kamu yönetimine ilişkin temel savları göz ardı edilmiş ve bu savların işletme yönetimiyle paralel olamayacağını altını çizmiştir (Gazell, 2000: 52-53). Çünkü Gazell, Drucker'ın sıraladığı bu türdeki sorunların özel teşebbüslerin karşılaşılabileceği problemlerin ötesinde olduğunu, kamu yöneticilerinin karşı karşıya kalacağı sorunların işletme yöneticilerine kıyasla daha ciddi olacağını ve her şeyden önce kamunun kâr amacı gütmeyen bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir.

4.5. Drucker ve Sivil Toplum Yaklaşımı

Drucker'ın sivil toplum kuruluşlarına ilişkin olarak katkılarına da değinmek gerekir. Özellikle 1968 yılından sonra kâr amacı gütmeyen örgütlere ilişkin yaptığı araştırmalar bu örgütlerin yönetimine dair önemli yorumlarda bulunmuştur. Özellikle Drucker kâr amacı güzetmeyen kuruluşların yönetiminin de bir işletme veya kamu yönetimi kadar zor olduğuna vurgu yaparak bu zorlukların sebebinin beş unsura dayandırmıştır (Drucker, 1990: 138-140):

- (1) Bir performans ölçütü olarak pazar payı, kâr ve satış gibi faktörlerin olmaması,
- (2) Tek bir amaca odaklanması ve hedeflerin ve yetkinliklerin artırılması için herhangi bir baskının olmaması,
- (3) Başarının bütçe hacmiyle eşitlenebileceği eğilimi,
- (4) Arzu edilen faaliyetlerin yürütülmesinde çok sayıda çıkar grubuna hizmet etmesi,
- (5) Doğruluk/dürüstlük eğilimindedirler ve bu nedenle hedeflerini maliyet-fayda perspektifi yerine mutlak bir perspektiften görmektedirler.

Ancak, Drucker, kâr amacı gütmeyen kuruluşların net bir örgütsel yapı, misyon, sonuç ölçümü ve hesap verebilirlik sistemleri kurmamış olsalar bile çabalarının sonucunda bir başarıya ulaşabileceklerine inanmıştır (Drucker, 1990: 152).

Drucker kâr amacı gütmeyen kuruluşları hükümetlere birer alternatif yapılar olarak görmektedir. Hatta Drucker, hükümetler tarafından yanlış olarak uygulanan politikaların düzeltilmesinde kâr amacı gütmeyen kuruluşları birer “çıkış yolu” olarak nitelendirmektedir (Drucker, 1991: 13-14). Drucker iddialarını bir adım daha ileri götürerek, devlet eliyle görülen birçok hizmetlerin ve sorumlulukların çoğunun kâr amacı gütmeyen kuruluşlar vasıtasıyla görüleceğini öne sürmüştür.

Drucker ayrıca, kâr amacı gütmeyen kuruluşların Refah Devleti'nde bu tür kurumların normatif işlevlerini benimseyerek akademik söylemlerin ana akımı haline getirilmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra Drucker, kamu hizmetlerinin sunumunda hükümetlerin kâr amacı gütmeyen kuruluşlarla ortaklık kurmaları ve hatta birbirleriyle rekabet etmeleri gerektiği görüşüne sahiptir (Salamon & Anheier, 1996: 203). Yani Drucker bu kuruluşlara yalnızca topluma katkı sağlayan birer hayır kurumu olmalarının ötesinde bir anlam yüklemiştir.

4.6. Drucker’ın Bazı Eserlerinde Yönetici/Lider Tipolojisi

Yönetimler açısından liderlik kavramının kökenleri eskilere dayanıyor olsa da güncelliğini ve önemini günümüzde halen korumaya devam etmektedir. Liderlik konusuyla ilgilenen araştırmacılar bu olguyu bazen kamu ve özel yönetimler açısından bazen ise sivil toplum kuruluşları açısından irdelemeye çalışmışlardır (Koç & Kıray, 2019: 51). Nitekim Drucker ise özellikle 1990’lı yıllardan sonra yönetim alanında en fazla tanınır hale gelmeye başlayarak, çalışmanın önceki bölümlerinde de belirtildiği üzere amaçlara göre yönetim olgusunu geliştirmiş, yönetimde yeni gelişmeleri açıklamış, bilginin yapısının değişmesine bağlı olarak yönetici/lider biçimlerinde de farklılıkların olduğuna işaret etmiştir (Cohen, 2010: 96). Bu kapsamda Drucker’ın bazı eserlerinde yer alan yönetici/lider tipolojisini aşağıdaki gibi tablo halinde göstermek mümkündür.

Tablo 1
Drucker'ın Liderlik Tipolojisi

Eserler	Yönetici/Lider	Görev/İş
<i>The Practice of Management (1955)</i>	Dinamik, Harekete Geçirici	Kaynaklardan Sorumlu
<i>The Essential Drucker (2001)</i>	Etkili	Güven Kazanan, Hedef Belirleyen
<i>Emergence of Knowledge Society (2002)</i>	Liberal Yönetim Yeteneğine Sahip	Toplumsal Örgütleri Yöneten
<i>The CEO in the New Millennium (1997)</i>	Yetkili Yönetici	Talepleri Dengeleyen
<i>The Next Society (2001)</i>	Üst Düzey Yönetici	Bilgiyi Yöneten

Kaynak: Dixon & Monin, 2007: 11.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Drucker özellikle 20. yy'nin ikinci yarısından itibaren işletme yönetimlerinin karşı karşıya kaldıkları sorunların çözülebilmesi için disiplinlerarası bir yaklaşım benimseyerek yönetim bilimi alanında etkisi uzun sürecek kritik öneme sahip çalışmalarda bulunmuştur. Ekonomiden kamu yönetimine, kamu politikasından kâr amacı gütmeyen örgütlerinin yönetimini kapsayan geniş yelpazeli birçok incelemesiyle yönetim alanında bilgi birikiminin zenginleşmesinde önemli aktörlerden birisi olmuştur. Ayrıca Drucker yönetim pratikleriyle birlikte yönetim teorilerini bir arada bütünleştirmiştir.

Genel itibariyle Drucker'ın eserleri incelendiğinde yönetimlerde daima yenilikçiliği ve girişimciliği teşvik etmeye çalıştığı görülmüştür. Drucker danışmanlık hizmetlerini yönetim, toplum, devlet ve ekonomi üzerine bütünsel bir dünya görüşü geliştirmek için gerekli bir zemin hazırlayan her türlü kuruma doğru genişletmiştir.

Drucker'ın bir yönetim uzmanı ve stratejisti olarak başarılı görülmesi, yönetim alanındaki kalıcılığı ve kendinden sonra gelen yönetim çalışmalarına önemli ölçüde ilham kaynağı olmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Drucker'ın ortaya koyduğu eserler incelendiğinde genel hatlarıyla Drucker'ın yönetim seyrine yön veren yaklaşımlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- (1) Kurum kültürünün koruyucusu olarak üst düzey yöneticilerin rollerini tanımlamıştır,
- (2) Üst yönetimin görevlerini kariyer planlaması yapması, yöneticinin kendisini geliştirmesi ve örgüte rehberlik yapması şeklinde savunmuştur,
- (3) Örgüt başarısının üst düzey yöneticinin vizyonuna dayandığını ifade etmiştir,
- (4) Örgüt yapısının ortaya koyulan stratejilerle ilişkili olduğunu belirtmiştir,
- (5) Yönetimde hiyerarşik uygulamaların azaltılması gerektiğini önermiştir,
- (6) Başarının temel değerlere bağlı kalmaktan kaynaklandığını öne sürmüştür,
- (7) Pratik bilgeliğin ve yönetim ruhunun hem bilişsel hem de duygusal bileşenleri olduğunu belirtmiştir,
- (8) Örgütün asıl amacının tüketici yaratmak olduğunu ifade etmiştir,
- (9) Yönetimin başarısının tüketici duyarlılığına ve yenilikçi ürünlerin pazarlanmasına bağlı olduğuna dayandırmıştır,
- (10) Kalitenin bir verimlilik ölçütü olduğunu öne sürmüştür,
- (11) Bilgi işçisi kavramını tanımlamış, örgütlerde bilginin stratejik yönetilmesinin öneminin üzerinde durmuştur ve
- (12) Yeni yönetim yaklaşımlarının endüstri sonrası döneme göre uyarlanması gerektiğini belirtmiştir.

Drucker'ın yönetim çalışmaları ve ortaya koyduğu argümanlar hem örgütler hem de örgüt yöneticileri açısından “yönetim için yol haritası” olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca yönetime ilişkin temel yaklaşımları adeta “druckerizm” hareketinin başlamasına önyak olmuştur.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. (2000). *Yönetimde rönesans ve kalite devrimi*. Ekonomik, Sosyal, Siyasal Araştırmalar 3.
- Alderton, M. (2019). Learn about Peter Drucker's management theory and how it can help your business. 1 Mayıs 2020, <https://www.business.com/articles/management-theory-of-peter-drucker/>.
- Avaner, T. & Fedai, R. (2021). Peter F. Drucker ve çağdaş yönetim bilimlerine katkısı. İçinde H. Ateş (Ed.), *Dünden bugüne kamu yönetimi düşünceleri*, (ss. 323-350). Savaş Yayınevi.
- Buford, B. (2009). Ten principles for finding meaning in the second half of life from Peter Drucker. 1 Mayıs 2020, <http://www.druckersociety.at/index.php/peterdruckerhome/commentaries/bob-buford>.
- Cohen, A. W. (2010). *Drucker ve liderlik*. (Çev. Ü. Şensoy). Optimist Kitap.
- Dixon, G. T. & Monin, N. (2007). Guru of gurus: Peter Drucker, logology and the ultimate leader. *Journal of Management Inquiry*, 16 (1), 6-17.
- Drucker, P. F. (1946). *The concept of the corporation*. John Day Co.
- Drucker, P. F. (1954). *The practice of management*. Harper Business.
- Drucker, P. F. (1959). *Landmarks of tomorrow*. Harper.
- Drucker, P. F. (1969). *The age of discontinuity*. Harper and Row.
- Drucker, P. F. (1976). What results should you expect? A users guide to MBO. *Public Administration Review*, 36, 9-12.
- Drucker, P. F. (1980). The deadly sins in public administration. *Public Administration Review*, 40 (2), 103-106.
- Drucker, P. F. (1986). *The frontiers of management*. Truman Talley Books.
- Drucker, P. F. (1990). *Managing the non-profit organization: Principles and practices*. Harper Collins.
- Drucker, P. F. (1991). It profits us to strengthen non-profits. *The Wall Street Journal*, 19, 12-19.
- Drucker, P. F. (1992). *Managing for the future*. Truman Talley Books.
- Drucker, P. F. (1993a). *Management: Tasks, responsibilities, practices*. (Reprint Edition). Harper Business.
- Drucker, P. F. (1993b). *Kapitalist ötesi toplum*. (Çev. B. Çorakçı). İnkılap Kitapevi.
- Drucker, P. F. (1999). *Management*. (Revised Edition). Harper Collins.
- Drucker, P. F. (2000). *21. yüzyıl için yönetim tartışmaları*. (Çev. İ. Bahçivangil & G. Gorbon). Epsilon Yayınevi.
- Drucker, P. F. (2008). *The five important questions*. Jossey-Bass.
- Drucker, P. F. (2012). *The landmarks of his idea*. (Second Edition). Lulu.
- Edersheim, E. (2012). Drucker vs. general motors: Management science vs. management practice. 1 Mayıs 2020, <https://www.elizabethedersheim.com/2012/04/13/drucker-vs-gm-management-science-vs-management-practice/>.
- Ezilmez, B. (2020). Drucker and the spirit of management. *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics*, 7 (9), 210-221.
- Gazell, A. J. (2000). Drucker on effective public management. *Journal of Management History*, 6 (1), 48-62.
- Işık, M. (2020). Peter Drucker'in "5 ölümcül iş günahı" teorisinin finansal yaklaşımla özel sağlık kuruluşları açısından yorumlanması. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6 (1), 112-128.

- İnce, M. (2005). Değişim olgusu ve örgütlerde insan kaynakları yönetiminin değişen fonksiyonları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 319-339.
- Jha, S. (2009). Management philosophy of Peter Drucker: A critique. *Apeejay Business Review*, 10 (2), 54-61.
- Koç, O. & Kıray, A. (2019). Institutional leadership in charge: Explaining institutional leadership's process in the municipal context. *International Conferences on Social Science Research*. (pp. 51-55). Kosova: Prizren.
- Özalp, S. S. (2011). Peter Ferdinand Drucker'ın yönetsel açıdan değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3 (2), 155-168.
- Özer, M. A. & Önen, S. M. (2016). *200 soruda kamu yönetimi*. Gazi Kitabevi.
- Rosenstein, B. (2009). *Living in more than one world: How Peter Drucker's wisdom can inspire and transform your life*. Berrett Koehler.
- Salamon, M. L. & Anheier, K. H. (1996). *The emerging non-profits sector: An overview*. St. Martin's Press.
- Swaim, R. (2010). *Bir strateji ustası: Peter Drucker*. (Çev. Ü. Şensoy). Kültür Yayınları.
- Vlcek, R., Trunecek, J., Novy, I. & Drucker P. F. (1997). Peter F. Durucker on management. *Journal for East European Management Studies*, 2 (1), 79-96.
- Zachariev, E. (2002). Peter Drucker's conception of the new management paradigm. *Economics and Organization*, 1 (10), 15-24.

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.876593
Araştırma Makalesi

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İTHAL GİRDİ BAĞIMLILIĞININ ANALİZİ

ANALYSIS OF IMPORTED INPUTS DEPENDENCE IN TURKISH ECONOMY

Atilla AYDIN¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
08/02/2021

Kabul:
01/09/2021

1980 sonrasında ekonomide yaşanan liberalleşme ve küreselleşme eğilimleriyle birlikte dış ticaret de daha serbest hale gelmiştir. 1980 yılında alınan 24 Ocak kararlarıyla birlikte Türkiye, büyüme modeli olarak da ihracata dayalı büyüme modelini benimsemiştir. Ancak ihracatın artmasıyla birlikte ithalat da artmaya başlamıştır. İthalatın artışı, cari açık sorununu da beraberinde getirmiş ve bu durumdan para piyasaları da etkilenmiştir. Böylece finansal krizlerin mekanizmalarından biri de cari açıklar olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin ithalatının yapısını sektörlere göre incelemek ve ithal girdi bağımlılığının derecesini ortaya çıkarmaktır. Çalışmada girdi çıktı analizi kullanılmıştır. Yapılan analizlerde ithal girdi geriye bağlantı etkisi en yüksek üç sektör; kok kömürü-rafine edilmiş petrol, plastik-kaçuk ve ana metal sektörleri bulunmuştur. İthal ileriye bağlantı etkisi en yüksek üç sektör ise; kimya, madencilik ve ana metal sektörleri olarak saptanmıştır. Bu bağımlılıkların yapısal kaynakları ve yıllar içinde nasıl değişim gösterdikleri bu çalışmanın çıktılarını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: İthal girdi bağımlılığı, Yapısal analiz, Girdi çıktı modeli, Cari açık, Türkiye.

Abstract

Article Info

Received:
08/02/2021

Accepted:
01/09/2021

With the liberalization and globalization trends in the economy after 1980, foreign trade has also become more liberal. along with the decision taken on January 24 in 1980, Turkey has adopted a growth model based on exports as a growth model, however, the increase in imports with exports began to rise. The increase in imports brought along the current account deficit problem, and the money markets were also affected by this situation. Thus, one of the mechanisms of financial crises has been current account deficits. The aim of this study was to examine the structure of the sector, according to Turkey's imports and reveal the degree of dependence on imported inputs. Input output analysis was used in the study. In the analysis, the three sectors with the highest import input backlink effect are; coke-refined oil, plastic-rubber and base metal sectors were found. The three sectors with the highest import forward

¹ Öğretim Görevlisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-9265-5930, ataydin@gelisim.edu.tr.

linkage effect are; chemical, mining and base metal sectors. The structural sources of these additions and how they changed over the years constituted the outcomes of this study.

Keywords: Imported input dependence, Structural analysis, Input output model, Current account deficit, Turkey.

1. Giriş

1980 sonrasında Türkiye'yi de içine alan küreselleşme eğilimi, ekonominin her alanında olduğu gibi dış ticarete de serbestlik anlayışını egemen kılmıştır. 1980 öncesinde Türkiye'nin temel büyüme modeli ithal ikameci büyüme modelidir. Bir başka deyişle yurtiçi üretimin teşviklerle ve gümrük politikalarıyla desteklenerek arttırılması ve bu yolla ekonomik büyümenin sağlanması, 1980 öncesi için temel anlayıştır. 1980 sonrasında ise 24 Ocak kararlarının alınmasıyla, dış ekonomik ilişkilerde liberalleşme anlayışı başlamış ve temel iktisadi büyüme tezi, ihracata dayalı büyüme modeli olarak benimsenmiştir (Karluk, 2005: 497). Dışa açılma ve ihracata dayalı büyüme süreci, esas olarak çok güçlü ihracat teşvikleri, düşen emek maliyetleri ve 1980 devalüasyonunun etkilerinin kaybolmasını önleyen döviz kuru politikaları aracılığıyla dış piyasalara girmek olarak algılanmıştır (Boratav, 2015: 154).

İhracata dayalı büyüme anlayışı 24 Ocak kararlarının en önemli başarısı olmuş ve ihracat 10 yıllık süreçte yaklaşık beş katına çıkmıştır (Boratav, 2015: 161). Ancak ihracatın artması her ne kadar olumlu bir durum olarak algılansa da ihracata konu olan sanayi üretiminin ithal girdi kullanımını cari açık ve dış borç sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar, 1980 sonrasında Türkiye ekonomisinin temel meseleleri haline gelmiş ve kronikleşmiştir. 2005-2012 yılları arasında imalat sanayiinde ortalama üretim artışı yaklaşık %4 civarındayken ithal girdi kullanım oranı %16 düzeyindedir. Büyüme oranı, ortalamanın üzerinde olan sektörlerin ise tamamında ithal girdi kullanım oranı %16'nın üzerindedir (Sak, 2014). Yani Türkiye imalat sanayii büyürken, bir yandan ithalatı da büyütmektedir. İhracatta ise durum daha dramatik gözükmektedir. Türkiye ihracatının yaklaşık %65'i ithal girdilerden oluşmaktadır (Eğilmez, 2018).

Bu çalışmada, Türkiye'nin 2002 sonrasında ithal girdi bağımlılığı araştırılmıştır. 1994 ve 2001 krizlerinde kriz nedenlerinden biri olan cari açıkların azaltılması politikalarının uygulanmaya başladığı 2002 sonrasında ithal girdi bağımlılığındaki gelişmeler girdi çıktı yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, ithal girdi bağımlılığı kavramı

teorik olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde, bu konuda daha önce yapılmış olan çalışmaları içeren bir literatür taraması yapılmıştır. Dördüncü bölümde girdi çıktı yöntemiyle ithal girdi bağımlılığının nasıl belirlendiğine dair yöntem tanıtılmış ve çalışmada kullanılan veri seti özetlenmiştir. Beşinci bölüm, analiz ve bulgulara ayrılmıştır. Son bölümde ise sonuçlara yer verilmiştir.

2. İthal Bağımlılığı Kavramı

Dış ticaretin ekonomiye olan katkıları, tarih boyunca tartışma konusu olmuştur. Dış ticaret, ilk olarak merkantilizm döneminde ön plana çıkmıştır. Merkantilizmin ilk amacı, devletin değerli maden biriktirmesi ve bu madenleri elinde tutmasıdır (Aydın, 2021: 33). Değerli madenler, güç ve refah göstergesi sayılmış, savaş zamanlarında önemli bir kaynak olarak görülmüştür (Hafter, 1964: 6). Değerli maden yataklarına sahip olmayan ülkelerin, bu madenlere ulaşmasının yolu olarak dış ticaretin artırılması fikri merkantilistlerin temel felsefesini oluşturmuştur. Ancak uluslararası ticaretin geliştirilmesiyle güç ve refahın sağlanabileceğine özellikle vurgu yapılmıştır (Gomes, 1987: 39). Avrupa merkantilizmin bir diğer amacı ise, ulusal sanayinin oluşturulması ve buna bağlı olarak ithal ikameci bir dış ticaret politikasının hayata geçirilmesi olmuştur. Bu nedenle merkantilistler ihracatın teşvik edilmesi gerektiğini, ithalatın ise sınırlamalarla kısıtlanması gerektiğini savunmuşlardır (Seyidoğlu, 2003: 26).

Merkantilist okuldan sonra ortaya çıkan klasik iktisat akımı ise hem ihracatın hem de ithalatın dış ticaret yapan ülkelere fayda getireceğini savunmuştur. Klasik iktisat okulunun kurucusu sayılan Smith (1776), mutlak üstünlükler teorisini ortaya koyarak, bir ülkenin mutlak olarak üstün olduğu malların ihracatını yapması, diğer malları ise ithal etmesi sonucunda her iki tarafın da karlı çıkacağını savunmuştur. Ricardo (1817), mutlak üstünlükler teorisini bir adım ileriye taşıyarak karşılaştırmalı üstünlükler teorisini geliştirmiştir. Bu teoriye göre, ülkeler sadece mutlak olarak değil, nispi olarak üstün oldukları malların dış ticaretini yaparak kar sağlayabilirler (Hartwell, 1971). Bir başka deyişle ülkeler en üstün oldukları malları üretmeli, daha az üstün oldukları malları ise ithal etmelidir. Özetle klasik iktisat akımı hem ihracatı hem ithalatı bir büyüme aracı olarak görmüş ve bütünüyle dış ticareti teşvik eden bir tutum içinde olmuşlardır. Ancak buradaki üstünlük kavramı üretim maliyetleri olarak algılanmış ve üretim maliyetleri sadece emeğe dayandırılmıştır. Diğer üretim faktörleri (sermaye ve toprak) dikkate alınmamıştır.

1929 ekonomik kriziyle birlikte klasik iktisat okuluna yöneltilen eleştiriler artmış ve ekonomide liberal anlayışın egemenliği sarsılmaya başlamıştır. Keynes (1936), ekonominin talep yönüne ağırlık vererek yeni bir model geliştirmiş ve liberal anlayışı çürütmek istemiştir. Dış ticaret anlamında da Keynes, ülke ekonomisine ihracatın pozitif, ithalatın ise negatif katkı yapacağını öne sürmüştür. Keynes (1936) 'e göre toplam talep denklemi aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$AD= C + I + G + (X- M) \quad (1)$$

Bu denklemde; AD toplam talebi, C tüketim harcamalarını, I yatırım harcamalarını, G devlet harcamalarını, X ihracatı, M ithalatı ifade etmektedir. Keynes'e göre önemli olan toplam talebi arttırmaktır. Hatta bu uğurda devlet, olabildiğince harcamalarını arttırarak talep yaratmalıdır. Ancak (1) numaralı denklemden görüldüğü gibi ithalat toplam talebe negatif bir etki yapmaktadır. Bu anlayışla dış ticaretin ekonomiye katkısı olabilmesi için (X-M) değeri pozitif olmalı, yani ihracatın ithalattan fazla olması gerekir. Ancak Keynes dahi, ithalata bir bütün olarak bakmamış ve ithalatın yapısını ayrıştırma gereği duymuştur. Tüketim malları ithalatı ile üretimde girdi olarak kullanılan ara malların ve yatırım malları ithalatını birbirinden ayırmıştır. Yatırım malları ve üretimde kullanılan girdi mallarının ithalatı, çarpan etkisi yaparak üretimdeki verimliliği arttırabileceği için ülke ekonomisine pozitif katkı yapabileceği kabul edilmiştir.

1970'li yıllarda dünya ekonomilerinde yaşanan iktisadi krizlerin ardından 1980'li yıllarda tekrar liberalleşme eğilimleri başlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler de dünya ekonomileriyle bütünleşme yoluna giderek küreselleşme akımına ortak olmuşlardır. Dış ticaret üzerindeki engellerin hafifletilmesiyle birlikte ülkelerin ithalat ve ihracat yapılarında da değişiklikler meydana gelmiştir. Sanayileşme konusunda henüz gelişimini tamamlamamış olan gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme sürecine girmesiyle, bir başka deyişle serbest dış ticaret koşullarına geçmesiyle ithal girdi kullanımında büyük artışlar yaşanmıştır (Bağcı, 2013: 52). Sanayileşmiş ülkeler, bu süreçte katma değeri yüksek ürünler üretme kabiliyetine sahip olduklarından ihracatta öne geçmiştir. Gelişmekte olan ülkeler ise, bir yandan sanayileşmeye çalışırken bir yandan üretimde kullanılacak ara mallardan ve teknolojiye yoksun oldukları için giderek sanayileşmiş ülkelere bağımlı hale gelmişlerdir. İşte ithal bağımlılığı kavramı da bu noktada ortaya çıkmıştır. Üretimlerini arttırabilmek için girdi ithal etmek zorunda olan ülkeler, ister istemez bu bağımlılığa girmişlerdir. İthal girdi bağımlılığına yol açan faktörler iki temel grupta toplanmaktadır (İnançlı & Konak, 2011: 347). Bunlardan ilki, coğrafi şartların yol açtığı

hammadde ve enerji ihtiyacı ile doğal kaynakların yetersiz olmasıdır. Diğeri ise ekonomik koşulların neden olduğu sermaye, teşebbüs, pazar olanakları gibi faktörlerin yetersizliğidir. İthal girdi bağımlılığının bir başka boyutu ise cari açıkları arttırıcı etkisidir. İhracatın istenen düzeylere yükselememesi, ithal girdi bağımlılığı yaşayan ülkelerde döviz gereksinimini arttırarak ekonomik yapıyı olumsuz etkilemektedir. Bu durum, zaten ithal bağımlılığı yaşayan ülkeleri bir de yurt dışından döviz temin etme mecburiyetine sokmaktadır (Olalı, 1972: 56). Döviz gereksinimi ihracat ile karşılanabildiği sürece ithal girdiye bağımlı yapı sürdürülebilme, ihracatta tıkanıklık meydana geldiğinde ise bu yapı sürdürülemez bir hale gelmektedir. Bu durumda ortaya çıkan cari açık, ekonomik krizlerin de habercisi olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme çabalarının bir zorunluluğu olarak ortaya çıkan ithal girdi bağımlılığı, ülke ekonomileri için her zaman zararlı olmayabilir. Özellikle ithal ara girdilerin daha ucuza ve daha yüksek kalitede tedarik edilebiliyor olması ve bu ürünlerin kısa vadede yerel piyasada ikame edilememesi, ülke ekonomileri için bir verimlilik artışının iktisadi mekanizmasını oluşturabilmektedir (Halpern vd., 2015: 105). İthal girdiye olan erişim süreklilik arz ettiği sürece verimlilik artışı da devam etmektedir. Ancak bu mekanizma her zaman kusursuz çalışmamaktadır. Özellikle döviz kurlarının oynak olduğu istikrarsız ekonomilerde ithal girdi maliyetlerinin de kurlara bağlı olarak sürekli değişim göstermesi, verimlilik artışlarının gerçekleşmesine engel olmaktadır.

Özetle, para politikasında istikrarsızlık ve ithalatın ihracat gelirleriyle finanse edilememesi, ithal girdi bağımlılığının olumsuz çerçevesini oluştururken, ithal girdilerin kaliteli ve ucuz olması ve yurtiçi piyasalarda ikame edilemiyor olması, verimlilik artışı yönünü ifade etmektedir. Bu iki kısıtın optimizasyonu ise ülkelerin ithal girdi kullanım politikasının başarı ölçütü olmaktadır.

3. Literatür Taraması

Ulusal literatürde girdi çıktı yöntemiyle ithal girdi bağımlılığının analizi ile ilgili çalışmalar bulunmakla birlikte 2012 sonrası dönem için fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın farkı, 2012 sonrası dönem için istatistiksel analiz ve sorgulayıcı veri çözümlemesiyle ithal girdi bağımlılığının izinin sürülmesidir.

Çivi ve Çakır (2000), 1985 yılına ait girdi çıktı tablosu üzerinden yaptıkları çalışmalarında; petrol ve kömür ürünleri, ana metal, plastik, kimya, demir-çelik, tarımsal

makine, motorlu kara ulaşım araçları sektörlerinin ithal girdi bağımlılıklarının yüksek olduğu sonucuna varmışlardır.

Yükseler ve Türkan (2006), çalışmalarında imalat sanayiinin ithal girdi bağımlılığını araştırmışlardır. Çalışmada 1998 yılı girdi çıktı tablosu kullanılmıştır. İthal girdi bağımlılığı yüksek olan sektörler; ana metal, mobilya, kok kömürü, petrol ürünleri, kimya, tıbbi-hassas optik cihazlar, elektrikli makine, plastik ve kauçuk imalatı sektörleri olarak bulunmuştur. İthal girdi bağımlılığının düşük olduğu sektörler ise gıda-içecek, metalik olmayan diğer mineral ürünler, tütün ürünleri sektörleri olarak saptanmıştır.

Füsunoglu ve Yücel (2008), 1998-2002 yılları arasında ihracat ve ithalat üzerinde etkili olan imalat sanayii sektörlerini panel veri analizi kullanarak belirlemişlerdir. Modelde değişken olarak bir ülkenin diğer bir ülkeden ithalatı, ithalat yapan ülkenin brüt katma değeri, kapasite kullanım oranı, reel döviz kuru endeksi ve gümrük birliği etkisini ölçen bir kukla değişken kullanılmıştır. İthalat üzerinde etkiye sahip olan sektörler; ağaç ürünleri, basım yayım, ana metal, kâğıt ürünleri, işlenmiş metal ürünler, taşıma araç ve ekipmanları sektörleri olarak belirlenmiştir.

Saygılı vd. (2009), yaptıkları çalışmada imalat sanayiinde ithal girdi kullanımını arttıran faktörleri araştırmışlardır. Çalışmada büyük ölçekli 145 firmaya anket çalışması yapılmıştır. Anket analizinin sonucunda, bazı temel ve ara mallarda yurtiçi üretim miktarının yeterli düzeyde olmaması, Çin, Hindistan gibi ülkelere bu malların daha ucuza temin edilebilmesi, dış ticaret rejimi, döviz kurunun gelişimi, kaliteli ara ve yatırım malı kullanma ihtiyacı, yabancı sermayeli şirketlerin örgütlenme yapıları ve yurt dışı kredi olanaklarının ithalat bağımlılığını etkilediği sonucuna varılmıştır. Anketin yanı sıra girdi çıktı tablolarından da yararlanılmıştır. Motorlu kara taşıtları, diğer ulaşım araçları, ana metal, elektrikli makine gibi hızlı büyüyen sektörlerde ithal girdi kullanım oranlarının geleneksel emek yoğun sektörlerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Tekstil, giyim ve deri sektöründe 2002 yılında hammadde ve malzeme içerisindeki ithalat payı %45,5 iken, bu oranın 2007 yılında %50,5'e yükseldiği görülmüştür.

Aydın vd. (2010), yaptığı çalışmada ithalat bağımlılığının göstergesi olarak iki farklı endeks kullanmıştır. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (RCA) endeksi olarak adlandırılan bu endeksler RCA1 ve RCA2 olarak ifade edilmiştir. Tekstil, ana metal, makine-teçhizat, ulaştırma gibi sektörler, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli paya sahip olduğundan örnek sektörler olarak seçilmiştir. Yapılan analizlerde ulaştırma araçları ve makine-teçhizat

sektörlerinin sırasıyla en yüksek ara malı ithalatı kullanan ilk iki sektörü oluşturduğu tespit edilmiştir.

Ersungur ve Kızıltan (2010), çalışmalarında 1973, 1979, 1985, 1990, 1996 ve 1998 yıllarına ait girdi çıktı tablolarını kullanmışlardır. Yapılan analizlerde gerek 1980 öncesi gerekse 1980 sonrasında ithalata bağımlılık yüksek bulunmuş ve bu bağımlılığın dönemler arasında dalgalanarak devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Balaylar (2011), yaptığı çalışmada reel döviz kurlarının imalat sanayii üzerindeki etkilerini incelemiş ve sanayi kuruluşlarının ithalat finansmanlarını büyük ölçüde döviz olarak borçlanmak suretiyle sağladıklarını tespit etmiştir. Bu durumun ithal bağımlılığını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

İnançlı ve Konak (2011), otomotiv sektörü üzerine yaptıkları çalışmada, otomotiv sektörünün ithal girdi bağımlılığını incelemişlerdir. Yapılan çalışmada otomotiv sektörünün ithal girdi bağımlılığı yüksek olarak bulunmuş ve bağımlılığın yıllar içinde arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tatlıcı ve Kızıltan (2011), çalışmalarında Türkiye'nin 46 ülke ile yapmış olduğu dış ticareti inceleyerek Türkiye'nin dış ticarete ithalata bağımlılığını yüksek derecede bulmuşlardır. Gravite modelinin kullanıldığı çalışmada ayrıca, nüfus ve mesafe değişkenlerinin dış ticarete etkili olmadığı sonucuna varılmıştır.

Taymaz vd. (2011), yaptıkları çalışmada 2001 krizi sonrasında Türkiye ekonomisinin performansı değerlendirilmiştir. Kriz sonrası yaşanan büyüme sürecinde beş sektör açısından (otomotiv, tekstil, televizyon, gıda ve makine) küresel üretim zincirlerinin dönüşümü ve Türkiye'nin konumu araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçları, Türkiye ekonomisinin 2001 krizi sonrası hızla büyüdüğünü göstermektedir. Ancak diğer büyüme dönemlerine göre bir kopuş yaşanmamış, büyüme dinamikleri sonuna kadar kullanılamamıştır. Büyüme rejiminde ve uluslararası ekonomiye eklemlenme sürecinde köklü bir dönüşüm yaşanmamıştır. Dış ticarete yapısal dönüşüm gerçekleşmesine karşın Türkiye'nin göreceli konumunda bir değişim yaşanmamıştır.

Barışık ve Yayar (2012), 1998-2010 yılları için sanayi üretim endeksi üzerinde etkili olan faktörleri araştırdıkları çalışmalarında, endeks üzerinde en etkin olan faktörün ithalat olduğu ve dolayısıyla ithal bağımlılığının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Duman ve Özgüzer (2013), 1998 ve 2002 yıllarına ait girdi çıktı tabloları ile yaptıkları analizlerde; toptan ve perakende ticaret, motorlu taşıt ve ev eşyası sektörlerinde ithal bağımlılık seviyesini yüksek bulmuşlardır.

Karagöz (2014), çalışmasında TL'nin değerli olmasının emek yoğun endüstrilerde ithalat bağımlılığını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Teknoloji yoğun endüstrilerde ise ithalat bağımlılığının sebebi üretim yetersizliği olarak saptanmıştır.

Şişman ve Bağcı (2015), tekstil sektörü üzerine çalışma yapmışlar, anket çalışması yaparak sektörün dışa bağımlılığını araştırmışlardır. Ekonominin büyüme hızı arttıkça dış ticaret açığının büyüdüğünü istatistiksel analiz ile saptayarak, bu durumun büyük ölçüde ithal girdi bağımlılığından kaynaklandığını tespit etmişlerdir.

Furuncu (2016), istatistiksel tablolama ile yaptığı çalışmasında Türkiye ekonomisinin büyük ölçüde enerji bağımlılığını saptamış ve özellikle nükleer enerji alanında yapılacak yatırımların enerji bağımlılığını azaltacağını ifade etmiştir.

Sönmezler vd. (2017), reel döviz kuru, tüketim malı ihracatı ve ara mal ithalatı arasındaki uzun dönem ilişkiyi VAR modeliyle incelemişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda üç değişken arasında uzun dönem ilişki saptanmıştır. Bu ilişki saptandıktan sonra yapılan nedensellik analizlerinde cari açık sorununun sadece döviz kurundan kaynaklanmadığı, aynı zamanda ihracat ve ithalat arasındaki bağımlılık ilişkisinin de cari açığın oluşumuna neden olduğu neticesine varılmıştır.

Kundak ve Aydoğuş (2017), panel veri yöntemiyle yaptıkları çalışmada, Türkiye'de dış açıkların artmasının en önemli nedenlerinden birinin ithal girdi bağımlılığındaki artışlar olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Dineri ve Işık (2021), Türkiye ekonomisinde girdi ithalatı ile sanayi üretimi arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yöntemiyle incelemişler ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca Hatemi-J asimetric testi ile değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Uluslararası literatürde ithal bağımlılığının tespiti amacıyla girdi çıktı yönteminin daha yaygın kullanıldığı görülmektedir.

Kucera ve Milberg (1994), 1978-1994 dönemine yönelik olarak yaptıkları çalışmada Danimarka, Kanada, Avustralya, Japonya, Hollanda, İtalya, Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD

için girdi çıktı modelini kullanmışlar ve imalat sektörüne ait ihracat ve ithalattaki değişimlerin istihdam düzeyi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Güney bölgelerinde yaşanan istihdam düşüşünün ithalattaki azalmadan değil, 1980'lerin borç krizi sonrasında güneye yapılan ihracatın azalmasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Bir başka ifadeyle güney bölgesinin istihdam düzeyinin de ithalata bağımlı olduğu ortaya çıkmıştır.

Hayashi (2004), Endonezya ekonomisinde ekonomik kriz öncesi ve sonrası yapısal değişiklikleri girdi çıktı yöntemiyle incelemiş ve kriz sonrasında ihracat talebi dışındaki büyüme faktörlerinin azalması ve rupiah değerindeki keskin düşüş nedeniyle ithalata olan bağımlılığın azaldığını tespit etmiştir.

Kumari (2005), Hindistan ekonomisi için liberalleşmenin etkilerini girdi çıktı modeliyle incelemiş ve büyüme kaynaklarını araştırmıştır. Hindistan ekonomisi için, birincil büyüme faktörü tüketim artışları olarak tespit edilmiştir.

Chen ve Chen (2007), panel eşbütünleşme analizi yöntemini kullanarak ithalatçı G7 ülkelerinin 1972-2005 yılları arasını verilerini incelemişlerdir. Petrol fiyatları ile döviz kuru arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığının tespit edildiği çalışmada söz konusu ülkeler için yüksek enerji bağımlılığı olduğu sonucuna varılmıştır.

Cuihong ve Jiansuo (2007), Çin dış ticaretinin ithalata olan bağımlılığını girdi çıktı yöntemiyle inceledikleri çalışmalarında 2001 yılında Çin'in dış ticarete açılmasının ardından ihracatın ithalata bağımlılığının arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bravo ve Alvarez (2012), İspanya ekonomisinin ithalata bağımlılığını girdi çıktı modeliyle analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda inşaat ve imalat sanayiinde olumlu ilerlemeler kaydedilmesine rağmen ithalat bağımlılığının devam ettiği saptanmıştır.

Knuttila vd. (2014), girdi çıktı modelini kullanarak Almanya, Danimarka ve Finlandiya ekonomileri için gıda sektörünün ithal girdi bağımlılığını incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda gıda, enerji, kimya ve hizmet sektörlerinin ithal bağımlılığının yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Paul (2014), Hindistan ekonomisindeki yapısal değişiklikleri girdi çıktı yöntemiyle incelemiş ve 1990-2008 dönemini kapsayan çalışmada incelenen dönem boyunca ihracat içindeki ithalat yoğunluğunun sürekli olarak artış gösterdiğini belirlemiştir.

Duarte vd. (2017), 2013 yılı İspanya ekonomisini girdi çıktı modeli ile inceledikleri çalışmalarında özellikle elektrik ithalatı bağımlılığını araştırmışlar ve elektrik üretimi sektörünün ithal bağımlılığının düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Shepard (2020), girdi çıktı yöntemi ile küresel ekonominin enerji ithalat bağımlılığını incelemiştir. Toplam 136 ülke ile yapılan çalışmada enerji ağının %23'ünün birincil enerji üreten ülkeler ile doğrudan ticaret bağları olmayan ülkeler arasındaki dolaylı ilişkilerden oluştuğu saptanmıştır. Ayrıca, küresel ekonominin dolaylı enerji ithalatına dolaylı enerji ithalatına göre %90 daha fazla bağımlı olduğu sonucuna varılmıştır.

4. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada 2002 sonrasında Türkiye ekonomisinin ithal girdi bağımlılığını belirleyebilmek için girdi çıktı yöntemi kullanılmıştır. Veri seti olarak TÜİK tarafından yayımlanan girdi çıktı tabloları kullanılmıştır. 2002 ve 2012 yıllarına ait girdi çıktı tabloları, ithal girdi bağımlılığı açısından karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş, böylece 10 yıllık süreçte ithal girdi bağımlılığındaki yapısal değişiklikler ortaya konulmuştur. 2012 sonrası gelişmeler ise bu eğilimler çerçevesinde ayrıca analiz edilmiştir.

Girdi çıktı modelinde üretim sistemi bir bütün olarak ele alınmamaktadır. Ekonomi sektörler bölünüp, bu sektörler arasındaki karşılıklı bağlar gösterilerek üretim sistemindeki elemanlardan her birinin faaliyetlerinin muhtemel sonuçları ortaya konmaktadır (Gökçen, 1976: 116). Bu çerçevede sektörlerden her birinin ithalat yapısı ayrı ayrı ortaya konarak her sektörün ithal girdi bağımlılığının derecesini belirlemek, bu çalışmanın özgün bir çıktısını oluşturmaktadır. Literatüre Leontief tarafından kazandırılan girdi çıktı yöntemiyle, endüstriler arası bağlantılarla bunların yönü ve derecesi analiz edilebilmektedir. Böylece ekonomi ile ilgili talep projeksiyonları ve ileriye doğru tahminler yapılabilmektedir. Ayrıca planlama çalışmalarında, her sektörün üretim seviyesinin belirlenmesi ve diğer sektörlerle bağlantılarının açıkça ortaya konması mümkün hale gelmektedir. Girdi çıktı analizi, sektörleri esas alarak bu sektörler arasındaki ara mal alışverişlerini incelemektedir (Özdemir & Yüksel, 2006: 2). Girdi çıktı modelinin temel varsayımları, sektörlerin sabit girdi katsayılarına sahip olmaları ve üretimin ölçeğe göre sabit getiri özelliği gösteriyor olmasıdır (Günçavdı & Küçükçiftçi, 2002: 98).

Girdi çıktı analizi, karşılıklı etkileşimin olduğu ve farklı sektörlerin girdi ve çıktı olarak birbirlerine bağlı olduklarını ifade etmektedir. Leontief, aynı zamanda belirli bir çıktı

sağlayabilmek için hangi miktarda üretim faktörlerinin girdi olarak kullanılması gerektiğini de analizine dahil etmiştir (Leontief, 1966: 134). Leontief modeline göre, bir ekonomideki toplam gayrisafi üretim, nihai mallarla ara malların toplamından oluşmaktadır. Her sektör, ürettiği malları ya ara mal alıcılarına (üreticiler) veya nihai mal alıcılarına (tüketiciler) satmaktadır. Modelde her sektör çift karaktere sahiptir, yani hem alıcı hem de satıcı konumundadır. Girdi çıktı modeli, başlıca üç kısımdan ibarettir. Bunlar, endüstriler arası akım tablosu, girdi katsayıları matrisi ve ters matris olarak adlandırılmaktadır.

Girdi çıktı modelinin temelini endüstriler arası akım tablosu oluşturmaktadır. Diğer tüm tablolar endüstriler arası akım tablosundan türetilmektedir. Endüstriler arası akım tablosu, her endüstrinin tüm endüstrilere olan talep ve arzlarıyla ilgili veriler sunmaktadır. Bir girdi çıktı analizinin en önemli faydalarından biri, geniş çaplı sektörel etkilerin hesaplanabilir olmasıdır (Hefner, 1997: 1471). Tablonun satır ve sütunlarına sektörler yazılarak endüstriyel akım tablosu oluşturulmaktadır. Tablonun sütunlar olarak yukarıdan aşağıya doğru okunması ise, her sektörün sıralarda belirtilen sektörlerden girdi olarak satın aldığı tutarı göstermektedir. Endüstriler arası akım tablosu üzerinde yer alan her bir x_{ij} değeri, j sütunları, i satırları göstermek üzere, j endüstrisi tarafından talep edilen i malı tutarını ifade etmektedir. Bu çalışmada kullanılan endüstriler arası akım tablosu, TÜİK tarafından yayınlanan girdi çıktı tablolarının 18 sektöre toplulaştırılmış halidir. Çalışmada sanayi sektörleri ayrı ayrı ele alınmış, hizmet ve tarım sektörleri ise toplu olarak birer sektör halinde incelenmiştir. Türkiye ekonomisindeki ağırlıkları açısından lojistik ve inşaat sektörleri de ayrı birer sektör olarak endüstriler arası akım tablosuna ilave edilmiştir.

Endüstriler arası akım tablosundan faydalanarak girdi katsayılar matrisi, bir başka deyişle teknoloji matrisi oluşturulabilmektedir. Girdi katsayılar matrisi, endüstriler arası akım tablosunda bulunan mal akımları içinden sadece ara mal hareketleri için hesaplanmaktadır. Girdi katsayılar matrisinde yer alan hücrelerdeki her bir a_{ij} değeri, endüstriler arası akım tablosunda bulunan x_{ij} değerinin ilgili sektörün toplam arzına bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Her a_{ij} katsayısı, j sektörünün bir birim üretimi için i sektöründen kaç birim talepte bulunduğunu göstermektedir. Girdi katsayılar matrisi ile yapılan analizler, endüstriler arasındaki doğrudan ilişkileri göstermektedir. Leontief modelinde doğrudan ilişkiler yanında dolaylı ilişkileri de görmek mümkündür. Dolaylı ilişkiler, ters matris tekniği ile analiz edilebilmektedir. Girdi katsayılar matrisi kullanılarak oluşturulan ters matris, ekonomik yapı analizlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Sektörlerin birbirleriyle olan doğrudan ve dolaylı arz

talep analizleri böylece mümkün olmaktadır. Bu çalışmada ters matris tekniği, sektörlerin ithal girdi bağımlılığını ölçmek için kullanılmıştır.

Girdi katsayılar matrisi, aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$A_t = A_m + A_d \quad (2)$$

Bu denklemde,

A_t : Toplam girdi katsayılar matrisini,

A_m : İthal girdi katsayılar matrisini,

A_d : Yurtiçi girdi katsayılar matrisini göstermektedir.

2 numaralı denklemden görüldüğü gibi toplam girdi katsayılar matrisi, yurtiçi ve ithal girdi katsayılar matrisi olarak ayrıştırılmaktadır. TÜİK, girdi çıktı tablolarını hazırlarken yurtiçi ve ithal girdi çıktı tablolarını da ayrıca hazırlamaktadır. Bu tablolardan A_t ve A_m matrisleri, yukarıda girdi katsayılar matrisi için açıklanan yöntemle oluşturulabilmektedir. A_m matrisine ait katsayılar, doğrudan ithal girdi ilişkilerini ifade etmektedir. Dolaylı ilişkiler, ters matris ile görülebilmektedir. Herhangi bir zaman dilimine ait ithalat ters matrisi aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Rohman, 2013: 388).

$$R = A_m (I - A_d)^{-1} \quad (3)$$

Bu denklemde (I), köşegen elemanları 1 olan birim matrisi ifade etmektedir. İthalat ters matrisinin her bir r_{ij} elemanı, j endüstrisi üretimine olan nihai talep bir birim arttığında, bu talep artışını karşılayabilecek olan üretimi yapabilmek için j endüstrisinin doğrudan ve dolaylı olarak ne kadar i endüstrisi malı ithal etmesi gerektiğini göstermektedir (Bocutoğlu, 1990: 153).

İthalat ters matrisinin satır ve sütun toplamları, ithal girdi bağımlılığının belirlenmesinde önemli birer gösterge işlevi görmektedir. Ters ithalat matrisinin sütun toplamları aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$R_j = \sum_{j=1}^n r_{ij}, \quad (j = 1,2,3, \dots, n) \quad (4)$$

Bu denklemle ifade edilen sütun toplamları, R_j , j endüstrisine olan nihai talep bir birim arttığında, doğrudan ve dolaylı olarak tüm endüstrilerin çıktıklarına olan ithal girdi talebini

göstermektedir. Başka bir deyişle, j endüstrisinin bir birim fazla üretim yapabilmek için diğer tüm sektörlerden doğrudan ve dolaylı olarak kaç birim ithal girdi alması gerektiğini ifade etmektedir. Sütün toplamları, ithalatta geriye bağlantı etkileri olarak adlandırılmaktadır. R_j ne kadar büyükse j endüstrisinin ithal girdi bağımlılığı da o kadar yüksek olarak değerlendirilmektedir.

Ters ithalat matrisinin satır toplamları ise aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$R_i = \sum_{j=1}^n r_{ij} \quad (i = 1,2,3, \dots \dots \dots n) \quad (5)$$

Bu denklemlerle ifade edilen satır toplamları, R_i , tüm endüstrilerin mallarına olan nihai talep bir birim arttığında, bu talep artışını karşılamak için yapılacak üretimin kaç birim i endüstrisinin ithal girdi gerektireceğini ifade etmektedir. Satır toplamları, ithalatta ileriye bağlantı etkileri olarak adlandırılmaktadır. R_i , zaman içinde artarsa, i endüstrisine olan nihai talep bir birim arttığında diğer bütün endüstrilerin i endüstrisi malından ithal edecekleri miktar da artacağından i endüstrisinin ileriye doğru ithal bağımlılığı da yükselecek demektir (Bocutoğlu, 1990: 154).

5. Bulgular

Bu çalışmada 2002 ve 2012 yıllarına ait girdi çıktı tabloları, ithal girdi bağımlılığı bakımından karşılaştırmalı olarak analize tabi tutulmuştur. İthal girdi bağımlılığında 10 yıl içinde meydana gelen yapısal değişimi inceleyebilmek amacıyla tabloların birbirleriyle aynı sektörleri kapsaması daha anlamlı olacaktır. Bu nedenle her iki döneme ait tablolar 18 aynı sektöre toplulaştırılmıştır. Özellikle imalat sanayiinin alt sektörlerine yer verilerek imalat sanayiinin ithal girdi bağımlılığı araştırılmıştır. Bulgular bölümünün ilk kısmında girdi çıktı modeliyle ulaşılan sonuçlar açıklanmıştır. İkinci kısımda ise 2012'den günümüze ithal girdi bağımlılığında yaşanan gelişmeler, istatistiksel tablolardan yararlanılarak incelenmiştir.

5.1. Girdi Çıktı Analizi Sonuçları

Öncelikle hem 2002 hem de 2012 yılına ait girdi çıktı tabloları 18 sektörde toplulaştırılmıştır. Toplulaştırma işlemi yapılırken kullanılan sektörler Tablo 1'de özetlenmiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerindeki matris gösterimlerinde sektörler, Tablo 1'deki numaralarıyla ifade edilecektir. Ardından 2002 yılına ait veriler toplulaştırılmış sektörler için hesaplanarak 2002 yılına ait endüstriler arası akım tablosu oluşturulmuştur. Endüstriler arası akım tablosundan yararlanarak girdi katsayılar matrisi oluşturulmuş ve

hesaplanan matris elemanları, Şekil 1’de verilmiştir. Şekil 1’de sunulan matris, toplam girdi katsayılar matrisini, yani modelimizdeki A_t matrisini ifade etmektedir. Bir başka deyişle A_t matrisi, toplam girdi çıktı tablosundan hesaplanmış, ithal ve yurtiçi girdi kullanımı şeklinde ayrıştırılmamıştır.

Tablo 1
Sektörlerin Toplaştırılması

Numara	Sektör
1	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık
2	Madencilik
3	Gıda, İçecek ve Tütün
4	Tekstil, Giyim ve Deri
5	Ağaç, Mantar ürünleri ve Mobilya
6	Kağıt
7	Kok kömürü ve Rafine edilmiş petrol
8	Kimya
9	Kauçuk ve Plastik
10	Metalik olmayan diğer mineral ürünler
11	Ana Metal
12	Fabrikasyon metal
13	Radyo, TV, Elektrikli cihaz, büro makineleri, tıbbi ve optik aletler
14	Başka yerde sınıflandırılmamış makine
15	Ulaşım araçları
16	İnşaat
17	Lojistik
18	Diğer hizmet sektörleri

Kaynak: Yazar tarafından toplulaştırılmıştır.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	0.135	0.000	0.345	0.023	0.029	0.027	0.001	0.013	0.001	0.000	0.000	0.001	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000	0.012
2	0.001	0.003	0.003	0.002	0.005	0.018	0.380	0.038	0.003	0.133	0.031	0.006	0.005	0.001	0.001	0.018	0.000	0.024
3	0.028	0.000	0.134	0.009	0.000	0.005	0.000	0.005	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.001	0.017
4	0.001	0.000	0.002	0.366	0.041	0.014	0.000	0.005	0.009	0.001	0.002	0.002	0.003	0.002	0.005	0.002	0.003	0.009
5	0.001	0.000	0.001	0.003	0.087	0.008	0.000	0.001	0.001	0.002	0.004	0.004	0.002	0.001	0.001	0.020	0.004	0.003
6	0.000	0.000	0.018	0.006	0.010	0.203	0.000	0.009	0.010	0.021	0.001	0.007	0.004	0.006	0.001	0.002	0.001	0.012
7	0.016	0.003	0.005	0.011	0.003	0.010	0.052	0.008	0.006	0.027	0.004	0.007	0.001	0.002	0.002	0.020	0.038	0.009
8	0.032	0.002	0.017	0.073	0.045	0.062	0.011	0.149	0.253	0.039	0.007	0.025	0.018	0.013	0.011	0.009	0.001	0.017
9	0.004	0.000	0.019	0.010	0.038	0.016	0.001	0.014	0.078	0.003	0.001	0.012	0.022	0.009	0.043	0.016	0.007	0.006
10	0.001	0.000	0.006	0.003	0.005	0.002	0.003	0.004	0.009	0.132	0.020	0.009	0.005	0.007	0.010	0.100	0.000	0.012
11	0.000	0.001	0.002	0.001	0.181	0.002	0.004	0.006	0.024	0.006	0.258	0.269	0.047	0.105	0.084	0.080	0.004	0.005
12	0.000	0.001	0.005	0.002	0.022	0.002	0.001	0.005	0.009	0.007	0.005	0.046	0.012	0.010	0.046	0.068	0.001	0.005
13	0.001	0.001	0.001	0.000	0.003	0.001	0.000	0.001	0.002	0.001	0.001	0.006	0.157	0.019	0.007	0.023	0.016	0.009
14	0.010	0.002	0.004	0.004	0.005	0.011	0.003	0.003	0.007	0.017	0.009	0.018	0.006	0.059	0.007	0.017	0.001	0.008
15	0.002	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000	0.001	0.002	0.000	0.002	0.001	0.003	0.138	0.001	0.019	0.009
16	0.002	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.017	0.001	0.009
17	0.015	0.003	0.045	0.038	0.051	0.039	0.049	0.033	0.044	0.052	0.034	0.041	0.025	0.024	0.031	0.037	0.180	0.060
18	0.066	0.013	0.099	0.120	0.119	0.135	0.062	0.097	0.148	0.148	0.095	0.107	0.091	0.073	0.092	0.114	0.143	0.243

Şekil 1.
Toplam Girdi Katsayılar Matrisi

Şekil 1’deki haliyle girdi katsayılar matrisi, A_t , sektörlerin arasındaki ara mal akımlarını ifade etmektedir. Örneğin Şekil 1’e göre madencilik sektörü, bir birim mal üretebilmek için lojistik sektöründen 0.003 birim girdi alması gerekmektedir. Burada gözlenen akımlar, yurtiçi ve ithal girdi olarak ayrıştırılmamış toplam akımları ifade etmektedir. Ayrıca tüm katsayılar, doğrudan ilişkileri göstermektedir. Ekonomik yapı analizlerinde dolaylı ilişkileri, $(I - A_t)^{-1}$ ters matrisi ile görmek mümkün olmaktadır. Bu çalışmada, inceleme konusu itibarıyla, yalnızca ithal girdi bağımlılığı için ters matris oluşturulması ile yetinilmiş, yurtiçi girdi

katsayılar matrisi için ters matris oluşturulmamıştır. İthalat girdi katsayılar matrisini oluşturabilmek için yukarıda girdi katsayılar matrisi için izlenen yöntem, ithalat girdi çıktı tablosu için uygulanmıştır. İthalat girdi çıktı tablosu da aynı 18 sektöre toplulaştırılmış ve endüstriler arası ithal girdi akım tablosu oluşturulmuştur. Akım tablosundaki değerler, sektörlerin toplam arzına bölünerek ithal girdi katsayılar matrisi hazırlanmış ve Şekil 2'deki değerlere ulaşılmıştır.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	0.004	0.000	0.016	0.011	0.007	0.001	0.001	0.004	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
2	0.000	0.000	0.000	0.002	0.003	0.009	0.331	0.007	0.001	0.023	0.015	0.001	0.004	0.000	0.001	0.000	0.000	0.019
3	0.001	0.000	0.010	0.009	0.000	0.001	0.000	0.002	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
4	0.000	0.000	0.000	0.043	0.003	0.002	0.000	0.000	0.002	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001
5	0.000	0.000	0.001	0.001	0.006	0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.002	0.000	0.001
6	0.000	0.000	0.001	0.001	0.002	0.080	0.000	0.001	0.002	0.001	0.000	0.001	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000	0.003
7	0.004	0.001	0.002	0.004	0.001	0.003	0.012	0.002	0.002	0.012	0.002	0.002	0.001	0.001	0.001	0.003	0.009	0.002
8	0.008	0.000	0.008	0.040	0.029	0.028	0.008	0.078	0.150	0.014	0.003	0.011	0.009	0.007	0.003	0.001	0.000	0.006
9	0.001	0.000	0.003	0.001	0.011	0.003	0.000	0.001	0.008	0.000	0.000	0.002	0.004	0.002	0.006	0.003	0.001	0.001
10	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.001	0.001	0.007	0.003	0.001	0.001	0.001	0.002	0.004	0.000	0.001
11	0.000	0.000	0.001	0.000	0.161	0.001	0.002	0.003	0.007	0.002	0.112	0.083	0.012	0.034	0.018	0.031	0.000	0.002
12	0.000	0.000	0.001	0.001	0.008	0.001	0.000	0.000	0.002	0.002	0.001	0.009	0.002	0.002	0.003	0.009	0.000	0.001
13	0.000	0.000	0.000	0.000	0.002	0.000	0.000	0.000	0.001	0.001	0.001	0.003	0.102	0.011	0.004	0.003	0.006	0.004
14	0.001	0.001	0.000	0.003	0.002	0.006	0.002	0.001	0.003	0.009	0.003	0.008	0.003	0.027	0.003	0.007	0.001	0.002
15	0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.001	0.000	0.001	0.074	0.001	0.008	0.003
16	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
17	0.000	0.000	0.000	0.001	0.001	0.001	0.000	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.000	0.001	0.000	0.013
18	0.002	0.000	0.002	0.002	0.004	0.002	0.001	0.003	0.003	0.003	0.001	0.002	0.001	0.001	0.001	0.001	0.002	0.004

Şekil 2.
İthal Girdi Katsayılar Matrisi

Şekil 2'deki katsayılar, doğrudan ilişkileri göstermektedir. Örneğin ana metal sektörü, bir birim çıktı üretebilmek için kimya sektöründen 0.003 birim ithal girdi alması gerekmektedir. Toplam girdi katsayılar matrisi ve ithal girdi katsayılar bilindiğine göre yurtiçi girdi katsayılar matrisi, (2) numaralı eşitlikten türetilen aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanabilir:

$$A_d = A_t - A_m \quad (5)$$

Yani toplam girdi katsayılar matrisinden ithal girdi katsayılar matrisi çıkarıldığında yurtiçi girdi katsayılar matrisine ulaşılmaktadır. Bu formülle hesaplanan yurtiçi girdi katsayılar matrisi de Şekil 3'te sunulmuştur.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	0.131	0.000	0.329	0.012	0.022	0.026	0.001	0.009	0.001	0.000	0.000	0.001	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000	0.012
2	0.001	0.002	0.003	0.001	0.002	0.009	0.049	0.032	0.002	0.110	0.017	0.005	0.001	0.001	0.001	0.018	0.000	0.004
3	0.026	0.000	0.124	0.001	0.000	0.004	0.000	0.003	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.001	0.017
4	0.001	0.000	0.002	0.323	0.038	0.012	0.000	0.004	0.008	0.001	0.002	0.002	0.003	0.002	0.005	0.002	0.003	0.008
5	0.001	0.000	0.001	0.002	0.081	0.007	0.000	0.001	0.001	0.002	0.004	0.003	0.002	0.001	0.001	0.018	0.004	0.002
6	0.000	0.000	0.016	0.005	0.008	0.123	0.000	0.008	0.008	0.020	0.001	0.007	0.004	0.005	0.001	0.001	0.001	0.009
7	0.012	0.002	0.003	0.006	0.002	0.007	0.040	0.005	0.004	0.015	0.003	0.004	0.001	0.001	0.001	0.017	0.029	0.006
8	0.024	0.001	0.009	0.033	0.016	0.035	0.003	0.071	0.103	0.025	0.005	0.013	0.008	0.006	0.008	0.008	0.001	0.011
9	0.003	0.000	0.017	0.009	0.028	0.013	0.001	0.012	0.070	0.002	0.001	0.010	0.018	0.007	0.038	0.012	0.006	0.005
10	0.001	0.000	0.006	0.003	0.004	0.002	0.003	0.004	0.007	0.125	0.017	0.008	0.004	0.006	0.008	0.096	0.000	0.011
11	0.000	0.001	0.002	0.000	0.020	0.001	0.003	0.003	0.017	0.004	0.146	0.186	0.035	0.071	0.065	0.048	0.004	0.003
12	0.000	0.001	0.004	0.001	0.014	0.001	0.001	0.005	0.007	0.005	0.004	0.037	0.011	0.008	0.043	0.059	0.000	0.003
13	0.000	0.001	0.000	0.000	0.001	0.001	0.000	0.000	0.001	0.001	0.000	0.003	0.055	0.008	0.003	0.020	0.010	0.006
14	0.009	0.001	0.003	0.001	0.003	0.005	0.002	0.002	0.004	0.008	0.006	0.010	0.003	0.033	0.004	0.010	0.001	0.005
15	0.001	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000	0.001	0.001	0.000	0.001	0.001	0.002	0.064	0.001	0.011	0.007
16	0.002	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.017	0.001	0.009
17	0.015	0.003	0.045	0.038	0.050	0.039	0.049	0.032	0.043	0.050	0.033	0.040	0.024	0.023	0.030	0.037	0.168	0.053
18	0.065	0.013	0.097	0.118	0.115	0.133	0.061	0.093	0.145	0.145	0.093	0.105	0.090	0.071	0.091	0.112	0.141	0.239

Şekil 3.
Yurtiçi Girdi Katsayılar Matrisi

Şekil 3'teki katsayılar da doğrudan ilişkileri göstermektedir. Örneğin gıda, içecek, tütün sektörü, bir birim üretim yapabilmek için tarım sektöründen 0.329 birim yerli girdi alması gerekmektedir.

Dolaylı ilişkileri de görebilmek için ithalat ters matrisinin oluşturulması gerekmektedir. (3) numaralı formülde yer alan tüm matrisler hesaplandığına göre ithalat ters matrisi, bu formül yardımıyla oluşturulabilir. Formüldeki işlemler uygulanarak oluşturulan ithalat ters matrisi Şekil 4'te sunulmuştur. Ayrıca her sütunun toplamı tablonun en altına, her satırın toplamı da tablonun en sağına eklenmiştir.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
1	0.005	0.000	0.020	0.017	0.009	0.002	0.001	0.005	0.001	0.001	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000	0.002	0.065
2	0.009	0.002	0.010	0.013	0.011	0.020	0.348	0.014	0.011	0.041	0.024	0.012	0.009	0.006	0.008	0.017	0.018	0.032	0.606
3	0.002	0.000	0.012	0.013	0.001	0.001	0.000	0.003	0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.037
4	0.000	0.000	0.001	0.064	0.007	0.003	0.000	0.001	0.003	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.002	0.089
5	0.001	0.000	0.001	0.002	0.007	0.002	0.000	0.000	0.001	0.000	0.001	0.001	0.001	0.001	0.000	0.000	0.002	0.001	0.022
6	0.001	0.000	0.004	0.003	0.004	0.092	0.001	0.002	0.004	0.005	0.001	0.003	0.002	0.002	0.001	0.002	0.001	0.006	0.135
7	0.005	0.001	0.005	0.008	0.003	0.006	0.013	0.004	0.004	0.016	0.003	0.005	0.002	0.002	0.003	0.007	0.012	0.005	0.104
8	0.015	0.001	0.022	0.069	0.044	0.042	0.010	0.089	0.175	0.023	0.007	0.019	0.017	0.011	0.015	0.011	0.005	0.014	0.589
9	0.001	0.000	0.004	0.003	0.013	0.004	0.000	0.002	0.009	0.021	0.001	0.003	0.005	0.002	0.007	0.004	0.002	0.002	0.062
10	0.000	0.000	0.001	0.000	0.001	0.001	0.000	0.001	0.002	0.008	0.004	0.002	0.001	0.001	0.002	0.006	0.000	0.001	0.033
11	0.002	0.001	0.004	0.003	0.181	0.005	0.003	0.005	0.013	0.006	0.134	0.114	0.021	0.047	0.036	0.051	0.004	0.006	0.635
12	0.001	0.000	0.002	0.001	0.009	0.002	0.000	0.001	0.003	0.003	0.002	0.010	0.002	0.003	0.004	0.011	0.001	0.002	0.057
13	0.001	0.001	0.002	0.002	0.004	0.002	0.001	0.001	0.003	0.003	0.002	0.006	0.109	0.013	0.006	0.008	0.009	0.007	0.182
14	0.001	0.001	0.002	0.006	0.004	0.008	0.002	0.002	0.005	0.012	0.005	0.011	0.004	0.028	0.005	0.010	0.002	0.004	0.114
15	0.002	0.000	0.002	0.002	0.002	0.002	0.001	0.001	0.002	0.002	0.001	0.003	0.001	0.002	0.081	0.002	0.011	0.005	0.124
16	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
17	0.002	0.000	0.003	0.004	0.004	0.004	0.002	0.003	0.004	0.005	0.003	0.003	0.002	0.002	0.003	0.003	0.017	0.011	0.076
18	0.003	0.000	0.005	0.004	0.006	0.004	0.002	0.005	0.005	0.005	0.003	0.003	0.002	0.002	0.003	0.003	0.004	0.006	0.065
	0.051	0.008	0.102	0.216	0.311	0.199	0.386	0.139	0.247	0.132	0.191	0.196	0.180	0.125	0.177	0.140	0.090	0.108	

Şekil 4.
İthalat Ters Matrisi (2002)

Şekil 4'te yer alan katsayılar, artık dolaylı ilişkileri de göstermektedir. Örneğin, tekstil sektörüne olan nihai talep bir birim arttığında, bu talep artışını karşılayabilmek için kimya sektöründen doğrudan ve dolaylı olarak alması gereken ithal girdi miktarı 0.069 birim olmaktadır. Sektörlerin birbirleriyle olan ithal girdi bağımlılığı ilişkilerini tespit etmek amacıyla Şekil 4'teki her sektörün en fazla ithal girdi talep ettiği sektörler belirlenmiş ve Tablo 2'de sunulmuştur. Talep yönünden incelendiğinden her sütundaki en yüksek değerler kullanılarak

bu tablo oluşturulmuştur. İthalat ters matrisinin satır ve sütun toplamları, ithal girdi bağımlılığı yönünden genel bir ölçü oluştururken, katsayı verilerinin Tablo 2’de olduğu gibi sunulması, ithal girdi bağımlılığının yapısı hakkında da önemli ipuçları vermektedir. İthal girdi bağımlılığı yüksek olan sektörlerin, hangi sektörlerle daha çok bağımlı olduğu da böylece kolaylıkla görülebilmektedir. Ayrıca tabloda arz eden kısmında adı geçen sektörlerin ithal girdi bağımlılığının kaynağı olan alanlar olduğunu da söylemek mümkündür. Örneğin Tablo 2’de madencilik, kimya ve ana metal sektörlerinin adı beşer defa geçmektedir. Öyleyse sektörlerin ithal girdi açısından en fazla bağımlı oldukları sektörlerin bu üç sektör olduğu söylenebilir.

Tablo 2
Sektörlerin En Fazla İthal Girdi Talebinde Bulunduğu Sektörler (2002)

Talep Eden Sektör	Arz Eden Sektör	Katsayı
1	8	0.015
2	2	0.002
3	8	0.022
4	8	0.069
5	11	0.181
6	6	0.092
7	2	0.348
8	8	0.089
9	8	0.175
10	2	0.041
11	11	0.134
12	11	0.114
13	13	0.109
14	11	0.047
15	15	0.081
16	11	0.051
17	2	0.018
18	2	0.032

Tablo 2’deki veriler, katsayıların büyüklüğü açısından incelendiğinde ise, en fazla ithal girdi bağımlılık ilişkisinin kok ve rafine edilmiş petrol sektörünün madencilik sektörüne olan ithal girdi bağımlılığı olduğu görülmektedir. Ardından ağaç, mantar, mobilya sektörünün ana metal sektörüne olan ithal girdi bağımlılığı gelmektedir. Üçüncü en yüksek ithal girdi bağımlılığı ilişkisi ise, plastik ve kauçuk sektörünün kimya sektörüne olan ithal girdi bağımlılığı olarak tespit edilmiştir. Bu tespitlerin ardından 2012 verileri incelenecektir. 2002 yılına ait ithalat ters matrisi satır ve sütun toplamları, 2012 yılı verileriyle karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. 2012 yılına ait girdi çıktı tablolarından 2002 yılında yapılan çalışma gibi, toplam girdi katsayılar matrisi, ithal girdi katsayılar matrisi ve yurtiçi girdi katsayılar matrisi oluşturulmuştur. Bu matrislerden faydalanılarak (2) numaralı formülle ithalat ters matrisi oluşturulmuştur. 2012 yılına ait ithalat ters matrisi ile satır ve sütun toplamları Şekil 5’te sunulmuştur.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	
1	0.003	0.000	0.055	0.013	0.004	0.003	0.000	0.000	0.002	0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000	0.002	0.086
2	0.008	0.009	0.013	0.016	0.011	0.018	0.364	0.025	0.012	0.057	0.049	0.017	0.008	0.007	0.009	0.020	0.029	0.033	0.707
3	0.003	0.000	0.030	0.001	0.001	0.002	0.000	0.000	0.001	0.001	0.001	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.001	0.001	0.044
4	0.000	0.000	0.000	0.063	0.010	0.005	0.000	0.000	0.002	0.002	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.001	0.000	0.001	0.087
5	0.000	0.000	0.000	0.005	0.034	0.000	0.000	0.000	0.000	0.002	0.000	0.001	0.001	0.001	0.000	0.004	0.000	0.002	0.054
6	0.000	0.000	0.003	0.003	0.002	0.125	0.000	0.001	0.003	0.004	0.002	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.152
7	0.017	0.011	0.012	0.006	0.008	0.006	0.007	0.006	0.007	0.026	0.007	0.007	0.006	0.004	0.005	0.017	0.069	0.011	0.232
8	0.040	0.004	0.029	0.064	0.039	0.056	0.000	0.126	0.232	0.029	0.014	0.013	0.022	0.006	0.010	0.015	0.004	0.008	0.711
9	0.002	0.000	0.005	0.002	0.009	0.004	0.000	0.001	0.018	0.002	0.000	0.002	0.005	0.003	0.007	0.006	0.004	0.001	0.070
10	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000	0.001	0.007	0.001	0.001	0.001	0.000	0.001	0.006	0.001	0.001	0.023
11	0.000	0.002	0.001	0.001	0.033	0.003	0.000	0.001	0.007	0.005	0.066	0.110	0.050	0.043	0.031	0.040	0.001	0.002	0.396
12	0.000	0.000	0.001	0.002	0.007	0.000	0.000	0.001	0.003	0.000	0.001	0.011	0.004	0.007	0.006	0.004	0.000	0.001	0.049
13	0.001	0.001	0.002	0.003	0.004	0.002	0.000	0.001	0.002	0.004	0.001	0.005	0.061	0.008	0.018	0.012	0.002	0.007	0.134
14	0.000	0.002	0.000	0.000	0.003	0.001	0.000	0.000	0.001	0.003	0.000	0.004	0.010	0.042	0.027	0.009	0.001	0.001	0.106
15	0.000	0.000	0.000	0.000	0.002	0.000	0.000	0.000	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000	0.007	0.097	0.000	0.003	0.002	0.115
16	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.002	0.000	0.000	0.002
17	0.000	0.000	0.002	0.001	0.001	0.002	0.000	0.002	0.002	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.014	0.002	0.032
18	0.000	0.002	0.004	0.004	0.008	0.022	0.000	0.003	0.006	0.004	0.108	0.022	0.011	0.009	0.010	0.012	0.004	0.004	0.231
	0.075	0.033	0.158	0.183	0.177	0.249	0.374	0.167	0.299	0.147	0.254	0.197	0.183	0.139	0.224	0.152	0.133	0.085	

Şekil 5.
İthalat Ters Matrisi (2012)

Şekil 5, 2012 yılına ait sektörler arasındaki doğrudan ve dolaylı ithal girdi ilişkilerini göstermektedir. 2002 yılı için yapılan ve talep yönünden sektörleri en fazla doğrudan ve dolaylı ithal girdi talebinde bulunduğu sektörler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3
Sektörlerin En Fazla İthal Girdi Talebinde Bulunduğu Sektörler (2012)

Talep Eden Sektör	Arz Eden Sektör	Katsayı
1	8	0.040
2	7	0.011
3	1	0.055
4	8	0.064
5	8	0.039
6	6	0.125
7	2	0.364
8	8	0.126
9	8	0.232
10	2	0.057
11	18	0.108
12	11	0.110
13	13	0.061
14	11	0.043
15	15	0.097
16	11	0.040
17	7	0.069
18	2	0.033

Tablo 3 incelendiğinde, 2002 yılına göre ithal girdi açısından bağımlı olunan sektörler bakımından bazı değişiklikler olduğu görülmektedir. İlk göze çarpan arz eden sektörler eklenen iki yeni sektördür. Tarım ve kok kömürü, rafine edilmiş petrol sektörleri, Tablo 2’de görülmezken Tablo 3’te artık üç yerde geçmektedir. Bu sektörler için ithal girdi bağımlılığının artmış olması önemli bir yapısal değişimdir. Tarım sektörüne ithal girdi bağımlılığı oluşan sektör; gıda, içecek, tütün sektörü olarak görülmektedir. Kok kömürü, rafine edilmiş petrol sektörüne bağımlılığın olduğu sektörler ise lojistik ve madencilik olarak belirlenmiştir. Bu tespit, lojistik ve madencilik sektörlerinin artan ithal enerji bağımlılığının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. 2002 ile 2012 yılları arasında ithal girdi bağımlılığında yaşanan başka

yapısal değişimler de söz konusudur. En fazla ithal girdi bağımlılık ilişkisi, yani kok, rafine edilmiş petrol sektörünün madencilik sektörüne olan bağımlılığı 2012 yılında da ilk sıradadır. Üstelik bağımlılığın derecesi de artmış, 2002 yılında 0.348 iken 2012 yılında 0.364'e çıkmıştır. 2002 yılında listenin ikinci sırasında yer alan ağaç, mantar, mobilya sektörünün ana metal sektörrüne olan ithal girdi bağımlılığı 2012 yılında yerini kauçuk ve plastik sektörünün kimya sektörü ithal girdilerine olan bağımlılığa bırakmıştır. Burada göze çarpan önemli bir yapısal değişiklik, ağaç, mantar, mobilya sektörünün bağımlılık ilişkisinde meydana gelmiş, 2012 yılı itibariyle artık ana metal sektörüne değil, en fazla kimya sektörü ithal girdilerine bağımlı hale gelmiştir. 2012 yılı için listenin üçüncü sırasında ise kimya sektörünün kendi içindeki ithal girdi bağımlılığı ilişkisi yer almaktadır. İkili bağımlılık ilişkilerinin tespit edilmesinin ardından satır ve sütun toplamları üzerinden ileriye ve geriye bağ etkileri hesaplanarak tüm sektörlerin ithal girdi bağımlılık ilişkileri açıklanabilir. Tablo 4, ithalat ters matrisinin sütun toplamlarını 2002 ve 2012 yılları için karşılaştırmalı olarak özetlemektedir.

Ters matrisin sütun toplamları, ilgili sektörün nihai talebi bir birim arttığında doğrudan ve dolaylı olarak tüm endüstrilerin çıktılarına karşı ithal talebini vermektedir. Yani ilgili endüstrinin bir birim daha fazla üretim yapabilmek için tüm sektörlerden alması gereken ithal girdi miktarını ifade etmektedir. Ters matrisin sütun toplamları, geriye bağlantı etkisi olarak adlandırılmakta ve sütun toplamları büyüdükçe ithal girdi bağımlılığı da artmaktadır. Tablo 4'teki veriler incelendiğinde; dört sektör (tekstil-giyim-deri, ağaç-mantar-mobilya, kok kömürü-rafine edilmiş petrol, diğer hizmet) dışındaki tüm sektörlerin 2002 yılından 2012 yılına ithal girdi bağımlılığının arttığı görülmektedir. 2002 ve 2012 yılları için en fazla ithal girdi bağımlılığı olan sektör, kok kömürü-rafine edilmiş petrol sektörüdür. Ancak 2002 yılından 2012 yılına bu sektörün bağımlılığının az da olsa düştüğü görülmektedir. 2002 yılında ithal girdi bağımlılığı açısından ikinci sırada yer alan ağaç-mantar-mobilya sektörü, 2012 yılında yerini kauçuk ve plastik sektörüne bırakmıştır. 2002 yılında tekstil-giyim-deri sektörü üçüncü sıradayken 2012 yılında üçüncülük ana metal sektörüne geçmiştir.

Tablo 4
İthalat Ters Matrisi Sütun Toplamları (2002 ve 2012)

Sektörler	2002	2012
1	0.051	0.075
2	0.008	0.033
3	0.102	0.158
4	0.216	0.183
5	0.311	0.177
6	0.199	0.249
7	0.386	0.374
8	0.139	0.167
9	0.247	0.299
10	0.132	0.147
11	0.191	0.254
12	0.196	0.197
13	0.180	0.183
14	0.125	0.139
15	0.177	0.224
16	0.140	0.152
17	0.090	0.133
18	0.108	0.085

Geriye bağlantı etkisi en düşük olan sektörler, 2002 yılı için madencilik, tarım ve lojistik olarak görülmektedir. 2012 yılı için ise geriye bağlantı etkisi en düşük sektörler; tarım, madencilik ve diğer hizmetler olarak tespit edilmiştir. Özetle, iki dönem karşılaştırıldığında genel olarak ithal girdi bağımlılığının arttığı gözlemlenmiştir.

İthalat ters matrisinin satır toplamları, ileriye bağlantı etkisi olarak adlandırılmaktadır. Tüm endüstrilerin çıktısı bir birim arttığında ilgili sektörün ithal girdisine ne kadar gereksinim duyulacağını göstermesi bakımından ithal girdi bağımlılığının analizi konusunda önem arz etmektedir. İthalat ters matrisinin satır toplamları 2002 ve 2012 yılları için karşılaştırmalı olarak Tablo 5’te özetlenmiştir. 2002 yılı için ileriye bağlantı etkisi en yüksek üç sektör sırasıyla; ana metal, madencilik ve kimya sektörleridir. 2012 yılı itibariyle de aynı sektörler olmakla birlikte, bu üç sektörün sıralaması değişmiş ve sırasıyla kimya, madencilik ve ana metal sektörleri şeklinde gerçekleşmiştir. Bu üç sektörden kimya ve madencilik sektörlerinin ileriye bağ etkileri 2002 yılından 2012 yılına artarken, yani bağımlılık yükselirken, ana metal sektörünün ileriye bağ etkisinde belirgin bir düşüş yaşanmıştır. Bu sonuçlar, ithalat ters matrisinin ikili bağımlılık ilişkileri incelenirken yapılan tespitlerle uyumlu görünmektedir.

Tablo 5
İthalat Ters Matrisi Satır Toplamları (2002 ve 2012)

Sektörler	2002	2012
1	0.065	0.086
2	0.606	0.707
3	0.037	0.044
4	0.089	0.087
5	0.022	0.054
6	0.135	0.152
7	0.104	0.232
8	0.589	0.711
9	0.062	0.070
10	0.033	0.023
11	0.635	0.396
12	0.057	0.049
13	0.182	0.134
14	0.114	0.106
15	0.124	0.115
16	0.000	0.002
17	0.076	0.032
18	0.065	0.231

Tablo 5’teki veriler incelendiğinde sekiz sektörün ileriye bağlantı etkisinin artarken 10 sektörün ileriye bağlantı etkisinin düştüğü görülmektedir. Yapısal anlamda önemli değişiklikler, ana metal ve diğer hizmet sektörlerinde; birincisinde belirgin bir düşüş, ikincisinde belirgin bir artış şeklinde gerçekleşmiştir. Kimya ve madencilik sektörlerinin katsayılarının da 0.70 boyutunu aştığı görülmektedir. Bir başka deyişle, tüm endüstrilere yönelik nihai talep bir birim arttığında, örneğin kimya sektörünün satması gereken ithal girdi miktarı, 0.711 birim olmaktadır. Madencilik sektörü de kimya sektörüne benzer bir eğilim göstermektedir. Söz konusu katsayı, madencilik sektörü için 2012 yılı itibarıyla 0.707 olarak gerçekleşmiştir.

5.2. 2012 Sonrası Gelişmeler

2002 ile 2012 yılları arasındaki ithal girdi bağımlılığındaki gelişmeler incelenmiş ve bulgular bir önceki bölümde derlenmiştir. İthal girdi bağımlılığındaki 2012 sonrası eğilimleri incelemek için 2015 ve 2020 yılları ithalat verileri analize tabi tutulmuştur. Kullanılan veriler, TÜİK (2021) tarafından yayınlanan Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev.4) Göre İthalat Tabloları’ndan derlenmiştir. Buradaki veriler, her sektörün diğer sektörlerden ithal ettiği girdileri değil, her sektörün toplam ithalatını yansıtmaktadır. Bu açıdan girdi çıktı analizindeki gibi net bağımlılık ilişkileri ortaya konmasa da sektörlerin ithalat eğilimini göstermesi açısından anlamlıdır. 2012 sonrasında sektörlere göre ithalat Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6
Sektörlere Göre İthalat

Sektörler	2014	2016	2018	2020 ²
1	8.948.939	7.345.239	9.498.144	9.834.268
2	36.943.512	18.978.383	28.978.592	22.334.100
3	8.405.594	6.891.027	6.965.350	7.311.435
4	10.452.135	8.239.682	7.989.968	6.192.022
5	2.227.289	1.720.058	1.295.560	852.185
6	3.954.043	3.518.905	3.841.088	3.255.688
7	20.153.473	9.265.733	16.160.419	8.059.086
8	35.927.318	29.433.781	34.383.887	31.964.165
9	5.475.634	5.231.224	5.179.452	4.883.404
10	2.256.350	1.858.843	1.826.331	1.763.927
11	27.162.656	22.602.364	32.621.669	42.495.768
12	5.058.805	5.152.649	5.018.233	4.502.327
13	25.939.166	25.021.235	22.502.091	22.801.868
14	21.152.401	20.525.966	18.787.566	17.632.614
15	24.418.000	27.884.672	24.049.803	24.725.546
16				
17	183	9		12
18	12.666.951	8.519.472	12.054.330	10.788.776
Toplam	251.142.429	202.189.242	231.152.483	219.397.191

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Tablo 6'nın ithal bağımlılığı açısından nasıl yorumlanması gerektiği önem arz etmektedir. Girdi çıktı modeliyle yapılan analizlerde ileriye bağlantı etkisi en yüksek olan sektörler; ana metal, madencilik ve kimya sektörleri olarak bulunmuştu. Yani toplam üretimin bir birim artması için en çok bu sektörlerin ithal girdilerine talep söz konusu olmaktadır. Öyleyse bu sektörlerin yapmış olduğu ithalatın eğilimi, ithal bağımlılığının seyri için bir ipucu olabilir. Tablo 6'da görüldüğü gibi ana metal sektörünün ithalatı, 2020 yılında 2014 yılına göre %55 artmıştır. Bu durumda, üretimlerinde ana metal sektörünün ithal ettiği girdileri yüksek oranda kullanan sektörlerin ithal bağımlılığının artış gösterdiği söylenebilir. Tablo 5'ten bu sektörlerin; ağaç-mantar-mobilya, fabrikasyon metal ve yine ana metal sektörünün kendisi olduğu söylenebilir. Bu sektörlerin 2012 sonrasında ithal girdi bağımlılığının arttığı gözlemlenmektedir. Yine ileriye bağlantı etkisi yüksek olan kimya sektörünün ithalatında 2012 sonrasında belirgin bir değişiklik gözlemlenmemektedir. Bir başka deyişle üretim yapabilmek için kimya sektörünün ithal girdilerine ihtiyaç duyan sektörlerin ithal girdi bağımlılığında büyük bir değişiklik olmadığı sonucu çıkarılabilir. Bu sektörlerin ilk üçü sırasıyla; kauçuk-plastik, kimya, tekstil-giyim-deri sektörleridir. 2012 yılından sonra bu sektörlerin ithal girdi bağımlılığı seyrinde önemli bir değişiklik olmamıştır. İleriye bağlantı etkisi yüksek olan diğer bir sektör ise madenciliktir. Madencilik sektörünün ithalatında 2012 yılında belirgin bir düşüş gözlemlenmektedir. Dolayısıyla madencilik sektörünün ithal girdilerini kullanan sektörlerin

² 2020 yılındaki toplam ithalattaki düşüşte Covid 19 salgınının etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu süreçte dış ticaretteki daralma, doğal olarak ithalatı da aşağıya çekmiştir.

ithal girdi bağımlılığının düştüğü söylenebilir. Bu sektörler; kok kömürü ve rafine edilmiş petrol, metalik olmayan diğer mineral ürünler ve ana metal sektörleridir. Geriye bağlantı etkisi yüksek olan kok kömürü ve rafine edilmiş petrol sektörünün ithal girdi bağımlılığındaki azalma anlamlıdır. 2002 ile 2012 arasındaki ithal girdi bağımlılığındaki değişim analiz edilirken kullanılan girdi çıktı modelinde de benzer bir eğilim tespit edilmişti. Böylece kok kömürü ve rafine edilmiş petrol sektörünün ithal girdi bağımlılığının 2002 yılından bu yana azalma eğiliminde olduğu saptanmıştır. Ana metal sektörünün durumu ise ilginçtir. Madencilik sektöründen ve kendi sektöründen yoğun bir şekilde ithal girdi kullanan ana metal sektörünün madencilğe olan bağımlılığı azalırken ana metal sektörüne olan bağımlılığı artmaktadır. Dolayısıyla hala ithal girdi bağımlılığı yüksek bir sektör olarak görünmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmada 2002 sonrasında Türkiye ekonomisinin ithal girdi bağımlılığı analiz edilmiştir. Girdi çıktı modeli ile yapılan analizde ithal geriye bağlantı etkisi en yüksek üç sektör; kok kömürü ve rafine edilmiş petrol, plastik ve kauçuk, ana metal sektörleridir. 2012 sonrasında kok ve rafine edilmiş petrol sektörünün ithal girdi bağımlılığı az da olsa azalmıştır. İleriye bağlantı etkisi en yüksek üç sektör ise; kimya, madencilik ve ana metal sektörleridir. Yani ithal girdi bağımlılığı, en fazla bu üç sektörün girdilerine olan talepten kaynaklanmaktadır. Bu sonuçlar Yükseler ve Türkan (2006) çalışmasıyla uyumlu görünmektedir.

Ana metal sektörü hem ileriye hem geriye bağlantı etkisi yüksek bir konumdadır. Bu nedenle bu sektöre yapılacak olan yatırımlar, ithal girdi bağımlılığını azaltıcı etki yapacaktır. Ana metal sektöründen yoğun girdi talebinde bulunan ağaç-mantar-mobilya ve fabrikasyon metal sektörlerinin de ithal girdi bağımlılığı böylece azaltılabilecektir. Bu sektörlerle ilişkin sonuçlar da Füsunoğlu ve Yücel (2008) çalışmasını desteklemektedir. Madencilik sektörünün de ileriye bağlantı etkisi yüksek olmasına karşılık 2002 sonrasında düşme eğilimine girdiği tespit edilmiştir. Madencilik sektöründen yoğun bir şekilde ithal girdi kullanan kok kömürü ve rafine edilmiş petrol sektörünün ithal girdi bağımlılığının azalma eğilimine girmesi de bu düşüşle açıklanabilir. Ayrıca ana metal sektörü de madencilik sektöründen yoğun girdi kullanmaktadır. Bu durumda madencilik sektörüne yapılacak olan yatırımlar, hem Türkiye ekonomisinin en büyük sorunlarından biri olan enerji bağımlılığını azaltıcı etki yapacak hem de ana metal sektörünün çok yoğun olan ithal girdi bağımlılığını azaltıcı etki yapacaktır. İthal girdi bağımlılığının diğer bir kaynağı ise kimya sektörü olarak belirlenmiştir. Kimya sektörünün ileriye bağlantısı 2002 yılından 2012 yılına artış eğilimindedir. Ancak 2012 yılından

sonra kimya sektörünün ithalatı sabitleşme eğilimine girmektedir, ancak bu etkinin azaltılması gerekmektedir. Kimya sektörünün yurtiçi üretimini arttırması, kimya sektöründen yoğun girdi kullanan kauçuk-plastik ve tekstil-giyim-deri sektörlerinin de ithal girdi bağımlılığını azaltacaktır. Ayrıca geriye bağlantı etkileri yüksek bulunan kok kömürü-rafine edilmiş petrol ve kauçuk-plastik sektörlerine yapılacak olan yatırımlar da ithal girdi bağımlılığının azaltılması açısından önem arz etmektedir.

Günümüzün açık ekonomi koşullarında ithal girdi bağımlılığının tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildir, ayrıca bu durum gerekli de değildir. Dış ticaretin avantajlarından faydalanmak, tüm ülkeler için önemli getiriler de sağlamaktadır. Ancak sanayileşme sürecini tamamlayamamış olan ülkelerin ithal girdi bağımlılığı sorunlara yol açmaktadır. Türkiye de henüz sanayileşme sürecini tamamlayamamış bir ülke olarak ithal girdi bağımlılığını minimum düzeye indirmelidir. Çeşitli nedenlerle ihracatta sorun yaşandığında ve yapılan ithalat ihracat ile finanse edilemediğinde ithal girdi bağımlılığı, cari açığın en önemli nedenlerinden biri olmaktadır. Bu çerçevede yaşanan döviz açığı, para piyasalarını da istikrarsızlaştırmakta ve ekonomik yapı kırılgan bir yapıya bürünmektedir. Ayrıca ithal girdi bağımlılığını azaltacak iktisadi politikalar, günümüzün en önemli sorunlardan biri olan işsizlikle mücadelede üzerinde de olumlu etki yapacaktır. Bunu dışında ithal girdi bağımlılığının azaltılması, yurtiçi sektörler arasındaki bağlanmayı da arttıracığından sanayileşme süreci de hız kazanacaktır.

Bu çalışmada ithal girdi bağımlılık ilişkileri tespit edilmiş ve bu bağımlılığın yıllar içindeki seyri incelenmiştir. Girdi çıktı modelinin yanı sıra 2012 yılından sonraki ithal girdi bağımlılığının izlerinin sürülmesi ve yukarıda açıklanan bulgular, bu çalışmanın özgün bir çıktısını oluşturmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalarda genellikle ekonometrik yöntemlerin sonuçları açıklanmıştır. Bu çalışmanın farkı ise, iktisadi veri analizinin de çalışmaya dahil edilmesi ve elde edilen bulguların iktisat teorisiyle uyumunun da incelenmesidir. Bu çalışma, özellikle iktisadi planlama alanında çalışan araştırmacılara bir temel teşkil edebilir. Ayrıca madencilik sektörünün bağımlılığının azalırken ana metal sektöründe bunun başarısız olmasının yapısal nedenleri de araştırmaya değerdir. Yine ileriye bağlantı etkisi yüksek olan kimya sektörünün de bu yönden yapısal bir analize tabi tutulması, bu çalışmanın diğer bir çıktısını oluşturacaktır.

YAZARIN BEYANI

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aydın, A. (2021). Türkiye ekonomisinde ihracat ve gayri safi yurt içi hasıla arasındaki uzun dönem ilişkisi. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 30-62.
- Aydın, F., Saygılı, H., Saygılı, M. & Yılmaz, G. (2010). *Dış ticarete küresel eğilimler ve Türkiye uygulaması*. TCMB Çalışma Tebliği (No: 10/01).
- Bağcı E. (2013). *Türkiye’de üretimin ve ihracatın ithalata bağımlılığı üzerine sektörel bir analiz: Türkiye tekstil ve hazır giyim sektörü*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Balaylar, A. N. (2011). Reel döviz kuru istihdam ilişkisi: Türkiye imalat sanayi örneği. *Sosyoekonomi Dergisi*, 16 (16), 137-160.
- Barışık, S. & Yayar, R. (2012). Sanayi üretim endeksini etkileyen faktörlerin ekonometrik analizi. *İktisat İşletme, Finans*, 27, 53-70.
- Bocutoğlu, E. (1990). *Endüstrilerarası iktisat, teori ve Türkiye uygulamaları*. KTÜ Basımevi.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye iktisat tarihi*. İmge Kitabevi.
- Bravo, A. C. & Álvarez, M. T. (2012). The import content of the industrial sectors in Spain. *Economic Bulletin*, 1-12.
- Chen, S. S. & Chen, H. C. (2007). Oil prices and real exchange rates. *Energy Economics*, 29 (3), 390-404.
- Cuihong, Y. & Jiansuo, P. (2007). *Import dependency of foreign trade: A case of China*. The 16th International Conference on Input-Output Techniques. (pp. 1-27). İstanbul.
- Çivi, H. & Çakır, M. (2000). Türkiye’de imalat sanayiinin ithalata bağımlılığı-girdi çıktı yaklaşımıyla. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14 (1), 1-10.
- Dineri, E. & Işık, N. (2021). İthalat bağımlılığı ve Türkiye ekonomisinde imalat sanayi: Hatemi-J asimetrik nedensellik testi. *İktisat ve İşletme Dergisi*, 7 (1), 68-82.
- Duarte, R., Langarita, R. & Cholz, J. S. (2017) The electricity industry in Spain: A structural analysis using a disaggregated input-output model. *Energy*, 141, 2640-2651.
- Duman, A. & Özgüzer E. G. (2013). An input-output analysis of rising imports in Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 23 (84), 39-54.
- Eğilmez, M. (2018). Korumacılık ve Türkiye. 20 Ekim 2018, <https://www.mahfiegilmez.com/2018/10/korumaclk-ve-turkiye.html>.
- Ersungur, Ş. & Kızıltan, A. (2010). Türkiye ekonomisinde ithalata bağımlılığın girdi-çıkıtı yöntemiyle analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (1), 267-278.
- Furuncu, Y. (2016). Türkiye’nin enerji bağımlılığı ve Akkuyu nükleer enerji santrali. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, 37, 198-207.
- Füsunoğlu, M. H. & Yücel, F. (2008). Panel veri yaklaşımı altında gümrük birliği antlaşmasının Türk imalat sanayine etkilerinin bir analizi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1 (2), 1-18.
- Gomes, L. (1987). *Foreign trade and the national economy: Mercantilist and classical perspectives*. Macmillan Press.
- Gökçen, A. M. (1976). Ekonomik yapı değişikliği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 4, 123-160.
- Günçavdı, Ö. & Küçükçiftçi, S. (2002). Türkiye’de finansallaşma sürecinin başarımı ve mali kesim üzerine bir değerlendirme. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 29 (1-2), 87-107.

- Hafter, D. M. (1964) *Critics of mercantilism in France: 1751-1789: The industrial reformers*. (Unpublished PhD Dissertation). Yale University, New Haven.
- Halpern, L., Koren, M. & Szeidl, A. (2015). Imported inputs and productivity. *American Economic Review*, 105 (12), 3660-3703.
- Hartwell, R. M. (Ed.). (1971). *On the principles of political economy and taxation*. Pelican Classics.
- Hayashi, M. (2004). Structural changes in Indonesian industry and trade: An input-output analysis. *The Developing Economies*, 43 (1), 39-71.
- Hefner, F. L. (1997). Using input-output models to measure local economic impacts. *International Journal of Public Administration*, 20 (8-9), 1469-1487.
- İnançlı, S. & Konak, A. (2011). Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlılığı: Otomotiv sektörü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6 (2), 343-362.
- Karagöz, F. (2014). Küresel ekonomiyle bütünleşme sürecinde Türkiye’nin ithal girdi bağımlılığı ve cari açık. *İktisat Dergisi*, 50, 34-44.
- Karlık, S. R. (2005). *Cumhuriyetin ilanından günümüze Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşüm*. (10. Baskı). Beta Yayınları.
- Keynes, J. M. (1936) *The general theory of employment, interest and money*. Mcmillan, London.
- Knuuttila, M., Vatanen, E., Niemi, J. & Csaba J. (2014). *Import dependency of food production*. Poster paper prepared for presentation at the EAAE 2014 Congress Agri Food and Rural Innovations for Healthier Societies, Ljubljana.
- Kucera, D. & Milberg, W. (1994). Deindustrialization and changes in manufacturing trade: Factor content calculations for 1978-1995. *Review of World Economics*, 139 (4), 601-624.
- Kumari, A. (2005). *Liberalisation and sources of industrial growth in India: An analysis based on input-output approach*. 15th International Input-Output Conference, (pp. 1-30), China.
- Kundak, S. & Aydoğuş, İ. (2018). Analysis of the Turkish manufacturing industry’s dependence on imports. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (1), 252-266.
- Leontief, W. (1966). *Input output economics*. Oxford University Press.
- Olalı, H. (1972). *Dış ticaret teorileri ve politikası*. Bornova Ege Üniversitesi Matbaası.
- Özdemir, A. & Yüksel F. (2006). Türkiye’de enerji sektörünün ileri ve geri bağlantı etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13 (2), 1-18.
- Paul, M. (2014). *Import intensity and its impaction exports, output and employment*. Institute For Studies in Industrial Development (ISID) Working Paper (No: 167).
- Rohman, I. K. (2013). The globalization and stagnation of the ICT sectors in European countries: An input-output analysis. *Telecommunications Policy*, 37 (4-5), 387-399.
- Sak, G. (2014). İmalat sanayiinde ithal girdi kullananlar daha hızlı büyüyor. 15 Aralık 2014, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/imalat-sanayiinde-ithal-girdi-kullananlar-daha-hizli-buyuyor/19852>.
- Saygılı, Ş., Cihan, C., Yalçın, C. & Hamsici, T. (2009). *Türkiye imalat sanayiinin ithalat yapısı*. TCMB Taslak Rapor Özeti.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat teori, politika ve uygulama*. (15. Baskı). Güzem Yayınları.
- Shepard, J. U. (2020). Hybrid input output analysis of embodied energy security. *Applied Energy*, 279, 1-17.

Smith A. (1776-1937). *The wealth of nations*. The Modern Library.

Sönmezler, G., Akduğan, U. & Gündüz, İ. (2017). Türkiye’de cari açık sorununun reel döviz kuru ve ihracatın ithalata bağımlılığı açısından değerlendirilmesi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 108, 106-120.

Şişman, M. & Bağcı, E. (2015). Türkiye tekstil ve hazır giyim sektöründe ithalat bağımlılığı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36 (1), 29-53.

Tatlıcı, Ö. & Kızıltan, A. (2011). Çekim modeli: Türkiye’nin ihracatı üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25, 287-299.

Taymaz, E., Voyvoda, E. & Yılmaz, K. (2011). *Uluslararası üretim zincirlerinde dönüşüm ve Türkiye’nin Konumu*. EAF Çalışma Raporları Serisi (Vol: 1) TÜSİAD-Koç Üniversitesi.

TÜİK (2007). Yurtiçi üretim girdi çıktı tablosu- 2002. 12 Ocak 2021, www.tuik.gov.tr.

TÜİK (2007). İthalat girdi çıktı tablosu-2002. 04 Mayıs 2007, www.tuik.gov.tr.

TÜİK (2016). Girdi çıktı tablosu-2002. 12 Ocak 2021, www.tuik.gov.tr.

TÜİK (2016). İthal girdi çıktı tablosu-2012. 12 Ocak 2021, www.tuik.gov.tr.

TÜİK (2016). Yurtiçi üretim girdi çıktı tablosu-2012. 12 Ocak 2021, www.tuik.gov.tr.

TÜİK (2016). Girdi çıktı tablosu-2012. 12 Ocak 2021, www.tuik.gov.tr.

TÜİK (2021). Ekonomik faaliyetlere (ısıc, rev.4) göre ithalat. 12 Ocak 2021, www.tuik.gov.tr.

Yükseler, Z. & Türkan, E. (2006). *Türkiye’nin üretim ve dış ticaret yapısında dönüşüm, küresel yönelimler ve yansımalar*. Ekonomik Araştırma Formu Çalışma Raporları TÜSİAD-Koç Üniversitesi.

ISSN: 2146-1740
https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd,
Doi: 10.54688/ayd.941568
Araştırma Makalesi

MARKA İLİŞKİSİ KALİTESİ DÜZEYİNİN AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİM ÜZERİNE ETKİSİ: KOZMETİK SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR UYGULAMA*

THE EFFECT OF BRAND RELATIONSHIP QUALITY LEVEL ON WORD OF MOUTH:
AN APPLICATION ON THE COSMETICS INDUSTRY

Nesrin ŞEN¹

Yusuf ÖCEL²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
23/05/2021

Kabul:
17/09/2021

Bu araştırmanın temel amacı, marka ilişkisi kalitesi düzeyinin ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırmada, kolayda örnekleme tekniğinden faydalanılarak 465 kozmetik ürün kullanıcılarından çevrimiçi anket tekniğiyle elde edilen veriler analize tabi tutulmuştur. Elde edilen verilere frekans analizi, açıklayıcı faktör analizi, korelasyon analizi, çoklu doğrusal regresyon analizi, t-testi ve tek yönlü ANOVA analizleri uygulanmıştır. Frekans analizi sonucunda katılımcıların en çok tercih ettikleri kozmetik markanın Nivea olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda marka ilişkisi kalitesi ile ilgili yedi boyut ortaya çıkmıştır. Bu boyutlar; aşk/tutku, kişisel bağlılık, nostaljik bağ, yakınlık/samimiyet, benlik bağı, ortak kalitesi ve davranışsal dayanışmadır. Yapılan faktör analizi sonucunda ağızdan ağıza iletişim ile ilgili ise üç boyut ortaya çıkmıştır. Bu boyutlar ise; satın alma öncesi, satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişim ve satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimdir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda marka ilişkisi kalitesi boyutları ile ağızdan ağıza iletişim değişkenleri arasında orta ve düşük düzeylerde pozitif ve negatif ilişkilerin olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan çoklu doğrusal regresyon analizleri sonucunda araştırmada, marka ilişkisi kalitesi değişkenlerinin farklı düzeylerde ağızdan ağıza iletişim durumlarını etki edebildiği sonucu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili yapılan farklılık analizlerinde de anlamlı sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka ilişkisi kalitesi, Ağızdan ağıza iletişim, Kozmetik ürünler.

* Bu çalışma, Doçent Doktor Yusuf Öcel danışmanlığında Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Nesrin Şen tarafından hazırlanan “Marka İlişkisi Kalitesi Düzeyinin Ağızdan Ağıza İletişim Üzerine Etkisi” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Düzce Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-5698-0613, ebrarnes@hotmail.com.

² Doçent Doktor, Düzce Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-4555-7035, yusufocel@duzce.edu.tr.

Abstract

Article Info

Received:
23/05/2021

Accepted:
17/09/2021

The main purpose of this research is to examine the effect of the level of brand relationship quality on word-of-mouth communication. In the study, data obtained from 465 cosmetic product users using easy sampling technique were analyzed. Frequency analysis, descriptive factor analysis, correlation analysis, multiple linear regression analysis, t-test and one-way ANOVA analyses were applied to the data obtained. As a result of frequency analysis, it was revealed that Nivea was the most preferred cosmetic brand of the participants. As a result of the factor analysis, seven dimensions related to brand relationship quality emerged. These dimensions; love/passion, personal commitment, nostalgic bond, intimacy/intimacy, self-bond, common quality, and behavioral solidarity. As a result of the factor analysis, three dimensions emerged regarding oral communication. These dimensions are before purchase, positive word-of-mouth communication after purchase and negative word-of-mouth communication after purchase. As a result of the correlation analysis, it was revealed that there were positive and negative relationships between the quality of the brand relationship and the variables of orally to-mouth communication at medium and low levels. As a result of multiple linear regression analyses, it was concluded that brand relationship quality variables can affect mouth-to-mouth communication situations at different levels. Significant results were also found in the differentiating analyses of the demographic characteristics of the participants.

Keywords: Brand relationship quality, Word of mouth communication, Cosmetic product.

1. Giriş

Günümüzde tüketiciler, birçok marka arasından seçim yapmak durumunda kalmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle artık müşteriler eskiye oranla birçok marka seçeneğine ve bilgisine sahiptirler. İşletmeler için benzer ürünler üreten rakiplerinden farklılaşmak, pazar paylarını korumak ve arttırmak daha da zorlaşmaktadır. Dolayısıyla günümüz pazarlarında işletmelerin markalarını korumak için daha stratejik adımlar atarak, müşteri tabanlarını korumaları ve devam ettirmeleri gerekir. İşletmelerin müşterilerine, müşteri ilişkilerine özen göstermeleri önem arz etmektedir. İşletmeler tarafından bu noktada marka müşteri ilişkilerinin kalitesinin iyi anlaşılıp doğru bir şekilde ölçülmesi gerekmektedir.

Tüketici-marka ilişkilerinin kalitesi ve gücünü ifade etmek için Fournier (1994) “marka ilişkisi kalitesi” kavramını öne sürmüştür. Marka ilişkisi kalitesi, bir ilişkinin gücü ve derinliğinin genel bir değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Crosby vd., 1990; Kumar vd., 1995). Tüketiciler güçlü ilişkiler kurdukları markalardan kolaylıkla vazgeçememektedirler. Güçlü tüketici-marka ilişkileri tekrar satın alma niyetini olumlu yönde etkileyebilmekte ve tüketici satın alma kararlarında etkili bir kavram olarak görülebilmektedir. Tüketicilerin satın alma kararlarında etkili olan diğer bir kavram ise ağızdan ağıza iletişimidir. Tüketiciler yeni bir ürün satın almadan önce, daha önce bu ürünü deneyimlemiş olan tüketicilerin ürün hakkındaki

görüŖ ve tavsiyelerini dikkate almaktadırlar (Karaca, 2010; Türker, 2014; Yıldırım, 2016). Çevresinde o ürünü kullanan kişilerin ürün hakkındaki değerlendirmeleri ve tavsiyeleri kişi üzerinde daha etkili olabilmektedir.

Bu çalışma, marka ilişkisi kalitesinin ağızdan ağıza iletişim süreci üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu anlamaya yöneliktir. Aynı zamanda tüketicilerin ağızdan ağıza iletişim ve marka ilişkisi kalitesinin demografik değişkenlere göre değerlendirilmesi de çalışmanın temel amaçları arasında yer almaktadır. Birçok sektörde olduğu gibi kozmetik sektöründe de tüketiciler çok sayıda marka alternatifi ile karşılaşmaktadır. Ayrıca tüketiciler tarafından marka geçişleri çok kolay olabilmektedir. Böylelikle, işletmelerin tüketici marka ilişkilerine daha çok önem vermeye başladıkları ve rakiplerinden farklılaşmak için çok sayıda pazarlama faaliyetlerinde buldukları gözlenmektedir. Literatür incelendiğinde, marka ilişkisi kalitesi ile ilgili çalışmaların var olduğu fakat ağızdan ağıza iletişim üzerinde etkisinin araştırıldığı çalışmaların nadir olduğu görülmektedir. Özellikle marka alternatiflerinin çok olduğu ve renkli bir sektör olan kozmetik sektöründe marka ilişkisi kalitesi ve ağızdan ağıza iletişimin birlikte ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanılmaması akademi için değer katacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan, bir sektörden başka bir sektöre göre tüketiciler üzerinde marka ilişkisi kalitesi değişiklik göstermesi söz konusu olabileceğı için sektör için yapılacak olan çalışmaların alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Literatür Taraması

2.1. Marka İlişkisi Kalitesi

“Marka ilişkisi kalitesi” kavramı; kişiler arasındaki ilişkiler gibi, tüketicilerin, bir marka ile de ilişki kurabileceğı varsayımından hareket etmektedir. Literatürde “marka ilişkisi kalitesi” veya “tüketici-marka kalitesi” olarak da adlandırılmaktadır (Fournier, 1998; McAlexander vd., 2002). Blackston (1992) tarafından “tüketici ve marka arasındaki etkileşimler” olarak tanımlanmıştır. Tüketicilerin satın aldıkları mal ve hizmetlerle ilgili, tıpkı diğer insanlarla ilişkilerini başlattıkları sürdürdükleri şekilde olabileceğı savunulmaktadır. Marka ilişkisi kalitesi ile ilgili geliştirilen boyutlar, insanlar arasındaki güçlü ilişkiler ile bağlantılıdır ve marka-müşteri ilişkilerinin nasıl algılanacağı, ölçüleceğı ve yönetilmesi gerektiğı ile ilgili fikir vermektedir (Aaker, 2016: 184-185).

2.1.1. Aşk ve Tutku

Kişiler arasındaki aşk kavramının bir benzeri marka ve tüketici ilişkilerinde yer almaktadır ve etkileri de olabildiğince güçlü olabilmektedir. Bu güçlü etkiler, marka ilişkisi kalitesini destekler niteliktedir. Tüketicilerin markaya duydukları aşk ve duyguların yoğunluğu ilişki kalitesini oluşturduğu ifade edilmektedir. Müşterilerin markaya karşı tutku bağları geliştirdiği durumlarda, ikamelerin kullanılması huzursuzluk yaratır. Müşterilerin “başka hiçbir marka bu markanın yerini alamaz” dedikleri duygu durumlarıdır (Aaker, 2016: 184-185). Literatürdeki yapılan çalışmalara bakıldığında; Albert ve Berunka (2013) ABD ve Fransa'daki tüketicilerin kendi seçtikleri bir markaya karşı duydukları aşkın karşılaştırılmasını amaçladıkları çalışmalarında, tüketici marka ilişkisi kalitesinin, ürün kategorisine ve kültürel farklılıklara göre değişebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

2.1.2. Benlik Bağı

Benlik bağı, benliğin bir ifadesi olarak görülmektedir. Marka ile tüketici arasındaki ortak bağlantıyla ilintilidir. Marka hakkında geçmişte kazanılan bilgiler, güçlü bağlar ve bu güçlü bağların koruyucu, cesaretlendirici ve eşsizliğine varılan bir bağlantı durumudur (Fournier, 1998: 364). İlişki ortakları olan marka ve tüketici aynı ilgileri, aktiviteleri ve fikirleri paylaşırlar. Tüketicinin, markanın imajı ile kendi imajını aynı olarak görmesi şeklinde gelişen ilişki durumlarıdır. Neale vd. (2009) müşterilerin esas markalarıyla olan ilişki kalitesinin marka uzantılarını nasıl etkileyebileceğini benlik bağı alt boyutunda inceledikleri çalışmanın sonucunda esas markayla ilgili bir marka uzantısının esas marka ilişkisini pozitif şekilde etkilediği, esas markayla ilgili olmayan bir marka uzantısının ise bu ilişkiye olumsuz bir etki gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

2.1.3. Davranışsal Dayanışma

Davranışsal dayanışma, tüketicilerin marka ile ilgili gerçekleştirdikleri aktivitelerinin kapsamlarının ve çeşitliliğinin yanında, markayla gerçekleştirdikleri etkileşimlerin yoğunluğundan da kaynaklanmaktadır (Thorbjornsen vd., 2002; Yapraklı vd., 2018). Marka tüketici ilişki ortaklarının eylemlerinin birbirleriyle örtüşme derecesi, etkileşimin sıklığı, önemi ve alakasıyla belirtilir. Markanın, tüketicinin hayatında önemli bir rol oynaması ya da markanın ürünlerini kullanmadığında bir şeyler eksikmiş gibi hissettiği ilişki durumlarıdır (Aaker, 2016: 184-185). Sweeney ve Chew (2002) tüketiciler ve hizmet markaları arasındaki ilişkilerin sınıflandırılmasını profesyonel hizmetler üzerinden açıklamayı amaçladıkları çalışmalarında

davranışsal dayanışma, benlik bağı ve yakınlık alt boyutlarını incelemiş, tüketici marka ilişkisi türünün kişiye ve hizmet organizasyonu türüne göre değiştiğini görmüşlerdir.

2.1.4. Kişisel Bağlılık

Marka ile kurulan yüksek düzeyde bağlanma markaya bağlılığını da beraberinde getirir. Böylelikle tüketici markaya bağlılık niyeti ile ilişkiyi her koşulda destekleme davranışı geliştirir. Bağlılık duygusu, güçlü marka ilişkilerinin hemen hepsinde görülebilmektedir. Özellikle duygusal bağlılıklar, markaya duyulan aşk ve tutku aracılığıyla oluşabileceği düşünülmektedir. Tüketicilere aynı zamanda ilişkiyi sürdürme aşamasında cesaret sağlamakla birlikte, bu ilişkiden kolayca vazgeçmemektedir. Kişisel bağlılıkta, tüketicinin kendini markaya bağlı hissetmesi, her koşulda markaya sadık kalmak istemesi durumları söz konusudur. Müşterilerin kişisel bağ duyguları, markaları olumlu yönde değerlendirmelerini sağlamaktadır (Fournier, 1998; Nagy & Houston, 2006).

2.1.5. Yakınlık/Samimiyet

Tüketicilerin daha önce markalar hakkındaki sahip oldukları geçmiş bilgileri detayları ile akıllarında yer almaktadır. Bu bilgiler adeta birer referans olarak kabul edilir. Tüketici yakınlık kurduğu marka hakkında birçok bilgiye sahip olduğundan ilişkisini sağlam bir zemin üzerine oturtur (Fournier, 1998: 343-353). Fournier'a (1994) göre samimiyet, taraflar arasında sınırsız bilgi paylaşımı ve kendileriyle ilgili özel detayların paylaşımı ile oluşmaktadır. Turri vd. (2013) sosyal medyada, duygusal ve duygusal temelli marka ilişkilerinin nasıl geliştiğini incelemiş, samimiyet ve kişisel bağlılığın, duygusal bağlılığa yol açtığını ve tüketiciden gelen güçlü duygusal bağlılığın sadakati etkilediğini gözlemlemişlerdir.

2.1.6. Ortak Kalitesi

Ortak kalitesi, markanın tüketici ile olan ilişkisindeki rolü hakkında tüketicilerin değerlendirmelerini yansıtır (Aaker, 2016: 184-185). Ortak kalitesi faktöründe marka, ilişki ortağı olarak görülmektedir. Tüketici marka hakkında şu an hangi duygu içerisinde ise yorumları da o şekildedir. Markanın, tüketicinin ihtiyaçlarına cevap verebilmesi, aynı kalitede ürünler sunduğunu söylemesi, tüketicinin ürünü değerlendirme aşamasında oluşturduğu fikirlerdir. Olumsuz bir durum yaşanmadığı sürece bu böyle sürer. Huber vd. (2010) markanın sergilediği yanlış davranışların müşterinin markayla olan ilişki kalitesi ve müşterinin tekrar

satın alma niyeti üzerindeki etkisine yönelik çalışmaları sonucunda her iki değişkenin birbirlerinden bağımsız oldukları anlaşılmıştır.

2.1.7. Nostaljik Bağ

Nostaljik bağ boyutuna göre, marka, tüketicin geçmişinde önemli bir yerde durmaktadır (Karakaya, 2018). Marka tüketici ilişkisi kısmen geçmişteki anıların üzerine kuruludur. Markanın, tüketiciye geçmişte yaptığı şeyleri veya gittiği yerleri hatırlatması gibi durumlar ilişkiyi güçlendiren unsurlardır (Fournier, 1994).

2.2. Ağızdan Ağıza İletişim

Ağızdan ağıza iletişim, tüketicinin kendisiyle ilgili deneyimini ve tecrübesini çevresine aktarması olarak tanımlanmaktadır (Cheng vd., 2006: 97). Ağızdan ağıza iletişim, aile ve arkadaş grupları arasında, komşular ile gün sohbetlerinde ya da internet ortamlarında gerçekleşebilmektedir. Ağızdan ağıza iletişim, aile üyeleri, arkadaşlar ve potansiyel tüketiciler gibi gruplar arasında olumlu veya olumsuz diyaloglar olarak tanımlanabilmektedir (Avcılar, 2005: 333-347).

Literatürde marka ve ağızdan ağıza iletişim ile ilgili ilişkileri incelemeye yönelik yapılan bir araştırmada, marka sevgisi ve marka sadakatinin pozitif ağızdan ağıza iletişim üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır (Maisam & Mahsa, 2016: 19-37). Yapılan başka bir çalışma da ise, GSM operatörü kullanıcısı olan tüketicilerin markalardan memnuniyetleri ile olumsuz ağızdan ağıza iletişim arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Dülek, 2019: 23-36). Benlik ifade eden markanın, marka aşkı ve pozitif ağızdan ağıza iletişimi pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği ayrıca marka aşkı değişkeninin marka sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişimi pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir (Çavuşoğlu & Demirağ, 2020: 1065-1087).

Ağızdan ağıza iletişim, kişilerin bir mal veya hizmet satın alımı sonucu yaşanan memnuniyet ya da memnuniyetsizlik durumlarına göre genel olarak olumlu ve olumsuz olarak iki türü olduğu açıklanmaktadır (Çoban & Öztürk, 2018: 193). Literatür incelendiğinde ağızdan ağıza iletişimin değer ve yoğunluk gibi farklı boyutlarının da olduğu görülmektedir (Goyetto vd., 2010).

2.2.1. Satın Alma Öncesi Ağızdan Ağıza İletişim

Satın alma öncesi sürecinde, tüketici mal ve hizmetler konusunda bir karar verebilmek için alternatifler arasında bir değerlendirme yapması gerekmektedir. Satın alma karar sürecinde tüketici genelde belirli şartlar dâhilinde alışveriş yaptığından çevredeki belirsizliklerle karşı karşıya kalabilmektedir. Ayrıca tüketicilerin katlandığı birtakım riskler (sosyal, finansal, psikolojik vb.) bulunmaktadır. Bu risklerin azaltılabilmesi, tüketicilerin kararlarını etkileyebilecek bilgilerin olmasına bağlıdır. Tüketiciler satın alma kararını verirken en faydalı olabilecek mal ve hizmeti seçmek için satın alma karar sürecinin her safhasında bilgilendirilmeyi istemektedir. Dolayısıyla tüketiciler satın alma öncesinde, sürecin her aşamasında ağızdan ağıza iletişim yoluna başvurabilmektedirler (Karaca, 2017).

2.2.2. Olumlu Ağızdan Ağıza İletişim

Olumlu ağızdan ağıza iletişim, satın aldığı, deneyimlediği herhangi bir ürününden tatmin olan tüketicinin memnuniyetini diğer insanlarla paylaşılması olarak tanımlanmaktadır (East vd., 2008: 217). Tüketicilerin büyük bir çoğunluğu yeni aldıkları ürünler ile ilgili deneyimlerini, beğenilerini ve memnuniyetlerini çevresindeki kişilerle konuşmaktan hoşlanırlar. Kişiler arasında gerçekleşen bu iletişim diğer tüketicilerin satın alma kararlarını olumlu olarak etkileyebilmektedir. Olumlu ağızdan ağıza iletişimin etkileri yapılan araştırmalarla kanıtlanmıştır. Roy vd. (2014) tarafından yapılan çalışma sonucunda, tüketicilerin ürün veya hizmetlerini kullandığı işletmeyle duygusal bağlılık oluşturması olumlu ağızdan ağıza iletişimi büyük ölçüde etkilediği ortaya çıkmıştır.

2.2.3. Olumsuz Ağızdan Ağıza İletişim

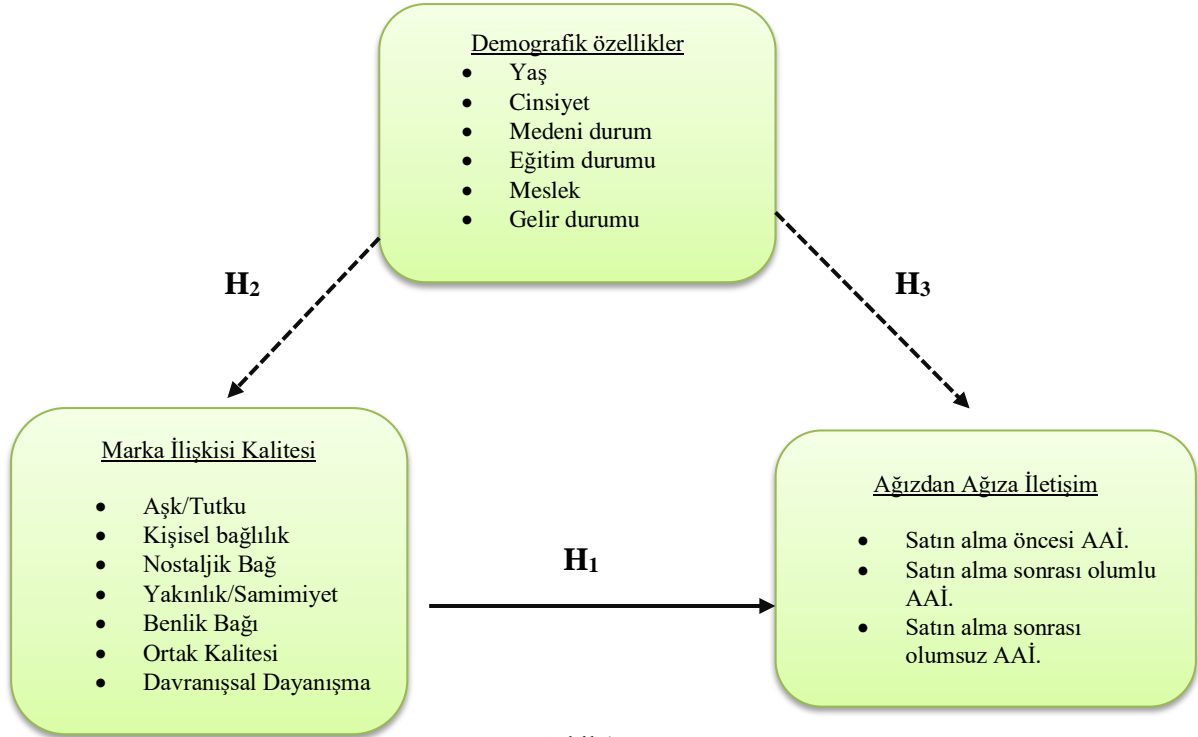
Olumsuz ağızdan ağıza iletişim, bir ürünle ilgili tatminsizlik yaşanması durumunda tüketicinin ürünle ilgili duygu ve düşüncelerini diğer insanlarla paylaşmasıdır (East vd., 2008: 217). Tüketicilerin birçoğu ürün ve hizmetlerle ilgili yaşadıkları kötü deneyimlerini başka kişilerle paylaşabilmektedir. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki; memnuniyetsizlik yaşayan müşterilerin, kötü deneyimlerini, olumlu deneyimlerine sahip oldukları zamandakinden çok daha fazla kişiye ilettikleri bilgisidir. Lang (2015) tüketicilerin belli bir ürün veya hizmetle ilgili memnuniyetleri arasındaki ilişkileri incelemek üzerine yaptığı araştırma sonucuna göre; memnun olmayan müşterilerin, memnun olan müşterilere oranla daha fazla ağızdan ağıza iletişime yöneldikleri sonucu ortaya çıkmıştır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Yöntemi, Hipotezleri, Evreni ve Örneklemi

Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Anket formunda marka ilişkisi kalitesi ile ilgili 108 ifade ve ağızdan ağıza iletişim ile 15 ifade bulunmaktadır. Anketteki ifadelerin değerlendirilmesinde 5'li likert ölçeği kullanılmıştır (1- Kesinlikle Katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Orta Düzeyde Katılıyorum, 4- Katılıyorum ve 5- Kesinlikle Katılıyorum) şeklindedir. Likert tipi tutum ölçeklerinde “bilmiyorum”, “fikrim yok”, “kararsızım” gibi seçenekler sıklıkla görülmektedir. Fakat bu seçenekler katılımcının konu hakkında bilgisini ve yaşantısını yansıtmamaktadır. Bundan dolayı olumlu veya olumsuz bir tepkide bulunmasına olanak vermemektedir. “Orta düzeyde katılıyorum” sözü hem katılma durumunu hem de bu durumun derecesini bildirdiği için diğer seçeneklerle bu açıdan bir bütün oluşturur (Başar, 2010). Araştırmada kullanılan marka ilişkisi kalitesi ölçeğinde Fournier'in (1994) çalışmasından yararlanılmıştır. Ağızdan ağıza iletişimi ölçeğinde Karaca'nın (2010) “Tüketici Satın Alma Karar Sürecinde Ağızdan Ağıza Pazarlama” çalışmasından faydalanılmıştır. Araştırmada elde edilen verileri analiz etmek için SPSS 21 paket programı kullanılmıştır.

Literatür araştırması sonucunda hazırlanan araştırma modeli (Şekil-1); Demografik özellikler, marka ilişkisi kalitesi ve ağızdan ağıza iletişim olmak üzere üç temel değişkenden oluşmaktadır. Araştırmada kozmetik sektöründeki tüketiciler ele alınmıştır. Kozmetik sektörü, iş hayatında ve sosyal hayatlarında hem kadınların hem erkeklerin temiz ve bakımlı olma arzusu, özellikle kadınların her daim genç ve güzel gözükmeye tutkusu, bunlara ek olarak kişisel bakım yönünden her daim dinamikliğini koruyan bir sektördür. Ticaret Bakanlığı verilerine göre; Türkiye’de kozmetik sektörü ihracatı, her yıl ortalama %10 büyüme göstermektedir ve 2008 yılı son çeyreğinde çıkan global krizin etkisiyle 2009 yılındaki daralma hariç, son 10 yıldır devamlı artış göstermektedir. Sektörün 2019 yılı ihracat rakamı 829 milyona yükselmiştir. Türkiye’de yerli firmaların yanı sıra çokuluslu firmalarda ülkede üretim ve pazarlama faaliyetleri yürütmektedir. Ayrıca sektördeki yabancı yatırımlar lisans anlaşmaları ve ortak girişimler aracılığıyla üretimlerini sürdürmektedirler (Ekonomi Bakanlığı, 2016).

Şekil 1.
Araştırma Modeli

Günümüzde hızlı değişimlerin yaşandığı pazarlama dünyasında, marka ile tüketici arasında derin ilişkisel bağlar kurulabilmesini sağlamak işletmeler açısından önemlidir. Çünkü; markalar ile ilişkilerini geliştiren tüketiciler bu markalardan kolay kolay vazgeçememektedirler. Bunun bir sonucu olarak, ilişki kalitesinin artmasıyla birlikte tüketicilerin satın alma karar süreçlerinde diğer kişileri ağızdan ağıza iletişim yoluyla etkileyebileceği düşünülmektedir. Literatürde incelendiğinde, Nyffenegger vd. (2010) bir hava yolu markasını duygusal ve bilişsel ilişki kalitesi alt boyutları ile tüketici sadakati ve ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Bilişsel ilişki kalitesinin ağızdan ağıza iletişime olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bir diğer çalışmada, Tuskej vd. (2013), marka değerleri, kimliği, bağlılığı ve ağızdan ağıza iletişim ile tüketicilerin uyumu arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Tüketicinin marka uyumu ve değerleri, tüketicinin gözündeki marka kimliğini etkilediği ve ağızdan ağıza iletişime olumlu etki edebildiğini ortaya koymuşlardır. Tho vd. (2016), Vietnam’da marka kişiliği çekiciliğinin ve ilişki kalitesinin ağızdan ağıza iletişime olumlu etki edebildiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu bilgiler ışığında araştırmanın şekil ve hipotezleri oluşturulmuştur. Demografik özellikler ile ilgili ise alan yazında yapılan araştırmalarda, marka ilişki kalitesinin, cinsiyet (Karakaya, 2018), yaş (Papista & Dimitriadis, 2012) ve eğitim (Başçı, 2012) faktörlerine göre değişiklik gösterebileceğinin sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmada cinsiyet, yaş ve eğitime ek olarak meslek ve gelir bilgileri de

demografik bilgilere dahil edilmiştir. Araştırma modelindeki temel ve alt hipotezler aşağıda verilmiştir.

Temel Hipotez:

H₁: *Marka ilişkisi kalitesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

Alt Hipotezler:

H_{1a}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından aşk/tutku, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1b}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından aşk/tutku, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1c}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından aşk/tutku, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1d}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından kişisel bağlılık, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1e}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından kişisel bağlılık, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1f}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından kişisel bağlılık, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1g}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından nostaljik bağ, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1h}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından nostaljik bağ, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1i}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından nostaljik bağ, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1j}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından yakınlık/samimiyet, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1k}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından yakınlık/samimiyet, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1l}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından yakınlık/samimiyet, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1m}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından benlik bağı, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1n}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından benlik bağı, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1o}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından benlik bağı, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1p}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından ortak kalitesi, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1r}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından ortak kalitesi, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1s}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından ortak kalitesi, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1t}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından davranışsal dayanışma, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1u}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından davranışsal dayanışma, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

H_{1v}: *Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından davranışsal dayanışma, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.*

Temel Hipotez:

H₂: *Katılımcıların demografik özellikleri ile marka ilişkisi kalitesi boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.*

Alt Hipotezler:

H_{2a}: *Katılımcıların yaşları ile marka ilişkisi kalitesi boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.*

H_{2b}: *Katılımcıların cinsiyetleri ile marka ilişkisi kalitesi boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.*

H_{2c}: *Katılımcıların medeni durumları ile marka ilişkisi kalitesi boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.*

H_{2d}: *Katılımcıların eğitim durumları ile marka ilişkisi kalitesi boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.*

H_{2e}: *Katılımcıların meslekleri ile marka ilişkisi kalitesi boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.*

H_{2f}: Katılımcıların gelir durumları ile marka ilişkisi kalitesi boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Temel Hipotez:

H₃: Katılımcıların demografik özellikleri ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Alt Hipotezler:

H_{3a}: Katılımcıların yaşları ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H_{3b}: Katılımcıların cinsiyetleri ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H_{3c}: Katılımcıların medeni durumları ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H_{3d}: Katılımcıların eğitim durumları ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H_{3e}: Katılımcıların meslekleri ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

H_{3f}: Katılımcıların gelir durumları ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Bu araştırmanın evrenini, İzmir il merkezinde yaşayan 18 yaş ve üzeri kozmetik kullanıcılar oluşturmaktadır. Örneklemin belirlenmesinde tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. Bu kapsamda araştırma, 18 yaş ve üzeri İzmir ili merkezinde yaşayan 465 kozmetik kullanıcısı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan anket formu için gerekli olan etik kurulu onay kararı Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma Yayın Etik Kurulundan alınmıştır (Belge No: E.60995, Tarih:14.12.2020).

4. Bulgular

4.1. Demografik Bulgular

Araştırmada katılımcıların demografik yapılarını inceleyebilmek için yapılan frekans analizi çıktıları Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1
Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

<i>Demografik Özellikler</i>	<i>Gruplar</i>	<i>n</i>	<i>%</i>	
Cinsiyet	Erkek	135	29	
	Kadın	330	71	
Medeni Durum	Evli	255	54,8	
	Bekâr	210	45,2	
Yaş Aralığı	18-25	71	15,3	
	26-35	170	36,6	
	36-45	139	29,9	
	46-55	60	12,9	
	56 ve üzeri	25	5,4	
Eğitim Durumu	İlköğretim	60	12,9	
	Lise	143	30,8	
	Lisans	218	46,9	
	Lisansüstü	44	9,5	
Meslek	İşçi	32	6,9	
	Kamu Sektörü	84	18,1	
	Özel Sektör	153	32,9	
	Ev Hanımı	76	16,3	
	Serbest Meslek	25	5,4	
	Öğrenci	44	9,5	
	Çalışmıyor	37	8	
	Emekli	14	3	
	Gelir	2500 ve altı	40	8,6
		2501- 3500	87	18,7
3501-4500		135	29	
4501- 5500		120	25,8	
5501 ve üzeri		83	17,8	

Katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili veriler incelendiğinde; %29'unun erkek, %71'inin kadın olduğu ve cinsiyet açısından kadın katılımcının araştırmada ağırlıklı olduğu görülmektedir. Katılımcıların, yaş olarak 26-35 ve 36-45 aralıkların da yoğunlaştıkları; öğrenim durumu olarak %46,9 ile en çok lisans mezunu katılımcıların olduğu görülmektedir. Katılımcıların meslek durumlarına bakıldığında; özel sektör çalışanlarının (%32,9) büyük bir kısmı oluşturduğu ve gelir durumlarına bakıldığında ise; 3501-4500 ile 4500-5500 arası gelire sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 2
Katılımcıların En Çok Tercih Ettikleri Kozmetik Markalara İlişkin Bulgular

Kozmetik ürün markaları	En çok tercih edilen 1. marka		En çok tercih edilen 2. marka		En çok tercih edilen 3. marka		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	N	%
Arko	29	6,2	21	4,5	31	6,7	81	17,4
Avon	37	8	31	6,7	9	1,9	77	16,6
Chanel	21	4,5	4	,9	5	1,1	30	6,5
Clean& Clear	29	6,2	26	5,6	24	5,2	79	17
Clinique	10	2,2	8	1,7	2	,4	20	4,3
Christian Dior	14	3	2	,4	4	,9	20	4,3
Dove	24	5,2	32	6,9	27	5,8	83	17,9
Estée Lauder	6	1,3	12	2,6	20	4,3	38	8,2
Farmasi	41	8,8	34	7,3	30	6,5	105	22,6
Flormar	19	4,1	31	6,7	24	5,2	74	16
Garnier	7	1,5	26	5,6	27	5,8	60	12,9
Golden Rose	15	3,2	15	3,2	27	5,8	57	12,2
Head&Shoulders	19	4,1	23	4,9	26	5,6	68	14,6
Lancôme	2	,4	9	1,9	11	2,4	22	4,7
L'Oréal Paris	29	6,2	40	8,6	23	4,9	92	19,7
M.A.C	30	6,5	8	1,7	12	2,6	50	10,8
Maybelline	14	3	23	4,9	29	6,2	66	14,1
Neutrogena	16	3,4	19	4,1	24	5,2	59	12,7
Nivea	52	11,2	33	7,1	28	6	113	24,3
Olay	5	1,1	8	1,7	11	2,4	24	5,2
Oriflame	19	4,1	19	4,1	28	6	66	14,2
Pantene	14	3	18	3,9	23	4,9	55	11,8
Pastel	12	2,6	13	2,8	9	1,9	34	7,3
Schwarzkopf	1	,2	10	2,2	11	2,4	22	4,8

Tablo 2’de araştırmaya katılan katılımcıların en çok tercih ettikleri markalara ilişkin bulgular yer almaktadır. Tablo 2’de kozmetik ürünlerde katılımcıların en fazla tercih ettikleri ilk üç marka sırasıyla; Nivea (%11,2), L’Oréal Paris (%8,6) ve Arko (%6,7) olduğu görülmektedir. Toplam değerlerine bakıldığında, Nivea markasının katılımcılar tarafından en fazla tercih edilen marka olduğu görülmektedir.

4.2. Faktör Analizi Sonuçları

Araştırmanın bu kısmında katılımcıların marka ilişkisi kalitesi ve ağızdan ağıza iletişimlerine yönelik algıları ile ilgili elde edilen verilere açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Tablo 3
Marka İlişkisi Kalitesi Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	İfadeler	Ortalama	Faktör Yüklere	Açıklanan Varyans	Özdeğer	Cronbach 's Alpha
Ortak Kalitesi	Bu markayı tekrar kullanmayı gerçekten istediğim bazı zamanlar olur.	3,59	,760			
	İlk karşılaştığım anda bu markadan etkilenmişim.	3,45	,709			
	Bu markanın yaptığı reklam çalışmaları dikkatimi çeker.	3,86	,662			
	Bu markayı farklı ortamlar için kullanırım.	3,36	,662			
	Bu marka ihtiyaçlarıma cevap vermektedir.	3,98	,637			
	Bu markanın hayatımın daha iyi olması için verdiği mücadeleye inanıyorum.	3,65	,629			
	İnsanların bu marka hakkında konuştuklarını sıklıkla duyarım.	3,40	,624			
	Bu marka beni gerçekten istediğim gibi hissettirir.	3,83	,623			
	Bu markaya özen gösterebilmek için yapmam gereken bazı özel şeyler vardır.	3,56	,622			
	Aynı markanın farklı ürünlerini çok kullandım.	3,40	,619			
	Bu markanın yeni ürünlerinde neler yapacağını her zaman merak ediyorum.	3,41	,617			
	Bu markanın isteklerime uygun ürün sunacağına güvendiğim için rahatlıkla ürünlerini tercih ederim.	4,01	,599			
	Bu marka ile ilgili yeni bilgilere yönelik gözlerimi ve kulaklarımı dört açmış durumdayım.	3,19	,595			
	Bu marka benim için kendi kategorisindeki diğer markalardan önde gelir.	3,79	,595			
	Bu marka kaliteli bir ürünün nasıl olması gerektiği konusundaki fikirlerimi kesinlikle etkilemiştir.	3,60	,587			
	Bu markayı güvenilir bulmaktayım.	3,63	,575	46,519	36,285	,973
	Bu marka müşterilerine verdiği sözleri tutar.	3,54	,570			
	Bu markayı kullanmak beni bir şekilde değiştirdi.	3,27	,558			
	Bu marka her zaman aynı kalitede ürünler sunar.	3,83	,554			
	Bu marka ile kendimi gerçekten rahat hissediyorum.	3,81	,552			
	Bu marka işletmesi çalışanları gerçekten beni anlıyor.	3,74	,548			
	Bu markaya karşı saygı duyuyorum.	3,71	,547			
	Bu markanın çalışanları bana özen gösterir.	3,55	,545			
	Beni tanıyanlar bu markayı kullandığını bilirler.	3,22	,543			
Eğer istediğim zaman bu markayı bulamazsam kendimi kötü hissederim.	3,28	,539				
Bu marka bana ihtiyaç duyduğumun ötesinde birtakım şeyleri yapma imkânı sağlıyor.	3,25	,539				
Bu markanın yıllar içinde birçok defa ürünlerinde yenilik yaptığına şahit oldum.	3,13	,523				
Bu markayı istediğimde bulamaz ve alamazsam çok mutsuz olurum	3,33	,509				
Bu markanın benim için yaptığı küçük şeylerin gerçekte anlamı büyüktür.	3,29	,508				
Bu markayı ruhumda hissediyorum.	3,30	,503				
Ne zaman bu kozmetik markasının yerine başka bir kozmetik markasını kullansam aradaki kalite farkını anlarım.	3,74	,445				
Bu marka ürünlerinin arkasında durur.	3,57	,416				
Benlik bağı	Bu markayı kullanmak benim için kutsaldır.	2,02	,734			
	Bu markayı tanımlamak için özel bir takma isim kullanırım.	2,14	,664			
	Bu markayı kendime göre kişiselleştirebilirim.	2,56	,624			
	Bu marka bana kim olduğumu hatırlatır.	2,39	,619			
	Bu marka olmadan yaşamak durumunda olsaydım krize girerdim.	2,09	,612			
	Bu markaya ulaşamadığımda özlüyorum.	2,66	,593			
	Bu marka için çoğu insanın hissettiğinden daha fazlasını hissederim.	2,83	,577			
	Eğer bu marka pazardan çekilirse derin bir umutsuzluk hissederim.	2,73	,564			
	Bu markayı kullanmayı bırakırsam çevremdekiler kesinlikle farkına varırlar.	2,67	,552	5,542	4,323	,930
	Bu marka kişiliğimi yansıtır.	2,73	,544			
	Bu markayı kullanmayı bırakırsam hayatım birçok yönden farklı olur.	2,84	,538			
	Eğer bu markayı kullanmayı bırakırsam markaya yaptığım birçok yatırımımı kaybederim.	2,76	,497			
	Bu markanın bana saygı duyduğunu biliyorum.	2,99	,494			
	Bu marka işletmesinin çalışanları beni ismen tanır.	2,55	,464			
Kişisel Bağlılık	Bu markaya kendimi bağımlı hissediyorum.	3,01	,752			
	İyi ve kötü günümde bu markaya bağlı kalacağım.	3,08	,725			
	Bu markayı desteklemek için elimden ne gelirse yaparım.	3,29	,679			
	Bu markaya kendimi çok sadık hissediyorum.	3,19	,657	3,043	2,374	,955
	Fiyatı artsa bile bu markayı kullanmaya devam ederim.	3,24	,656			
Bu markanın ürünlerini kullanıyor olmak bana huzur verir.	3,42	,619				

Şen, N. & Öcel, Y. / Marka İlişkisi Kalitesi Düzeyinin Ağızdan Ağıza İletişim Üzerine Etkisi: Kozmetik Sektörü Üzerine Bir Uygulama

	Bu markaya bağlı kalacağıma dair kendime söz verdim.	2,89	,618			
	Bu markayı sonsuza kadar kullanmaya devam etmek istiyorum.	3,30	,605			
	Bu markaya karşı hissettiklerimi diğer markalara karşı hissetmiyorum.	3,27	,557			
Nostaljik bağ	Bu marka her zaman bana hayatımdaki bir dönemi hatırlatacak	2,90	,792			
	Bu markanın kullanımını içeren en az bir tane anım var.	3,12	,764			
	Bu marka bana geçmişte bulunduğum yerleri hatırlatır.	2,93	,744			
	Bu marka bana geçmişimi hatırlatır.	2,84	,740			
	Bu marka bana hayatımın önceki dönemlerinde nasıl biri olduğumu hatırlatıyor.	2,99	,707			
	Bu marka bana hayatımda önemli birini hatırlatır.	2,87	,589			
	Bu markayı çok uzun zamandır kullanıyorum.	3,31	,453	2,676	2,087	,927
Aşk /Tutku	Başka hiçbir marka bu markanın yerini alamaz.	3,30	,771			
	Bu markaya ihanet edip başka bir markayı kullanmaya geçersen kendimi kötü hissedirim.	3,26	,760			
	Aynı kategoride başka bir markayı kullanmış olsaydım kendimi huzursuz hissedirdim.	3,13	,599			
	Tanıdığım kadarıyla bu marka mükemmeldir.	3,59	,593			
	Bu markayı üreten işletmeye hayranım.	3,16	,582	2,334	1,821	,904
	Bu markayı her kullandığım da onu ne kadar çok sevdiğimi düşünürüm.	3,08	,582			
	Ben ve bu marka gerçekten birbirimiz için yaratıldığımızı hissediyorum.	2,82	,457			
Davranışsal D.	Bu markayı düzenli olarak kullanıyorum.	3,53	,766			
	Bu markayı neredeyse her gün kullanırım.	3,40	,760			
	Bu marka gündelik hayatımın bir parçasıdır.	3,59	,699			
	Bu kategorideki başka markaların ürünlerini kullanmak istemem.	3,38	,551	2,174	1,695	,878
	Bu marka alışılabilir bir parçamdır.	3,28	,480			
Yakınlık Samimiyi	Bu marka hakkında çok şey biliyorum.	3,24	,695			
	Bu markayı üreten işletme hakkında çok fazla şey biliyorum.	3,21	,670			
	Bu marka hakkında birçok insanın henüz bilmediği şeyleri biliyorum.	3,17	,636	1,178	1,386	,912
	Bu markayı kullanmak kendimi güvende hissetmemi sağlıyor.	3,39	,445			
Değerlendirme Kriterleri: Kaiser Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: 0,975						
Approx. Chi- Square: 32110,023		Barlett's Test of Sphericity: 0,000		Extraction Method: Principal Components		
Rotation Method: Varimax		Açıklanan Varyans Toplamı: 64,065		Cronbach's Alpha Katsayısı: 0,984		

Tablo 3 incelendiğinde marka ilişkisi kalitesi verileri için yapılan faktör analizi Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik testi Barlett testi sonucunun yeterli olduğu görülmektedir (KMO değeri 0,975. Barlett testi sonucu $p < 0,000$). KMO değeri 0.5-1.0 arası değerler kabul edilebilir olarak değerlendirilirken, 0.5'in altındaki değerler ise faktör analizinin veri seti için uygun olmadığını göstermektedir (Altunışık vd., 2010). Faktör analizi için temel bileşenler analizi ve Varimax döndürme tekniği kullanılmıştır.

Çalışmada ölçeklerde kullanılan ifadelerin iç tutarlılığını belirlemek için Cronbach's Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Cronbach's Alpha katsayısı 0.60 ile 0.80 aralığında ise ölçeğin güvenilir olduğu, 0.80 ile 1.00 arasında ise oldukça yüksek derecede güvenilir olduğu kabul edilmektedir (Kayış, 2006: 405). Bu bağlamda araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir oldukları ifade edilebilir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin içerik geçerliliğinin sağlanabilmesi için bazı tedbirler alınmıştır. Öncelikle kullanılan ölçekler literatürde yer alan farklı araştırmacılar tarafından kullanılmıştır. Yapılan araştırmalarla geliştirilen ölçeklerin geçerli ölçümler yaptığı literatürde kabul edildiğinden ve içerik geçerliliğini sağladığı ve literatürün buna referans kabul edilebileceği ifade edilebilir. Kozmetik sektöründe marka ilişki kalitesi ve Ağızdan Ağıza İletişim konularında uzman akademisyenlerin görüşleri alınarak ölçek ifadeleri

alana uyarlandıktan sonra çalışmaya geçilmiştir. Analiz aşamasında ölçekte yer alan 108 ifadeden, birden fazla faktörde yüksek faktör yükü veren, düşük eşdeğerlilik gösteren veya faktör yükü olmayan ifadeler çıkarılmıştır. Literatürde marka ilişkisi kalitesi ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, benzer sonuçlar gözlenmektedir. Başçı (2012) çalışmasında ölçekle ilgili 68 ifade kullanılmıştır. Bu çalışmada, kalan 78 ifadenin yedi faktör altında toplandıkları görülmektedir. Bu faktörler ankette yer alan ifadeler birlikte düşünüldüğünde ortak kalitesi, benlik bağı, kişisel bağlılık, nostaljik bağ, aşk/tutku, davranışsal dayanışma ve yakınlık/samimiyet olarak adlandırılmıştır. Tablo incelendiğinde açıklanan toplam varyansın %64 olduğu görülmektedir.

Ağızdan ağıza iletişim için yapılan faktör analizi bulguları incelendiğinde, yapılan faktör analizi Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik testi ve Barlett testi sonucunun yeterli olduğu görülmektedir (KMO değeri 0, 897. Barlett testi sonucu $p < 0,000$). Tablo incelendiğinde ifadelerin üç faktör altında toplandıkları görülmektedir. Analiz yapılırken ölçekten herhangi bir ifade çıkarılmamıştır. Ankette yer alan ifadeler birlikte düşünüldüğünde satın alma öncesi, satın alma sonrası olumlu ve satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişim olarak isimlendirilmiştir. Tablo incelendiğinde toplam açıklanan varyansın ise %78 olduğu görülmektedir.

Tablo 4
Ağızdan Ağıza İletişim Faktör Analizi Sonuçları

<i>Faktörler</i>	<i>İfadeler</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Faktör yükleri</i>	<i>Açıklanan Varyans</i>	<i>Öz değer</i>	<i>Cronbach ' s Alpha</i>
Olumlu Ağızdan Ağıza İletişim	Satın aldığım kozmetik ürün markaları hakkında olumlu görüşlerimi çevremdekilerle paylaşıyorum.	3,50	,887	44,737	6,711	,955
	Beğendiğim bir kozmetik markasının mağazası hakkında olumlu görüşlerimi çevremdekilerle paylaşıyorum.	3,42	,886			
	Çevremdekilerin aldığım kozmetik ürünler hakkında güzel şeyler söylemesini ve onaylamasını önemserim.	3,43	,884			
	Beğendiğim bir kozmetik markasının çalışanları hakkında olumlu görüşlerimi çevremdekilerle paylaşıyorum.	3,32	,883			
	Başkalarına beğendiğim bu kozmetik markasının müşterisi olduğumu söylemekten gurur duyarım.	3,36	,874			
	İnsanlara şiddetle beğendiğim kozmetik markasının ürünlerini satın almalarını tavsiye ederim.	3,43	,862			
	Bu kozmetik markasını başkalarına kullanmalarını tavsiye ederim.	3,47	,843			
Satın Alma Öncesi Ağızdan Ağıza	Kozmetik alışverişi yapmadan önce kozmetik markaları hakkında çevremde gördüklerimden ve duyduklarımdan etkilenirim.	3,89	,918	20,766	3,115	,950
	Kozmetik alışverişlerinde bir marka hakkında oluşan genel kanaat neyse bende o kanaate uyarım	3,76	,911			
	Kozmetik alışverişlerinde alacağım ürün önemliyse bilgisine güvendiğim kişilere danışırım	3,86	,899			
	Bir kozmetik ürün markası hakkında iyi şeyler söyleniyorsa o markayı tercih ederim.	3,93	,887			
	Kozmetik alışveriş konusunda ürün ve markalar hakkında en iyi bilgi kaynağım çevremdekilerin görüşleridir.	3,68	,871			
Olumsuz Ağızdan Ağıza	Aldığım kozmetik üründen memnun kalmazsam o ürün markası hakkında olumsuz konuşurum.	3,80	0,87	12,759	1,914	,744
	Aldığım bir kozmetik ürün markası hakkında olumsuz konuşuluyorsa geri veririm.	3,54	0,80			
	Kötü bir kozmetik ürün alışverişi yaptığımı düşünsem bile çevremdekiler aldıklarım hakkında iyi şeyler söylerse kötü bir şey yaptığımı düşünmem.	3,41	0,76			

Değerlendirme Kriterleri: Kaiser Meyer- Olkin Measure of Sampling Adequacy: 0, 897
 Approx. Chi- Square: 6461,173 Barlett's Test of Sphericity: 0,000 Extraction Method: Principal Components
 Rotation Method: Varimax Açıklanan Varyans Toplamı: 78,630 Cronbach's Alpha Katsayısı: 0, 889

4.3. Korelasyon Analizi Sonuçları

Araştırma modelinde yer alan marka ilişkisi kalitesi ve ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişkiyi incelemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 5 incelendiğinde, marka ilişkisi kalitesi boyutları ile ağızdan ağıza iletişim değişkenleri arasında orta, düşük düzeyde pozitif ve negatif ilişkilerin olduğu görülmektedir.

Tablo 5
Korelasyon Analizi Sonuçları

Boyutlar	Ort.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Ortak Kalitesi	3,54	1									
2.Benlik Bağı	2,57	,711**	1								
3.Kişisel Bağlılık	3,19	,768**	,743**	1							
4.Nostaljik Bağ	2,99	,667**	,718**	,614**	1						
5.Aşk ve Tutku	3,19	,725**	,692**	,648**	,617**	1					
6.Davranışsal D.	3,44	,726**	,585**	,607**	,505**	,580**	1				
7.Yakınlık/Samimiyet	3,25	,769**	,682**	,666**	,561**	,596**	,631**	1			
8.Olumlu AAİ	3,83	,509**	,436**	,423**	,418**	,689**	,442**	,402**	1		
9.Satın Alma Öncesi	3,82	,544**	,322**	,338**	,273**	,415**	,355**	,381**	,354**	1	
10.Olumsuz AAİ	3,58	-,059	-,056	-,073	-,043	-,104*	-,088	-,052	-,015	,113	1

* Korelasyonlar 0,05 düzeyinde anlamlı, ** Korelasyonlar 0,01 düzeyinde anlamlı.

4.4. Regresyon Analizi Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde marka ilişkisi kalitesi boyutlarının ağızdan ağıza iletişim boyutları üzerindeki etkisini incelemek için çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bu analizler ile hipotezlerin test edilmesi amaçlanmıştır. Yapılan analizler Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 6
Marka İlişkisi Kalitesi-Satın Alma Sonrası Olumlu Ağızdan Ağıza İletişim Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	Standart Hata B	β	t	p	İkili R	Tol.	VIF
(Sabit)	,900	,173	-	5,210	,000	-	-	
Ortak Kalitesi	,042	,103	,030	,409	,683	,509	,209	4,766
Benlik Bağı	-,136	,081	-,105	-1,676	,094	,436	,289	3,466
Kişisel Bağlılık	-,049	,069	-,041	-,705	,481	,423	,328	3,047
Nostaljik Bağ	,026	,059	,023	,446	,656	,418	,428	2,336
Aşk/Tutku	,775	,058	,705	13,322	,000	,689	,403	2,480
Davranışsal Dayanışma	,113	,057	,099	1,969	,050	,442	,448	2,233
Yakınlık/Samimiyet	-,020	,065	-,017	-,312	,755	,402	,364	2,747

Bağımlı değişken: Satın Alma Sonrası Olumlu Ağızdan Ağıza İletişim
R: 0,696 R²: 0,484 F: 61,260 p: 0,000 Durbin-Watson: 1,786

Tablo 6’da marka ilişkisi kalitesi ile satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişim değişkenleri arasındaki etkileşimleri incelemek için yapılan regresyon analizi bulguları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, VIF değerleri arasında 10’dan yüksek bir değer ve tolerance değerleri arasında 0.20’den daha düşük bir değer olmadığı için bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantılığın olmadığı söylenebilir. Ayrıca Durbin-Watson katsayısı bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasında sorunlu bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan marka ilişkisi kalitesi boyutları, satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişim ile

orta düzeyde bir anlamlı ilişki vermekte ve olumlu ağızdan ağıza iletişimdeki toplam varyansın %48'sini açıklamaktadır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise aşk ve tutku boyutunun satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Tablo 7
Marka İlişkisi Kalitesi – Satın Alma Öncesi Ağızdan Ağıza İletişim Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	Standart	β	t	p	İkili R		VIF
						Tol.	Hata B	
(Sabit)	1,554	,167	-	9,291	,000	-	-	
Ortak Kalitesi	,910	,100	,761	9,110	,000	,544	,210	4,766
Benlik Bağı	-,022	,078	-,020	-,285	,776	,322	,289	3,462
Kişisel Bağlılık	-,165	,067	-,164	-2,456	,014	,338	,328	3,048
Nostaljik Bağ	-,145	,057	-,149	-2,551	,011	,273	,428	2,336
Aşk/Tutku	,126	,056	,135	2,244	,025	,415	,403	2,480
Davranışsal Dayanışma	-,064	,055	-,066	-1,164	,245	,355	,452	2,213
Yakınlık/Samimiyet	-,036	,063	-,036	-,567	,571	,381	,364	2,749

Bağımlı değişken: Satın Alma Öncesi Ağızdan Ağıza İletişim
R: 0,575 R²: 0,330 F: 32,180 p: 0,000 Durbin-Watson: 2,116

Tablo 7 incelendiğinde, VIF değerleri arasında 10'dan yüksek bir değer ve tolerance değerleri arasında 0.20'den daha düşük bir değer olmadığı için bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantılığın olmadığı söylenebilir. Ayrıca Durbin-Watson katsayısı bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasında sorunlu bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan marka ilişkisi kalitesi boyutları, satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişim ile orta düzeyde bir anlamlı ilişki vermekte ve satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimdeki toplam varyansın %33'ünü açıklamaktadır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde, ortak kalitesi, kişisel bağ, nostaljik bağ ve aşk/tutkunun satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişim üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Tablo 8

Marka İlişkisi Kalitesi-Satın Alma Sonrası Olumsuz Ağızdan Ağıza İletişim Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

<i>Değişkenler</i>	<i>B</i>	<i>Standart</i>	<i>β</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>İkili R</i>	<i>Tol.</i>	<i>VIF</i>
	<i>Hata B</i>							
(Sabit)	2,904	,228	-	12,756	,000	-	-	
Ortak Kalitesi	0,16	,110	,014	,144	,886	,007	,208	4,800
Benlik Bağı	-,041	,076	-,042	-,540	,590	-,025	,315	3,177
Aşk/Tutku	-,169	,064	-,187	-2,623	,009	-,122	,378	2,648
Nostaljik Bağ	,121	,082	,117	1,148	,138	,069	,308	3,246
Davranışsal Dayanışma	,020	,068	,021	,290	,772	,322	,891	1,122
Yakınlık/Samimiyet	-,026	,066	-,027	-,386	,700	-,0,18	,378	2,642
Kişisel Bağlılık	-,067	,057	-,075	-,1,159	,247	-,054	,455	2,197

Bağımlı değişken: Satın Alma Sonrası Olumsuz Ağızdan Ağıza İletişim
R: 0,355 R²: 0,126 F: 8,229 p: 0,000 Durbin-Watson: 2,026

Tablo 8 incelendiğinde, VIF değerleri arasında 10'dan yüksek bir değer ve tolerance değerleri arasında 0.20'den daha düşük bir değer olmadığı için bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantılığın olmadığı söylenebilir. Ayrıca Durbin-Watson katsayısı bağımsız değişkenler ile hata terimleri arasında sorunlu bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan marka ilişkisi kalitesi boyutları, satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişim ile orta düzeyde bir anlamlı ilişki vermekte ve satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimdeki toplam varyansın %12'sini açıklamaktadır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise, aşk/tutkunun satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişim üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Marka ilişkisi kalitesinin aşk/tutku boyutu satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi ters yönde etkilemektedir. Tüketicilerin kozmetik bir ürün markana duydukları aşk/tutku gibi duyguları azaldıkça, olumsuz ağızdan ağıza iletişime daha fazla başvurdukları yorumu yapılabilir.

4.5. Farklılık Analizlerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde, katılımcıların demografik özellikleri ile marka ilişkisi kalitesi ve ağızdan ağıza iletişim algılarına yönelik düşünceleri arasındaki anlamlı farklılıklar olup olmadığı incelenecektir. Bu doğrultuda ilişkisiz örneklem için tek faktörlü varyans analizi (One-Way Anova) tekniği ve ilişkisiz örneklem T-Testi (Independent Samples T-Test) teknikleri kullanılacaktır.

4.5.1. Cinsiyet

Katılımcıların marka ilişkisi kalitesi ve ağızdan ağıza iletişim algılarının cinsiyet gruplarına göre farklılaşma durumunu gösteren t-testi sonuçları Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9
Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre T-Testi Sonuçları

<i>Faktörler</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>n</i>	<i>\bar{x}</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>Anlamlı Farklılık</i>
Ortak Kalitesi	Kadın	330	3,6188	708	3,372	0,001*	Kadın-Erkek
	Erkek	135	3,3641	810	3,188	0,002*	
Benlik Bağı	Kadın	330	2,6271	801	2,224	0,027*	Kadın-Erkek
	Erkek	135	2,4434	826	2,195	0,029*	
Kişisel Bağlılık	Kadın	330	3,2111	856	775	,439	-
	Erkek	135	3,1407	963	738	,461	
Nostaljik Bağ	Kadın	330	3,0597	994	2,246	0,025*	Kadın-Erkek
	Erkek	135	2,8497	891	2,165	0,031*	
Aşk/Tutku	Kadın	330	3,2654	928	2,423	0,016*	Kadın-Erkek
	Erkek	135	3,0296	1,07	2,342	0,020*	
Davranışsal Dayanışma	Kadın	330	3,4830	880	1,479	,140	-
	Erkek	135	3,3437	1,07	1,393	,165	
Yakınlık/Samimiyet	Kadın	330	3,3068	873	1,844	,066	-
	Erkek	135	3,1370	966	1,767	,079	
Satın Alma	Kadın	330	3,9006	857	2,743	0,006*	Kadın-Erkek
Öncesi AAİ	Erkek	135	3,6519	958	2,617	0,009*	
Satın Alma Öncesi	Kadın	330	3,6691	999	4,066	0,000*	Kadın-Erkek
Olumlu AAİ	Erkek	135	3,5556	1,11	3,880	0,000*	
Satın Alma Sonrası	Kadın	330	3,5556	864	1,261	,208	-
Olumsuz AAİ	Erkek	135	3,6691	923	1,226	,221	

Tablo 9 incelendiğinde, katılımcıların marka ilişkisi kalitesi boyutlarından ortak kalitesi, benlik bağı, nostaljik bağ, aşk/tutku hakkındaki düşünceleri, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Ortak kalitesi, benlik bağı, nostaljik bağ, aşk/tutku boyutlarında kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha olumlu bir algı içerisinde olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, satın alma öncesinde ve satın alma sonrasında kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha olumlu bir algı içerisinde olduğu ortaya çıkmıştır.

4.5.2. Medeni Durum

Katılımcıların marka ilişkisi kalitesi ve ağızdan ağıza iletişim algılarının medeni durumlarına göre farklılaşma durumunu gösteren t-testi sonucu Tablo 10'da sunulmaktadır.

Tablo 10
Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre T-Testi Sonuçları

<i>Faktörler</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>n</i>	<i>\bar{x}</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>Anlamlı Farklılık</i>
Ortak kalitesi	Evli	255	3,54	728	126	,900	-
	Bekar	210	3,54	772	125	,901	-
Benlik Bağı	Evli	255	2,54	837	821	,412	-
	Bekar	210	2,60	780	827	,409	-
Kişisel Bağlılık	Evli	255	3,14	880	1,325	,186	-
	Bekar	210	3,25	896	1,323	,187	-
Nostaljik Bağ	Evli	255	2,99	922	,017	,986	-
	Bekar	210	2,99	917	,017	,986	-
Aşk/Tutku	Evli	255	3,15	920	1,023	,307	-
	Bekar	210	3,24	999	1,014	,311	-
Yakınlık/Samimiyet	Evli	255	3,22	904	946	,345	-
	Bekar	210	3,30	903	946	,345	-
Davranışsal Dayanışma	Evli	255	3,35	886	2,257	0,024*	Evli- Bekar
	Bekâr	210	3,54	957	2,240	0,026*	
Satın Alma Öncesi AAİ	Evli	255	3,85	914	684	,495	-
	Bekar	210	3,79	870	687	,493	-
Satın Alma Sonrası Olumlu AAİ	Evli	255	3,43	1,01	197	,844	-
Satın Alma Sonrası Olumsuz AAİ	Bekar	210	3,41	1,09	196	,845	-
Satın Alma Sonrası Olumsuz AAİ	Evli	255	3,67	871	2,362	0,019*	Evli- Bekar
	Bekar	210	3,48	886	2,358	0,019*	

Tablo incelendiğinde, davranışsal dayanışma boyutunda bekâr katılımcıların evlilere göre daha olumlu bir algı içerisinde olduğu, satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişim ile ilgili algılarında ise, evlilerin bekâr katılımcılara göre daha olumlu bir algı içerisinde oldukları ortaya çıkmıştır.

4.5.3. Eğitim

Katılımcıların eğitim durumları ile marka ilişki kalitesi ve ağızdan ağıza iletişim algılarına yönelik yapılan ANOVA testi sonuçları tablo 11’de gösterilmektedir. ANOVA analizi öncesi varyansların homojenliği testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda varyansların homojen olduğu ve Tukey testi yapılabileceği anlaşılmıştır.

Tablo 11
Katılımcıların Eğitim Durumları Arasındaki ANOVA Analiz Sonuçları

<i>Faktörler</i>	<i>Varyansın kaynağı</i>	<i>Kareler toplamı</i>	<i>Sd</i>	<i>Kareler ort.</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Eğitim Durumu</i>	<i>n</i>	<i>\bar{x}</i>
Ortak Kalitesi	Gruplar arası	10,229	3	3,410	6,308	,000*	İlköğretim	60	3,23
	Gruplar içi	249,190	461	,541			Lisans	218	3,64
	Toplam	259,418	464				Lisansüstü	44	3,71
Anlamlı fark (A-B); İlköğretim- Lisans-Lisansüstü									
Benlik Bağı	Gruplar arası	7,099	3	2,366	3,651	,013*	İlköğretim	60	2,95
	Gruplar içi	298,761	461	,648			Lise	143	3,02
	Toplam	305,860	464				Lisans	218	3,36
Anlamlı fark (A-B); İlköğretim-Lise-Lisans									
Kişisel Bağlılık	Gruplar arası	14,728	3	4,909	6,440	,000*	İlköğretim	60	2,95
	Gruplar içi	351,451	461	,762			Lise	143	3,00
	Toplam	366,179	464				Lisans	218	3,34
Anlamlı fark (A-B); İlköğretim-Lise-Lisans									
Nostaljik Bağ	Gruplar arası	4,564	3	1,521	1,809	,145	-	-	-
	Gruplar içi	387,640	461	,841					
	Toplam	392,203	464						
Aşk/Tutku	Gruplar arası	13,370	3	4,457	4,991	,002*	Lise	143	3,02
	Gruplar içi	411,679	461	,893			Lisans	218	3,34
	Toplam	425,049	464						
Anlamlı fark (A-B); Lise-Lisans									
Davranışsal Dayanışma	Gruplar arası	25,522	3	8,507	10,607	,000*	İlköğretim	60	2,90
	Gruplar içi	369,755	461	,802			Lisans	218	3,55
	Toplam	395,277	464						
Anlamlı fark (A-B); İlköğretim-Lisans									
Yakınlık/Samimiyet	Gruplar arası	10,510	3	3,503	4,385	,005*	İlköğretim	60	2,94
	Gruplar içi	368,338	461	,799			Lisans	218	3,17
	Toplam	378,849	464						
Anlamlı fark (A-B); İlköğretim-Lisans									
Satın Alma Öncesi AAİ	Gruplar arası	1,232	3	,411	,512	,674	-	-	-
	Gruplar içi	369,593	461	,802					
	Toplam	370,825	464						
Satın Alma Sonrası Olumlu AAİ	Gruplar arası	10,246	3	3,415	3,127	,026*	Lise	60	3,15
	Gruplar içi	503,465	461	1,092			Lisansüstü	44	3,57
	Toplam	513,711	464						
Anlamlı fark (A-B); Lise- Lisansüstü									
Satın Alma Sonrası Olumsuz AAİ	Gruplar arası	7,059	3	2,353	3,062	,028*	Lise	143	3,69
	Gruplar içi	354,214	461	,768			Lisansüstü	44	3,25
	Toplam	361,272	464						
Anlamlı fark (A-B); Lise- Lisansüstü									

Tablo 11 incelendiğinde, katılımcıların ortak kalitesi, benlik bağı, kişisel bağlılık, aşk/tutku, davranışsal dayanışma, yakınlık/samimiyet, satın alma sonrası olumlu ve satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişim faktörünü algılamaları bakımından katılımcıların eğitim grupları arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir.

4.5.4. Meslek

Katılımcıların meslek durumları ile marka ilişki kalitesi ve ağızdan ağıza iletişim algılarına yönelik yapılan ANOVA testi sonuçları tablo 12’de gösterilmektedir.

Tablo 12
Katılımcıların Meslek Grupları Arasındaki ANOVA Analizi Sonuçları

<i>Faktörler</i>	<i>Varyansın kaynağı</i>	<i>Kareler toplamı</i>	<i>Sd</i>	<i>Kareler ort.</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Meslek</i>	<i>n</i>	<i>\bar{x}</i>
Kişisel Bağlılık	Gruplar arası	35,217	7	5,031	6,947	,000*	İşçi	32	2,55
	Gruplar içi	330,962	457	,724			Öğrenci	44	3,19
	Toplam	366,179	464				Özel sektör	153	3,40
Anlamlı fark (A-B); İşçi-Öğrenci-Özel sektör									
Aşk/ Tutku	Gruplar arası	4,658	7	,665	,723	,652	-	-	-
	Gruplar içi	420,391	457	,920					
	Toplam	425,049	464						
Ortak Kalitesi	Gruplar arası	7,077	7	1,011	1,831	,080	-	-	-
	Gruplar içi	252,342	457	,552					
	Toplam	259,418	464						
Benlik Bağı	Gruplar arası	3,581	7	,512	,773	,610	-	-	-
	Gruplar içi	302,279	457	,661					
	Toplam	305,860	464						
Nostaljik Bağ	Gruplar arası	18,188	7	2,598	3,175	,003*	İşçi	32	2,39
	Gruplar içi	374,015	457	,818			Özel sektör	153	3,12
	Toplam	392,203	464						
Anlamlı fark (A-B); İşçi-Özel sektör									
Davranışsal Dayanışma	Gruplar arası	28,007	7	4,001	4,979	,000*	İşçi	32	3,03
	Gruplar içi	367,270	457	,804			Kamu sektörü	84	3,73
	Toplam	395,277	464						
Anlamlı fark (A-B); İşçi-Kamu sektörü									
Yakınlık /Samimiyet	Gruplar arası	6,295	7	,899	1,103	,360	-	-	-
	Gruplar içi	372,553	457	,815					
	Toplam	378,849	464						
Satın Alma Öncesi AAİ	Gruplar arası	29,102	7	4,157	5,560	,000*	Serbest Meslek	25	3,32
	Gruplar içi	341,724	457	,748			Özel Sektör	153	4,05
	Toplam	370,825	464						
Anlamlı fark (A-B); Serbest Meslek-Özel sektör									
Satın Alma Sonrası Olumlu AAİ	Gruplar arası	12,720	7	1,817	1,658	,117	-	-	-
	Gruplar içi	500,991	457	1,096					
	Toplam	513,711	464						
Satın Alma Sonrası Olumsuz AAİ	Gruplar arası	14,277	7	2,040	2,686	,010*	Öğrenci	44	3,39
	Gruplar içi	346,995	457	,759			İşçi	32	4,01
	Toplam	361,272	464						
Anlamlı fark (A-B); Öğrenci-İşçi									

Tablo 12 incelendiğinde katılımcıların kişisel bağlılık, nostaljik bağ, davranışsal dayanışma satın alma öncesi ve satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişim faktörünü algılamaları bakımından meslek grupları arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir.

4.5.5. Gelir

Katılımcıların gelir durumları ile marka ilişki kalitesi ve ağızdan ağıza iletişim algılarına yönelik yapılan ANOVA testi sonuçları tablo 13’te gösterilmektedir.

Tablo 13
Katılımcıların Gelir Grupları Arasındaki ANOVA Analiz Sonuçları

<i>Faktörler</i>	<i>Varyansın kaynağı</i>	<i>Kareler toplamı</i>	<i>Sd</i>	<i>Kareler ort.</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>Eğitim Durumu</i>	<i>n</i>	<i>\bar{x}</i>
Kişisel Bağlılık	Gruplar arası	25,741	4	6,435	8,695	,000*	2501-3500	87	2,89
	Gruplar içi	340,439	460	,740			3501-4500	135	3,04
	Toplam	366,179	464				5501 ve üzeri	83	3,42
Anlamlı fark (A-B); 2501-3500 TL arası 3501-4500 TL ile 5501 ve üzeri									
Nostaljik Bağ	Gruplar arası	22,872	4	5,718	7,122	,003*	2501-3500	40	2,78
	Gruplar içi	369,331	460	,803			5501 ve üzeri	83	3,35
	Toplam	392,203	464						
Anlamlı fark (A-B); 2501-3500 TL ile 5501 ve üzeri									
Yakınlık /Samimiyet	Gruplar arası	25,379	4	6,345	8,257	,000*	2500 ve altı	40	2,90
	Gruplar içi	353,469	460	,768			5501 ve üzeri	83	3,53
	Toplam	378,849	464						
Anlamlı fark (A-B); 2500 TL altı ile 5501 ve üzeri									
Satın Alma Öncesi AAİ	Gruplar arası	17,837	4	4,459	5,811	,000*	2500 ve altı	40	3,50
	Gruplar içi	352,989	460	,767			4501-5500	120	4,08
	Toplam	370,825	464						
Anlamlı fark (A-B); 2500 TL ve altı ile 4501-5500 TL arası									
Satın Alma Sonrası Olumlu AAİ	Gruplar arası	12,104	4	3,026	2,775	,027*	2500 ve altı	67	3,08
	Gruplar içi	501,607	460	1,090			4501- 5500	69	3,62
	Toplam	513,711	464						
Satın Alma Sonrası Olumsuz AAİ	Gruplar arası	13,657	4	3,414	4,518	,000*	5501 ve üzeri	83	3,26
	Gruplar içi	347,615	460	,756			2500 ve altı	40	3,60
	Toplam	361,272	464						
Anlamlı fark (A-B); 2500 TL ve altı ile 5501 ve üzeri									

Tablo 13 incelendiğinde, katılımcıların kişisel bağlılık, nostaljik bağ, yakınlık/samimiyet, satın alma öncesi ve satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişim algılamaları bakımından gelir grupları arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir.

Tablo 14
Hipotezlerin Kabul ve Ret Durumları

Hipotez Kodları	Hipotezler	Kabul/Ret
H ₁	Marka ilişkisi kalitesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Kabul
H _{1a}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından aşk/tutku, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Kabul
H _{1b}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından aşk/tutku, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Kabul
H _{1c}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından aşk/tutku, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Kabul
H _{1d}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından kişisel bağlılık, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Kabul
H _{1e}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından kişisel bağlılık, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H _{1f}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından kişisel bağlılık, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H _{1g}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından nostaljik bağ, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Kabul
H _{1h}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından nostaljik bağ, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H _{1i}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından nostaljik bağ, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H _{1j}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından yakınlık/samimiyet, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H _{1k}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından yakınlık/samimiyet, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H _{1l}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından yakınlık/samimiyet, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H _{1m}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından benlik bağı, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H _{1n}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından benlik bağı, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H _{1o}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından benlik bağı, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H _{1p}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından ortak kalitesi, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Kabul
H _{1r}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından ortak kalitesi, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H _{1s}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından ortak kalitesi, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.”	Ret
H _{1t}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından davranışsal dayanışma, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma öncesi ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H _{1u}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından davranışsal dayanışma, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H _{1v}	Marka ilişkisi kalitesi boyutlarından davranışsal dayanışma, ağızdan ağıza iletişim boyutlarından satın alma sonrası olumsuz ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir.	Ret
H ₂	Katılımcıların demografik özellikleri ile marka ilişkisi kalitesine yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır “vardır.”	Kabul
H _{2a}	Katılımcıların yaşları ile marka ilişkisi kalitesi boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.	Ret
H _{2b}	Katılımcıların cinsiyetleri ile marka ilişkisi kalitesi boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul

H _{2c}	Katılımcıların medeni durumları ile marka ilişkisi kalitesi boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul
H _{2d}	Katılımcıların eğitim durumları ile marka ilişkisi kalitesi boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul
H _{2e}	Katılımcıların meslekleri ile marka ilişkisi kalitesi boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul
H _{2f}	Katılımcıların gelir durumları ile marka ilişkisi kalitesi boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul
H ₃	Katılımcıların demografik özellikleri ile ağızdan ağıza iletişime yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul
H _{3a}	Katılımcıların yaşları ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.	Ret
H _{3b}	Katılımcıların cinsiyetleri ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul
H _{3c}	Katılımcıların medeni durumları ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul
H _{3d}	Katılımcıların eğitim durumları ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul
H _{3e}	Katılımcıların meslekleri ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul
H _{3f}	Katılımcıların gelir durumları ile ağızdan ağıza iletişim boyutlarına yönelik algıları arasında anlamlı farklılıklar vardır.	Kabul

5. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma ile marka ilişkisi kalitesinin ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisini incelemek amaçlanmıştır. Araştırmada, kozmetik sektöründe tüketiciler üzerinde marka ilişkisi kalitesi değişkenlerinin farklı düzeylerde ağızdan ağıza iletişim durumlarını etki edebildiği sonucu ortaya çıkmıştır. Frekans analizleri sonucunda; katılımcıların en fazla tercih ettikleri kozmetik markası “Nivea” olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Nivea, makul fiyatlı ve ürün çeşitliliği olan küresel bir markadır. Nivea’nın ürün tanıtım ve reklamlarına bakıldığında; yüksek kaliteyi sürdürme çabası, insan birlikteliği gibi gerçek değerli duygular yansıtılmaktadır. Dolayısıyla markanın yürüttüğü ilişkiyel pazarlamaya dair faaliyetlerin tüketicilere daha etkin bir şekilde ulaştığı sonucu çıkarılabilir.

Açıklayıcı faktör analizi sonuçları değerlendirildiğinde, araştırmada kullanılan marka ilişkisi kalitesi ölçeğinde yedi boyut bulunmaktadır. Bu çalışmada marka ilişkisi kalitesi ölçeği ile ilgili yedi boyut ortaya çıkmıştır. Literatüre bakıldığında Başçı’nın (2012) çalışmasında yedi boyut, Karakaya’nın (2018) ve Gürsu’nun (2019) çalışmalarında beş boyut mevcuttur. Araştırmada Ağızdan ağıza iletişimin tek bir davranış halinde ele alınması yeterli detaylı bilgiyi vermeyeceği düşünüldüğü için, ağızdan ağıza iletişim davranışı; satın alma öncesi, satın alma

sonrası olumlu ve satın alma sonrası olumsuz olarak ayrılmıştır. Buna benzer çalışmalar literatürde mevcuttur. Richins & Root-Shaffer (1988), çalışmalarında ürüne dair haberleri paylaşma, tavsiyede bulunma ve kişisel deneyimin paylaşılması şeklinde ayırmışlardır.

Yapılan regresyon analiz sonuçlarına göre; Markanın ihtiyaçlara cevap verebilmesi, markanın diğer kategorideki markalardan daha iyi olması satın alma öncesinde ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir. Tüketicilerin markaya karşı duydukları hayranlık satın alma öncesinde ağızdan ağıza iletişimi olumlu yönde etkileyebilmektedir. Duygusal ve bilişsel açıdan bakıldığında Nyffenegger vd. (2010), çalışmalarıyla kısmen benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Marka ilişkisi kalitesi düzeyinin satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişim üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılan regresyon analiz sonuçlarına göre; Tüketicilerin markaya duydukları hayranlık, markanın tüketicinin hayatında rol oynaması, markanın kullanım sıklığı satın alma sonrası olumlu ağızdan ağıza iletişimi etkilemektedir. Araştırma sonuçları Hudson vd. (2015) ve Tho vd. (2015) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir.

T-testi sonuçlarına bakıldığında, marka ilişkisi kalitesi düzeyinin cinsiyete göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada sayıca kadın katılımcının fazla olmasından dolayı onların bakış açısını yansıttığı söylenilebilir. Cinsiyet açısından literatürde Karakaya (2018)'in çikolata markalarıyla ilgili yaptığı çalışmada kadınların marka ilişki kalitesi skorlarının erkeklerden fazla olması ile benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Yaş grupları arasında marka ilişkisi kalitesi yönünden bir anlamlı farklılık çıkmamıştır. Fakat Papista & Dimitriadis (2012)'in yaptıkları araştırmalarda ilişki kalitesinin tüketici yaşına göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Marka ilişkisi kalitesi ile katılımcıların demografik özellikleri arasında yer alan eğitim, gelir, meslek değişkenleri arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçlarında eğitim düzeyinin kozmetik kullanımında önemli bir etken olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Çünkü eğitim düzeyi yükseldikçe tüketicinin kişisel bakımına daha çok önem vermeye başlaması ile kozmetikte daha çok bilinçlenmektedir. Eğitim düzeyinin yükselmesi ile kişinin sosyal hayatına yüklediği anlam ve çevresinde geliştirdiği kişilerle etkileşim daha çok olmaktadır. Burada meslek ile gelir durumunun artması da düşünüldüğünde, kişinin beğendiği ürünü kolayca alabilmesi mümkün hale gelebilmektedir. Eğer düşük gelire sahip ise harcama miktarını düşünerek daha ihtiyatlı kararlar almaya çalışacaktır.

Araştırma neticesinde, kozmetik firmalarının ürün kampanyalarını marka ilişkisi kalitesi boyutlarının tüketicilerin satın alma öncesi ve satın alma sonrası davranışlarında farklı boyutlarının farklı şekillerde etki ettiği göz önünde bulundurularak düzenlemeleri önerilir. Bu çalışma, İzmir ili merkezinde kozmetik tüketicilerine yönelik analiz sonuçlarını içermektedir. Dolayısıyla tüm ülke veya dünya kozmetik sektörü için genellenemez. Yapılacak benzer çalışmalarda, farklı ölçekler geliştirilerek araştırmalar yapılabilir, sadece kadın ya da erkek tüketicileri ele alan araştırmalar yapılabilir.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Aaker, D. A. (2016). *Güçlü markalar yaratmak*. (Çev. E. Demir). MediaCat Kitapları.
- Albert, N. & Merunka, D. (2013). The role of brand love in consumer-brand relationships. *Journal of Consumer Marketing*, 30 (3), 258-266.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. (6. Baskı). Sakarya Yayıncılık.
- Avcılar, M. Y. (2005). Kişisel etki kaynakları ve ağızdan ağıza iletişim ağı. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1 (2), 333-347.
- Başar, H. (2010). Araştırmalarda likert yanılgıları. 5 Ağustos 2021, <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~alerbas/yazilar/Likert.doc>.
- Başçı, A. (2012). *Tüketici değerleri marka ilişki kalitesi ve marka kredibilitesi arasındaki ilişkilerin değiştirme ve yeniden satın alma niyetleri üzerindeki etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Blackston, M. (1992). Observations: Building brand equity by managing the brand's relationships. *Journal of Advertising Research*, 32 (3), 79-83.
- Cheng, S., Lam, T. & Cathy, H. (2006). Negative word of mouth communication intention: An application of the theory of planned behavior. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30 (1), 95-116.
- Crosby, L. A., Evans, K. R. & Cowles, D. (1990). Relationship quality in services selling: An interpersonal influence perspective. *The Journal of Marketing*, 54, 68-81.
- Çavuşoğlu, S. & Demirağ, B. (2020). Benlik ifade eden marka, marka aşkı, pozitif ağızdan ağıza iletişim ve marka sadakati arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34 (3), 1065-1087.
- Çoban, S. & Öztürk, R. (2018). Ağızdan ağıza iletişim ve ağızdan ağıza pazarlama. İçinde A. Yalçın (Ed.), *Akademisyen yayınevi bilimsel araştırma kitabı iktisadi ve idari bilimler Cilt II*, (ss. 189-200). Akademisyen Kitabevi.
- Dülek, B. (2019). Tüketicilerin marka memnuniyetleri ile olumsuz ağızdan ağıza iletişim ve online şikayet davranışları arasındaki ilişkinin analizi. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2 (2), 23-36.
- East, R., Hammond, K. & Lomax W. (2008). Measuring the impact of positive and negative word of mouth on brand purchase probability. *International Journal of Research in Marketing*, 25 (3), 215-224.
- Fournier, S. (1994). *A person-brand relationship framework for strategic brand management*. (Unpublished PhD Dissertation). University of Florida, Gainesville, FL.
- Fournier, S. (1998). Consumers and their brands: Developing relationship theory in consumer research. *Journal of Consumer Research*, 24 (4), 343-353.
- Goyette I., Ricard L., Bergeron J. & Marticotte F. (2010). E-WOM Scale: Word-of mouth measurement scale for e-services context. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 27, 5-23.
- Gürsu, C. (2019). *Sosyal medya etkileşiminin ve marka ilişki kalitesinin marka sadakati üzerindeki etkisinin belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Huber, F. Vollhardt, K., Matthes, I. & Vogel, J. (2010). Brand misconduct: Consequences on consumer-brand relationships. *Journal of Business Research*, 63 (11), 1113-1120.
- Hudson, S., Roth, M. S., Madden, T. J. & Hudson, R. (2015). The effects of social media on emotions, brand relationship quality, and word of mouth: An empirical study of music festival attendees. *Tourism Management*, 47, 68-76.

- Karaca, Y. (2010). *Tüketici satın alma karar sürecinde ağızdan ağıza pazarlama*. (1. Baskı). Beta Basım Yayım.
- Karakaya, M. (2018). *Marka bilgisi ve marka ilişki kalitesinin marka sadakati üzerindeki rolü ve bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kayış, A. (2006). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. İçinde Ş. Kalaycı (Ed.), *Güvenilirlik analizi*, (ss. 404-409). Asil Yayın Dağıtım.
- Kumar, N., Scheer, L. K. & Steenkamp, J. B. E. (1995). The effects of supplier fairness on vulnerable resellers. *Journal of Marketing Research*, 32 (1), 54-65.
- Lang, B. (2015). Reconciling the customer satisfaction-word of mouth relationship. In K. Kubacki (Ed.), *Ideas in marketing: Finding the new and polishing the old*, (pp. 171-174), Cham: Springer.
- Maisam, S. & Mahsa R. D. (2016). Positive word of mouth marketing: Explaining the roles of value congruity and brand love. *Journal of Competitiveness*, 8 (1), 19-37.
- Mcalexander, J. H., Schouten, J. W. & Koenig, H. F. (2002). Building brand community. *Journal of Marketing*, 66 (1), 38-54.
- Nagy, S. & Houston, M. J. (2006). Exemplars or beliefs? The impact of self-view on the nature and relative influence of brand associations. *Journal of Consumer Research*, 32 (4), 519-529.
- Neale, L., Baazeem, T. A. & Bougoure, U. (2009). *The effect of brand extensions on parent-brand relationship quality*. In Proceedings from Australian and New Zealand Marketing Academy Conference 2009: Sustainable Management and Marketing, (pp. 1-9). Promaco Conventions Ptd Ltd.
- Nyffenegger, B., Malär, L. & Krohmer, H. (2010). *Beliefs and feelings in consumer-brand relationships: Two components of brand relationship quality*. Paper presented at 6th Thought Leaders International Conference on Brand Management, Lugano.
- Papista, E. & Dimitriadis, S. (2012). Exploring consumer-brand relationship quality and identification. *Qualitative Market Research*, 15 (1), 33-56.
- Richins, M. L. & Root-Shaffer, T. (1998). The role of involvement and opinion leadership in consumer word-of-mouth: An implicit model made explicit. *Advances in Consumer Research*, 15 (1), 32-36.
- Roy, S. K., Butaney G. & Butaney B. (2014). Word-of-mouth and viral marketing activity of the on-line consumer: The role of loyalty chain stages theory. *Journal of Strategic Marketing*, 22 (6), 1-19.
- Sweeney, J. C. & Chew, M. (2002). Understanding consumer-service brand relationships: A case study approach. *Australasian Marketing Journal*, 10 (2), 26-43.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı (2016). Kozmetik sektörü (Sektör Raporu). 12 Kasım 2020, <https://124.im/NWT8s1>.
- Tho, N. D., Trang, N. T. M. & Olsen, S. O. (2016). Brand personality appeal, brand relationship quality and WOM transmission: A study of consumer markets in Vietnam. *Asia Pacific Business Review*, 22 (2), 307-324.
- Thorbjørnsen, H., Supphellen, M., Nysveen, H. & Egil, P. (2002). Building brand relationships online: A comparison of two interactive applications. *Journal of Interactive Marketing*, 16 (3), 17-34.
- Turri, A., Smith, K. & Kemp, E. (2013). Developing affective brand commitment through social media. *Journal of Electronic Commerce Research*, 14 (3), 201-214.
- Tuskej, U., Golob, U. & Podnar, K. (2013). The role of consumer-brand identification in building brand relationships. *Journal of Business Research*, 66 (1), 53-59.
- Türker, G. Ö. (2014). Tüketici satın alma karar sürecinde ağızdan ağıza iletişimin rolü ve AAI' nin etkinlik düzeyini belirleyen faktörlerin incelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (32), 151-177.

Yapraklı, Ş., Kaçer, Z. & Ünalın, M. (2018). Marka ilişki kalitesi ve ilişkişel normların davranışsal niyet üzerindeki etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 2213-2236.

Yıldırım, Y. (2016). Tüketicinin satın alma karar sürecinde bilgi kaynakları ve güvenilirlikleri: Referans grubu olarak yakın çevrenin etkisinin incelenmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7 (1), 214-231.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.932084
Araştırma Makalesi

ORTA ASYA DEVLETLERİNDEKİ GÖÇ HAREKETLERİNİN EKONOMİK VE POLİTİK PERSPEKTİFTEN İNCELENMESİ

AN EXAMINATION OF MIGRATION MOVEMENTS IN THE CENTRAL ASIAN
STATES FROM ECONOMIC AND POLITICAL PERSPECTIVES

Emre KÜÇÜKKURU¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
03/05/2021

Kabul:
24/11/2021

Teoride göç, bir hareketliliği ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Göçün özünü oluşturan hareket eylemi göçü; siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ve birçok açıdan ele almamızı zorunlu kılmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan Orta Asya bölgesine odaklandığımızda, Sovyet döneminde gerçekleştirilen sürgün politikalarının, bölge insanına etkisi görülmektedir. SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)'nin kurulmasından kısa bir süre sonra izlediği böl ve yönet politikası, Orta Asya topraklarında nüfus hareketlerinin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. 1980'lere gelindiğinde ise Orta Asya'da rüzgârın yönü değişmiş, SSCB yönetiminin izlediği katı politikalar değişmeye başlamıştır. Küreselleşmenin etkisi ve Soğuk Savaş'ın getirdiği ekonomik tahribat, SSCB'yi dağılma sürecine götürmüştür. Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetlerde nüfus göç hareketleri meydana gelmiştir. Cumhuriyetler ise nüfus göçünü engellemek için ekonomik ve politik bağlamda politikalar geliştirmek zorunda kalmıştır. Bu çalışmada Orta Asya Cumhuriyetleri'nde yaşanan göçün sebepleri, sebep-sonuç ilişkisiyle incelenerek açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Orta Asya, SSCB, Ekonomi.

Abstract

Article Info

Received:
03/05/2021

Accepted:
24/11/2021

Migration, in theory, is a term that refers to mobility. The act of movement that constitutes the essence of migration has made it necessary for us to consider migration from political, economic, social, cultural and many other aspects. When we focus on the Central Asian region, which is the subject of the study, the effect of the exile policies carried out in the Soviet period on the people of the region is seen. The divide and rule policy followed shortly after the establishment of the USSR (Union of Soviet Socialist Republics) led to population movements in the lands of Central Asia. By the 1980s, however, the way things worked began to change in

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-9050-8518, emrekucukkuru@hotmail.com.

Asia, as well as the strict policies carried out by the USSR administration. Factors such as globalization, and the economic devastation caused by the Cold War led the USSR to a process of disintegration. Population migration movements have occurred in the republics that gained their independence with the dissolution of the Soviet Union. Republics, on the other hand, had to advance their policies in the economic and political context to avoid population migration. In the current study, the underlying reasons of migration in the Central Asian Republics were analyzed through the cause and effect relationship.

Keywords: Migration, Central Asia, USSR, Economy.

1. Giriş

Göç; dini, iktisadi, siyasi, sosyal ve diğer sebeplerden dolayı kişilerin ve toplulukların bir iskân ünitesinden, bir başkasına, geçici ve kalıcı olarak yerleşmek suretiyle yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir. Göçün sebepleri, yüzyıllar boyu farklılıklar göstermiş ve göç edenlerin yaşantıları çeşitlilik göstermiştir. Göç ile ilgili Türkiye’de yapılan Orta Asya bağlamında çalışmalar ise literatürde birkaç farklı şekilde sınıflandırılmıştır². Diaspora çalışmaları, savaş ve çatışmaların sebep olduğu göçlere yönelik çalışmalar ve ekonomik sebeplerle yapılan göç ile ilgili çalışmalar literatürde yaygındır. Göç ile ilgili yapılan bir diğer çalışma şekli ise sürgünler ile ilgilidir. Sürgün çalışmalarına bakıldığında mültecilik, tehcir veya yerinden edilme gibi kavramlarla göç açıklanmaya çalışılsa da bu çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Çünkü sürgünün işleme mantığına bakıldığında, kişileri ya da toplumları zorunlu göçe maruz bırakarak onların dinini, ırkını, milli benliğini ve kültürel yapısını yok etmek amaçlanmaktadır.

SSCB’nin dağılması ile bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya devletleri, SSCB döneminde Rusya için önemli bir bölgeydi. Hammadde tedariki için kullanılan bölge, Sovyet ekonomi modelinde yönetilmişti. Bölge ülkelerindeki üretim ve dağıtım araçlarının mülkiyeti halk adına bölge devletlerine emanet edilmekteydi. Bu nedenle SSCB kasıtlı bir politika izleyerek bölgede fazlaca bulunan yer altı kaynaklarını başka bir Cumhuriyette işleyerek bölgede dikey uzmanlaşmanın önüne geçmeyi sağladı. Rus yönetiminin izlediği bu kasıtlı politika, SSCB’nin dağılmasıyla piyasa ekonomisine geçmek isteyen Orta Asya devletlerinin ekonomilerini zor durumda bırakmıştır. Ayrıca SSCB döneminde Orta Asya Bölgesi’ndeki

² Salih Aynural’ın “1952 yılında Batı Türkistan’dan Türkiye’ye Bir Göç Hikayesi” çalışması, Çağla Gül Yesevi’nin “Göç Teorileri Açısından Türkmenistan’dan Göç Olgusunun Değerlendirilmesi” adlı çalışması, Abdulvahap Kara’nın “Doğu Türkistan’dan Anadolu’ya kazak Göçü” ve Ali Asker’in “Güney Kafkasya’dan ve Orta Asya Ülkelerinden İşgücü Göçleri ve Türk/Müslüman Göçmenlerin Durumu” çalışması Türk akademisindeki göç ile ilgili çeşitli çalışmalara örnek verilebilir.

sanayi tesislerinde çalışan uzmanların büyük bir bölümü Rus ve Slav kökenli vatandaşlardan oluşmaktaydı. Bu sebeple, geçmiş dönemlerde uzmanlaşma sağlanamadığı için, ekonomik dönüşümde gerekli kalifiye insan gücü bulunması Cumhuriyetlerin ilk yıllarında önemli bir sorunu teşkil etmiştir. Ayrıca bağımsızlık ile diğer bölgelerden göç eden etnik kökenli azınlıkları üretime katamamak, Orta Asya ülke ekonomileri için bir diğer sorun olmuştur.

Cumhuriyetler ilk yıllarında göç vermelerinin etkisiyle piyasa ekonomisine geçiş için gerekli uzmanları kendileri yetiştirmek zorunda kalmıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık kazanmasıyla ortaya çıkan bir diğer önemli sorun ise makroekonomik rollerdeki Rusya'nın rolü ve ruble sisteminin bitmesidir. SSCB dağıldıktan sonra Baltık Cumhuriyetleri dışındaki devletler ruble sistemine devam etmiştir. Fakat Rusya Federasyonu Orta Asya ülkelerini kendisine yük olarak görmeye başlamıştır. Temmuz 1993'te ruble alanının yarattığı sorunlar Rusya'yı 1993 öncesi rublelerin tedavülden kaldırmaya zorlamıştır (Başaran, 2013: 5). Orta Asya devletleri ise ruble sisteminin çökmesi ile kendi aralarındaki ticarete sorunlar yaşamış; dış açık, üretim ve gelir düşmesi gibi sorunlarla karşılaşmışlardır. Doğal gaz ve petrol başta olmak üzere enerji fiyatlarındaki aşırı artış ile yaşanan nispi fiyat değişimi neticesinde dış ticaret hadlerinde aleyhte gelişmeler yaşanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sosyal ve ekonomik problemler yaşayan ülkelerdeki göçmenler Rusya topraklarına göç etmeye başlamış, benzer şekilde etnik kökenli bölge insanları da Orta Asya Cumhuriyetleri'ne göç etmiştir. Örneğin Kazakistan, Moğolistan ve Çin başta olmak üzere çeşitli ülkelerde yaşayan Kazakların ülkeye dönmesi için politika izlemiştir. Bu bağlamda 1994'te 60 bin kadar Moğol Kazak'ı Kazakistan'a göç ettirilmiştir (Demir, 2016: 60). Orta Asya Cumhuriyetleri dışarıya yaşanan göç dalgasının etkisiyle bozulan ekonomini ve sosyo-kültürel yapılarını korumak için birtakım önlemlere başvurmuşlardır. Bu çalışmada bölge ülkeleri olan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bu bölge ülkelerinde yaşanan göç ekonomik ve politik perspektiften olabildiğince sentez bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

2. Göç ve Göçün Nedenleri

Göç, kısaca bir hareketliliği ifade etmek için kullanılmaktadır. Göç olgusunun özünü oluşturan hareket eylemi, göçü siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel, coğrafi ve birçok açıdan ele almamızı zorunlu kılmaktadır. Ayrıca göç durağan bir olgu olmamakla birlikte, sebepleri zamana ve bölgeye göre değişmektedir. Bazılarına göre ise bu süreç geleneksel toplumsal yapıdan modern topluma geçiş aşamasını temsil etmektedir (Akgür, 1997: 249). Bu nedenle

süreç, sebep ve sonuç ilişkisi bağlamında ele alınmalıdır. Bireylerin göç etme sebeplerini ele aldığımızda itici gücün ekonomik sebepler olduğu görülmektedir. Ancak ekonomik boyutun yanı sıra göçün nedenleri arasında demografik, politik, toplumsal ve sosyo kültürel nedenlerin de olması göçün insan merkezli olmasından kaynaklanmaktadır (Ultan, 2017: 1447).

Göçün itici gücü olan ekonomik sebepleri incelediğimizde; tarımda makineleşmeye geçiş ve teknolojiye yaşanan gelişmeler çerçevesinde bazı yapısal değişimler meydana gelmiş, tarımsal işgücünün büyük bir kısmı işsiz kalmıştır. Teknolojik İşsizlik diye de bilinen bu işsizlik, insanların kitleler halinde göç etmesine sebebiyet vermiştir. İşsiz kaldıkları için insanlar köylerden kentlere, kentlerden büyükşehirlere, büyükşehirlerden ise başka ülkelere göçe mecbur kalmışlardır.

Göçün bir diğer nedeni de siyasi-askeri kaynaklı ortaya çıkan sorunlardır. Bu neden genellikle savaşlardan kaynaklansa da terör eylemleri de göçe sebebiyet vermektedir. Terör, genellikle ilgili bir durumdur ve insanların göç etmesi için güvenlik kaygısı önemli bir neden olarak görülebilmektedir. Askeri nedenlerle yaşanan göçlere bakıldığında Osmanlı'nın 93 Harbi sonrası Anadolu'ya yaşanan göç örnek olarak gösterilebilmektedir. Keza Birinci Dünya Savaşı da Asya ve Afrika'da çok sayıda sınırın değişmesine ve insan göçüne yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Siyonistler, İngiltere'deki lobi faaliyetlerini arttırmışlardır. İngiltere'deki Siyonist Dernekleri Başkanı olan Lord Rothschild, 1917 yılında dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'a mektup yazmıştır. Söz konusu mektupta Rothschild, Filistin'in Yahudi vatanı olmasını, Yahudilerin kısıtlanmadan göç edebilmesini ve Yahudilerin kendi devletlerini kurarak bağımsız olmasını Balfour'dan istemiştir. Dışişleri Bakanı Balfour ise kendi adını verdiği Balfour Deklarasyonu ile bu talepleri olumlu karşılamış ve savaş sırasında Siyonistlerin desteğinin itilaf devletlerine yönelmesini sağlamıştır. Balfour Bildirisi'nden bir ay sonra Kudüs, İngiltere tarafından işgal edilmiş ve böylece Filistin'e yapılan Yahudi göçleri hız kazanarak kısa sürede yaklaşık 16.500 Yahudi Filistin'e yerleşmiştir (Armaoğlu, 2017: 35). İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar Yahudilerin Filistin'e göçüne baktığımızda ise beş büyük Yahudi göçü gerçekleşmiştir. 1882-1903 yılları arasında, Rusya, Romanya ve Galiçya'dan yaklaşık 20-30 bin kişi Filistin'e yerleşir. 1904-1914 yılları arasında Rusya'dan gerçekleşen göçün miktarı 35-40 bin kişiyi bulur. 1919-1923 yılları arasında Rusya, Polonya ve Romanya'dan 35 bin; 1924-1931 arası Polonya'dan 88 bin; 1932-1938 arasında Nazizm'in etkisiyle Orta Avrupa'dan 215 bin Yahudi Filistin'e göçer (Ballı & Gökçe, 2021: 73). İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce ve savaş sırasında yapılan Yahudi soykırımı ile de

Filistin'e yaşanan göç dalgası hat safhasına ulaşmış ve 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasıyla da Doğu Avrupa ve Arap ülkelerindeki yaklaşık 500.000 Yahudi bölgeye göç etmiştir. 1985-1991 yıllarında ise Etiyopya'daki yaklaşık 23.000 Yahudi İsrail topraklarına getirilmiştir (Kızıloğlu, 2012: 52). Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı sonrasında Federal Almanya'ya, Doğu Avrupa'dan 3 milyon kişinin göç ettiği ifade edilmektedir. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde meydana gelen iç savaşta ise 3 milyon insanın toplu halde göç ettikleri bilinmektedir (Mutluer, 2003: 14). Savaş nedeniyle gerçekleştirilen göçün bir diğer sebebi ise savaş sırasında yaşanan insanlık dışı uygulamalarla ilgilidir. Savaş sırasında sivillere uygulanan şiddet ve baskı politikaları toplulukların göç etmesine sebebiyet vermiştir. Ülkelerdeki totaliter, baskıcı rejimler de insanların göç etmelerine sebebiyet vermektedir. İran'da yaşanan rejim değişikliği ile yaşanan göçler bu tip göçlere örnek oluşturmaktadır.

Sosyal yapıya bağlı göçün boyutları nüfus yapısı, eğitim ve bazı sosyal dokular üzerinden ele alınabilmektedir. Göçün meydana gelmesinde nüfus artışı önemli bir etkidir. Hızla çoğalan nüfusun bulunduğu bölgeye sığmaması göçe sebebiyet vermektedir. Bir diğer neden ise eğitim ile ilgilidir. Ülke içinde kırsal alandan kentlere eğitim amaçlı göç olabildiği gibi, periferi ülkelerden merkez ülkelere de göçler gerçekleşebilmektedir. Beyin göçü olarak da ifade edilen bu göç türleri gittikleri ülke şartlarına enjekte olarak göçü kalıcı bir hüviyete büründürmektedir.

Ailevi nedenlerle yaşanan göçler gerek ekonomik gerek siyasal ve gerekse kültürel bir temel ile yapılabilmektedir. Bu nedenle kimi çevreler ailevi nedenlerle yapılan göçü, göçü meşrulaştırma hareketi olarak da nitelendirmişlerdir. Özellikle 1961 yılında Almanya ile Türkiye'nin imzaladığı göç antlaşması ve 1973 sonrası Türklerin ailelerini Almanya'ya getirerek aile birleşmeleri yaşanmaları bu tür göç olgularına örnek olarak gösterilebilir. Benzer şekilde insanların hayatlarında meydana gelen sosyal etmenler de göçe sebebiyet vermektedir. Kız kaçırma, kan davası gibi huzursuzluk doğurabilecek eylemler bu tür göçlere örnek olarak gösterilebilmektedir. Dini çerçevede yapılan göçlere baktığımızda ise dinini yaşamakta zorlanan kişi veya topluluklar başka bir bölgeye gitmek zorunda bırakılmıştır. Diğer taraftan, otoriter rejimlerin katı dini kuralları nedeniyle göçler de yaşanmaktadır. Ayrıca insanlar deprem, sel, volkanik patlamalar ve kuraklık gibi doğal olaylar nedeniyle de göç gerçekleştirebilmektedir.

Göç ile ilgili yapılan bir diğer çalışma şekli ise sürgün ile ilgili olanlardır³. Sürgün ile yapılan çalışmalara bakıldığında mültecilik, tehcir veya yerinden edilme kavramlarıyla göç açıklanmaya çalışılsa da bu yetersiz kalmaktadır. Sürgünün işleme mantığına bakıldığında, kişileri ya da toplumları zorunlu göçe maruz bırakarak onların dinini, ırkını, milli benliğini ve kültürel yapısını yok etmek amaçlanmaktadır. Söz konusu sürgünler olduğunda tarih boyunca birçok topluluk sürgünün faali ya da sürgünden etkilenen tarafta bulunmuştur. Bu sürece dâhil olan topluluklar sosyo-kültürel çevrelerini değiştirmek zorunda kalmış, kimlik ve aidiyet tanımlamalarını ise değiştirmeye zorlanmışlardır (Sağır, 2012: 366).

3. SSCB Dönemi ve SSCB Sonrası Dönemde Orta Asya'daki Ekonomik Değişim

Rusya'da Ekim 1917'de meydana gelen devrim ile Bolşevikler iktidara geçmiş, Aralık 1917 yılında "Rusya'nın Doğu'nun Bütün Müslüman Emekçilerine" başlığıyla birtakım vaatler bildiride yayınlanmıştır. Bu bildiride kendi hayat ve geçimlerini sağlamakta özgür olduklarına yönelik özgürlükçü ifadeler bulunmaktaysa da bu durum uzun sürmemiştir. Ekim Devrimi'nden kısa bir süre sonra Kızıl Ordu birlikleri, bağımsızlık hareketleri filizlenen ülkeleri işgale girişmiştir (Yüce, 2006: 4). İşgal ettikleri Türk boylarında komünist rejimler kurmuş ve bu partileri Rus Komünist Partisi'ne bağlamıştır. Sovyet Anayasası'na bakıldığında ise görülmektedir ki, ülkelerdeki üretim ve dağıtım araçlarının mülkiyeti halk adına devlete aittir. Doğal kaynaklara ve sermayenin tamamına sahip olan devlet ayrıca; madencilik, inşaat, ulaşım, iletişim, sağlık, araştırma-geliştirme ve eğitim faaliyetlerini de elinde tutmaktadır. Orta Asya'da da Merkezi Sistem ile yürütülen ekonomi modeli bölgenin gelişmesinin önündeki bariyerlerden en önemlisini oluşturmaktadır.

Orta Asya ülkelerini ele aldığımızda bölge, Çarlık Rusya'sı dönemi de dâhil ortalama 150 yıl boyunca Rus etkisi altında kalmıştır. Rus etkisi altındaki bölge, hammadde deposu olarak kullanılmaktaydı. SSCB'nin dağılması ile bağımsızlıklarına sahip olan Orta Asya devletleri, SSCB döneminde Rusya için hayati öneme sahip bir bölge olmuştur. Bu nedenle bölgede Rus etkisinin tam anlamıyla son bulacağı beklentisi gerçeklikten uzaktır. SSCB'nin çözülmesiyle bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının gündeme geldiği zaman Rus tarafı, bölgenin kendi kendine yetemeyeceğini iddia etmişti. Oysa bölge, eski SSCB petrol rezervlerinin

³ Deborah Amos'un "Eclipse of the Sunnis: Power, Exile, and Upheaval in the Middle East" kitabı, Aslı Şirin'in "Stalin'in Milliyetler Politikasının Bedeli Olarak Ahıska Sürgünü ve Ahıskalıların Sürgündeki Yaşamları" makalesi, Hakan Altın'ın "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yapılan Çerkez Göçleri (Çerkez Sürgünü)" çalışması ve Ufuk Sarıtaş'ın "Savaş, Sürgün ve İskan Çerkez Sürgünü ve Osmanlı Basınına Yansımaları (1863-1865)" çalışmaları literatürde sürgün ile ilgili çalışmalardan bazılarıdır.

%32'sine, kömür rezervlerinin %30'una, doğal gaz rezervlerinin ise %50'sine sahipti (Dikkaya, 2009: 74). Bölgenin enerji rezervleri dikkate alındığında görülmektedir ki, Rus savlarının ekonomik açıdan bir karşılığı bulunmamaktadır. Ancak Orta Asya Bölgesi'nin Sovyet döneminden devraldığı en önemli yapısal sorunlardan biri, tarım ağırlıklı üretim yapısına sahip olmasıdır. Bölge, pamuk ve ipek gibi tarımsal ürünler bakımından zengin olmasına rağmen, SSCB tarafından bu ürünlere dayalı endüstri kolları geliştirilmeyerek uzmanlaşmanın önüne geçilmiştir (Dikkaya, 2009: 81). SSCB döneminde Orta Asya Bölgesi'ndeki sanayi tesislerinde çalışan uzmanların büyük bir bölümü Rus ve Slav kökenli vatandaşlardan oluşmaktadır. Bu sebeple, geçmiş dönemlerde uzmanlaşma sağlanamadığı için, ekonomik dönüşümde gerekli kalifiye insan gücü bulunması zorlaşmıştır. Ayrıca bağımsızlıkla birlikte diğer bölgelerden göç eden etnik kökenli azınlıkları üretime katamamak, Orta Asya ülke ekonomileri için bir diğer sorun olmuştur. Ülkeler piyasa ekonomisine geçiş için gerekli uzmanları yetiştirmek zorunda kalmıştır. Moskova merkezli ekonomik işleyişin ortadan kalmasıyla mevcut sınai tesisleri, bir anda atıl kapasite sorunu ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu da beraberinde üretimde dikey örgütlenmeyi etkisiz kılmıştır (Dikkaya, 2009: 81).

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık kazanmasıyla ortaya çıkan bir diğer önemli sorun ise makroekonomik rollerdeki Rusya'nın rolü ve ruble sisteminin bitmesidir. SSCB dağıldıktan sonra Baltık Cumhuriyetleri dışındaki devletler ruble sistemine devam etmiştir. Fakat Rusya Federasyonu Orta Asya ülkelerini kendisine yük olarak görmeye başlamıştır. Temmuz 1993'te ruble alanının yarattığı sorunlar Rusya'yı 1993 öncesi rublelerin tedavülden kaldırmaya zorlamıştır (Başaran, 2013: 5). Orta Asya devletleri ise ruble sisteminin çökmesi ile kendi aralarındaki ticarete sorunlar yaşamış; dış açık, üretim ve gelir düşmesi gibi sorunlarla karşılaşmışlardır. Ayrıca doğal gaz ve petrol gibi enerji fiyatlarındaki aşırı artış ile yaşanan nispi fiyat değişimi neticesinde dış ticaret hadlerinde aleyhte gelişmeler yaşanmıştır. Orta Asya bölge ülkelerinin piyasa ekonomisine geçişlerinin ilk adımı, 1991 yılı başlarında, diğer ülkelerle birlikte fiyat kontrolleri ve sübvansiyonların kısmen kaldırılması ile başlamıştır. Bazı temel tüketim maddeleri, ulaşım ve haberleşme hizmetleri ve tüm hizmetler üzerindeki fiyat kontrolleri kaldırılmıştır. Devlet şirketlerinin özel girişimcilere devredilmesinin yolu açılmış, ekonomik ve politik yapının değişmesi sağlanmıştır (Savaş, 1994: 34). Ülkelerdeki savunma sanayi, enerji, ulaşım, boru hattı projeleri, haberleşme gibi stratejik öneme sahip sektörler dışındaki diğer sektörlerde özelleşmeye gidilmesi amaçlanmıştır. Daha sonra ise küçük ticaret ve hizmet sektörü ile başlayan özelleştirme süreci ağır adımlarla devam etmiştir.

4. Orta Asya Devletlerindeki Göç Hareketlerinin Ekonomik ve Politik Analizi

Orta Asya Devletleri'ne bir bütün olarak baktığımızda, bölge popülasyonunun çeşitli kültürlerden bir araya geldiği görülmektedir. Çarlık Rusya'nın 19. yüzyılda bu bölgeyi işgal etmesi ve bölgeye Rus nüfusunu yerleştirmesi, söz konusu çeşitliliğin sebeplerinden bir tanesidir. Benzer şekilde SSCB döneminde de Rusya, iş gücü sağlamak veya gerçekleştirdiği siyasi sürgünler ile Ahıska Türkleri, Kırım Tatarları, Azeriler, Balkarlar, İnguşlar, Darginler ve Lezginler'i Orta Asya Cumhuriyetleri topraklarına yerleştirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sosyal ve ekonomik problemler yaşayan Orta Asya'daki azınlıklar Rusya Federasyonu ve başka ülkelere göç etmiştir. Bölge ülkeleri ise dışarıya göçü engellemeye yönelik hamlelere yönelmişlerdir. Ayrıca Rusya ve çevre ülkelerdeki vatandaşlarını Orta Asya'ya göçe teşvik edecek politikalar izlemişlerdir. Cumhuriyetler, söz konusu dışarıya göç dalgasının etkisiyle bozulan ekonomilerini ve sosyo-kültürel yapılarını korumak için birtakım önlemlere başvurmuşlardır. Makalenin bu bölümünde Orta Asya Cumhuriyetleri'nde yaşanan nüfus göçünün sebepleri ayrı ayrı, sebep-sonuç ilişkisiyle incelenerek açıklanmıştır.

4.1. Kazakistan

SSCB dağıldıktan sonra Kazakistan, geniş toprakları ve coğrafi olarak Rusya'ya yakınlığı nedeniyle Orta Asya Cumhuriyetleri arasında en fazla göç veren ülkeler arasında başı çekmiştir. Bağımsızlık yıllarının başında Kazakistan'dan 2 milyondan fazla insan göç etmiş ve o dönemde bu sayı, toplam Kazakistan nüfusunun yaklaşık %13'üne tekabül etmektedir. Kazakistan'da işsizlik yaşayan veya yaşayacağını düşünen etnik kökenli vatandaşlar, Rusya ağırlıklı olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmişlerdir. Rusya söz konusu dönemde aralarında Orta Asya devletlerinin de bulunduğu eski SSCB ülkelerinden büyük bir işçi göçü almıştır. İşçi göçünün fazlaca yaşandığı Kazakistan'da ise Nursultan Nazarbayev duruma müdahale etmeye çalışmış, azınlıklara sosyal güvence sağlayacaklarını beyan ederek Kazakistan topraklarını terk etmemeleri çağrısında bulunmuştur. Kazakistan, 2000'lerin ortalarına kadar işçi göçü verirken, inşaat sektöründe yaşanan gelişmeler ile göçü tersine çevirmeyi başarmıştır.

Kazakistan, Rusya'nın emek gücünü kullanma çabalarına karşı durması bakımından diğer Orta Asya Cumhuriyetleri'nden çok daha iyi durumdadır. Şüphesiz Kazakistan'a doğru yaşanan işçi göçlerinin önemli bir sebebi Rusya'nın 2014'te yaşadığı enerji krizidir. Bu kriz ile Rusya ekonomisi düşüşe geçmiş, Rus bürokrasisi de krizin etkilerini azaltmak için işçi göçmenlere karşı uyguladığı politikalarda göçmen aleyhine birtakım düzenlemelere gitmiştir. Bu düzenlemeler ise göçmenlerin Rusya yerine Kazakistan'ı tercih etmelerine sebebiyet

vermiştir. Rusya’da yaşanan gelişmelerin aksine Kazakistan’ın ekonomik atılım gerçekleştirmesi ve göçmenler için daha iyi istihdam olanakları sunması, Orta Asya Cumhuriyetleri’nden Kazakistan’a doğru işçi göçlerini arttırmıştır. Göç uzmanı olan Elena Sadovskaya, Rusya’ya 2015 ve 2016 yıllarında yaşanan emek göçlerinin sayısının küçüldüğünden ve Kazakistan’ın göçmenler için daha cazip fırsatlar sunduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Rusya’da yaşanan ayrımcılık, göçmenlerin Kazakistan’ı tercih etmesinin bir başka nedenini de teşkil etmektedir. Kazakistan Rusya’ya kıyasla göçmenlere karşı daha hoşgörülüdür. Ayrıca Kazakistan, Orta Asya Cumhuriyetleri’ne Rusya’ya kıyasla dil ve kültürel anlamda daha yakındır (Calderone, 2018). Kazakistan’a doğru yaşanan göç dalgasının bir diğer önemli sebebi ise Kazak hükümetinin izlediği politikadır. Kazakistan 2006 yılında bir af yasası çıkartmış ve 165.000 yasadışı göçmene yasal kimlik kazandırmıştır. Ayrıca 2013 yılında yaşanan yasal düzenlemeler ile yasadışı çalışan göçmenleri yasallaştırmıştır. Son zamanlarda da yetkililer vasıflı yabancı işçilerin Kazakistan’a yerleşmesine yönelik atılımlar yapmaktadır. Aynı zamanda Kazakistan, Çin ve Moğolistan başta olmak üzere etnik kökeni Kazak olan kişileri ana vatanlarına dönmeyi teşvik edecek hamleler yapmaktadır. Kazakistan bu hamleler ile geniş Kazak etnik gruplarını ülkesine çekmiştir. Nitekim Kazakistan zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları, nispeten küçük nüfusu ile göçmenlerin ilgi odağı olmaya devam etmektedir (Calderone, 2018).

4.2. Özbekistan

Özbekistan, 1 Eylül 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Cumhurbaşkanı Kerimov önderliğinde Özbek Hükümeti’nin, ülkedeki farklı etnik kökene sahip 21 milyon insanı bir araya getirebileceği konusunda çekinceleri vardı (Rumer, 1996). Bu çekinceler doğrultusunda Özbek Hükümeti önceliğini milliyetçi politikalara vermiştir. Bu politikalar ile birlikte 4 milyonu aşkın etnik azınlık gruplarına yönelik uzlaştırıcı bir yaklaşım tasarlanmış ve tüm etnik grupların Özbek milleti şemsiyesi altında birleştirilmesi amaçlanmıştır.

Özbekistan’ın bağımsızlık sonrası durumunu incelediğimizde ise, demografik açıdan Bağımsız Devletler Topluluğu’nda en büyük üçüncü devlet olduğu görülmektedir. Ayrıca Orta Asya bölgesindeki nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu Cumhuriyetlerden birisidir. Ekonomik bakımdan da gelişmiş bir sanayi sektörü, pamuğun başı çektiği tarım sektörü ve gelişmiş hizmet sektörüne sahip olması ile ülkenin ekonomik yapısı, yeni sanayileşen ülkelere benzemektedir. Fakat Özbekistan; oturmuş sosyal yapısı, eğitim sistemi, araştırma-geliştirme olanakları ve sağlık sistemiyle yeni sanayileşen ülkelere kıyasla daha iyi durumdaydı.

1990'ların başlarında IMF Özbekistan'a şartlı kredi vermek istemiştir. Söz konusu kredide piyasaları ve fiyatların hızla serbestleşmesi, ekonominin devlet kontrolünden çıkartılarak piyasaların özelleştirilmesi, dış ticarete ve finansmana açık olmasını, para ve maliye politikalarını sıkılaştırması gibi birtakım şartlar sunmuştur (Zettelmeyer, 1999: 277). Fakat ekonomik yapısının kısmen gelişmiş olmasından da dolayı Kerimov, ekonomik reformlar için IMF'den yardım almayı reddederek Özbek modelini benimsemiş ve kademeli bir şekilde ekonomik dönüşümü amaçlamıştır. Özbekistan, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde devletin kontrol mekanizmasının gerekliliğini de benimsemiş ve reformları bu bilince uygun gerçekleştirmiştir (Eroğlu vd., 2016: 2). Cumhuriyet ilanının ilk yıllarında Özbek hükümetinin sağladığı sübvansiyonlar ile pamuk üretiminde ciddi başarılar kazanılmış, enerji ve gıda sektörlerinde bağımsızlığın sağlanması konusunda büyük aşama kaydedilmiştir. Fakat ülkede yabancı kaynaklı yatırımı caydıran sert ekonomik kontrollerin bulunması Özbek ekonomisinin büyümesini zorlaştırmıştır. Bu nedenle Özbekistan, 1990'larda yaşanan işçi ve beyin göçünün önüne geçememiştir. Özellikle bağımsızlık sonrası yıllara baktığımızda etnik kaynaklı göçlerin yoğunlukta olduğunu gözlemlemekteyiz. İlk on yıldaki göçlere baktığımızda ise özellikle Rusya ve Belarus vatandaşı olup Özbekistan'da yaşayan etnik topluluklar, Özbekistan'ın bağımsızlığı sonrası ülkelerine dönmüştür. Etnik göçü oluşturan Toplulukların sayısal değerlerine baktığımızda; %45-48 Ruslar, %16-17 Tatarlar, %5-6 Ukraynalılar, %5-9 Yahudiler, %2-3 Almanlar ve %7-8 Özbeklerdir. Fakat bununla birlikte 2000'li yıllarda gelindiğinde etnik göç, Özbeklerin iş bulmak amacıyla Rusya Federasyonu'na göç etmesi şeklinde gerçekleşmiştir (Abdukhalimovna, 2020: 2).

Özbekistan'da yaşanan insan göçünün sebeplerine geldiğimizde; Kerimov dönemindeki baskıcı rejim, ekonomik büyümenin istenilen oranda yürütülememesi ve ülkedeki yolsuzluğun etkili olduğu görülmektedir. Din kaynaklı göç de bağımsızlık sonrası Özbekistan'ın dışarıya göç vermesinde etkili olmuştur. Güncel Özbekistan demografisine baktığımızda, yaklaşık 34 milyon nüfusu bulunan ülke nüfusun %80'ini Özbeklerin oluşturduğu görülmekte ve Özbek nüfusunun %88'inin Müslüman olduğu tahmin edilmektedir (World Population Review, 2021). Ayrıca Özbekistan'da maaşların düşük olması ve iş olanaklarının kısıtlı olması Özbeklerin göç etmelerine zemin hazırlamaktadır. Özbekler iş bulmak için önce Taşkent'e, para biriktirdiklerinde ise ilk fırsatta yurtdışına göç etmektedir. Bu süreç her ne kadar yasadışı göç ile mümkün olsa da gerek Kazakistan gerek ise Rusya'nın kaçak işçilere legal statüsü tanınmasına yönelik anayasal çabaları Özbek göçmenleri cesaretlendirmiştir (Yanovskaya, 2008).

2016 yılında Şevket Mirziyoyev'in iktidara gelmesiyle Özbekistan önemli ekonomik reformlar yapacağını açıklamıştır. Fakat açıkladıkları reformları uygulayabilecek yüksek vasıflı uzmanların olmaması nedeniyle zorluk yaşamıştır. Bu nedenle Şevket Mirziyoyev, Eylül 2017'de New York'ta bir grup Özbek ile bir araya gelerek onları ülkeye davet etmiş ve yurt dışında edindikleri uluslararası tecrübeleri Özbekistan'da paylaşmalarını istemiştir ve teşvik programı açıklamıştır. Bu konuda somut bir adım olarak 2018 yılında Büyük Kelajak adlı bir uzman konseyi kurmuştur. Uzman konseyi Özbekistan'ın 2035 yılına kadar sürecek kapsamlı bir kalkınma modeli oluşturmak da dahil olmak üzere siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda reform programlarının geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (Eraliev, 2019). Ayrıca Özbekistan yurt dışındaki uzmanlarla diyalog kurabilmek için El- Yurt Ümidi Vakfı'nı kurmuştur. Mirzoyoyev hükümeti vatanseverlik vurgusu yaparak beyin göçünü tersine çevirmeyi amaçlamaktadır (Imamova, 2020). Şevket Mirziyoyev'in göçü tersine çevirmeye yönelik girişimleri önemlidir fakat yeterli değildir. Ülkedeki yolsuzluk problemini çözülmeden, ekonomik ve siyasi reform eksikliği giderilmeden Özbekistan'ın göçü tersine çevirmesi mümkün gözükmemektedir.

4.3. Türkmenistan

Türkmenistan'ın diğer Cumhuriyetlerden ayırt edici özelliklerinden birisi, kurumsallaşmada elverişli bir tarihsel birikime sahip değildir. Tarihsel olarak bakıldığında Türkmen ismi, Selçuk Bey'in 10. yüzyılda kabileler üstü bir ittifak oluşturmaya çalıştığı dönemde, Sünni göçmenleri tanımlamak amacıyla ortaya çıkmıştır (Alkan, 2006: 2). Ayrıca bölge Çarlık Rusya'sının da en son işgal ettiği bölge konumuna sahiptir. Her ne kadar kurumsallaşma açısından elverişli olmasa da sahip olduğu doğal kaynaklar ve enerji geçiş güzergâhında bulunan konumu nedeniyle önemli bir ülkedir. Türkmenistan ayrıca bulunduğu coğrafyadan dolayı diğer Orta Asya ülkelerine göre daha az izole olmuş durumdadır. Hem Hazar Denizi hem de Volga-Don Kanalı Türkmenistan'ı coğrafi olarak izolasyondan kurtarmaktadır. Ekonomisinin büyük bir kısmı enerji ithalatına dayanan Türkmenistan'da, devletin ekonomiye yoğun müdahalesi ve devletin kendi şirketlerinin ekonomide ağırlığının fazla olması sebebiyle özel sektör fazla gelişmemiştir. Türkmen ekonomisinin büyümesi doğal gaz arzına bağlı olduğu için devlet gelirlerin büyük bir kısmını daha fazla gaz üretebilmek için harcamaktadır. Bazı yıllarda ihrac fazlası veren Türkmen ekonomisi, halk nezdinde fazla bir karşılık bulmamaktadır. Örneğin inşaat sektörüne yapılan yatırımlar daha çok prestij için yapılan spor salonları, kongre merkezleri, devasa kamu binaları gibi otonom yatırımlara

akarken, halkın barınma sorununa yönelik ayrılan fon son derece düşüktür (Çokgezen & Özcan, 2008: 151).

SSCB dağıldıktan sonra Türkmenistan başlangıçta Rusya yörüngesinde bir politika izlemiş, daha sonrasında ise politika değiştirerek tarafsızlığı tercih etmiştir. İzlediği tarafsızlık politikası Aralık 1995 yılında BM tarafından da kabul edilmiştir (Kamalov, 2011: 27) Ülkenin sahip olduğu enerji kaynakları, Türkmenistan'ın ekonomik ve siyasi yönden bağımsız olmasına yetememiştir. Rusya Türkmenistan'ı enerji anlamında daima kendisine rakip görmüş, transit yollar ile Türkmenistan'ı kendisine bağlamayı amaçlamıştır. Bu amaç neticesinde Rusya ve Türkmenistan enerjinin taşınması konusunda 2003 yılında 25 yıllık bir doğalgaz antlaşması imzalamıştır (Kamalov, 2011: 58).

Türkmenistan, sahip olduğu yeraltı kaynakları ve enerji potansiyeline rağmen, göç veren bir ülkedir. Otokrasinin ülkede hâkim olması, ekonomik makasın fazla olması ve istihdam olanaklarının düşük olması nedeniyle Türkmenler, farklı ülkelere göç etmektedirler. 2017 verilerine göre 6 milyon nüfusu olan Türkmenistan'ın yaklaşık 200.000 vatandaşı farklı ülkelerde göçmen olarak yaşamaktadır (Pew Research, 2021). Türkmenistan hükümeti ise göçü kontrol altına almak için 2003 yılında “Yabancı Vatandaşların Tescili İçin Türkmenistan Devlet Teşkilatı” adı altında bir kurum kurmuştur. Bu kurum Türkmenistan'ın göç konusundaki uluslararası antlaşmalarını, göç sisteminin kontrolünü ve devletin göç politikası gibi konularla ilgilenir. Türkmenistan bulunduğu coğrafi konum ve yer altı kaynakları itibariyle önemli bir potansiyele sahiptir. Fakat iç siyasetindeki sorunlar ve otokrasinin ülkede hakimiyet kurması sebebiyle göç vermeye devam edecektir.

4.4. Kırgızistan

Rusların bölgeye gelmesinden önce göçebe bir hayat yaşayan Kırgızlar, 1881 yılında Ruslar tarafından işgal edilerek Rusların egemenliği altına girmişlerdir. SSCB'nin kurulmasıyla Sovyetler Birliği'nde yer alan Kırgızistan'da; 1920'ler boyunca başta eğitim, kültür ve sosyal yaşam olmak üzere birçok konuda değişimler yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, diğer Orta Asya ülkeleri gibi bağımsızlığını 1991 yılında ilan etmiştir. Coğrafi açıdan Orta Asya'nın İsviçre'si benzetmesi yapılan Kırgızistan'ın denize kıyısı bulunmamaktadır. Komşuları kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan ve güneydoğuda Çin'dir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Kırgızistan, merkezi ekonomik modelinden vazgeçerek piyasa ekonomisine geçmeye yönelik adımlar atmıştır. Bağımsızlıktan sonra devlet

başkanı olan Akayev, Batı'nın desteğini kazanarak piyasa ekonomisine geçiş için gerekli reform hareketlerine girişmiş ve parlamentodaki muhalefete rağmen reform paketini uygulamaya koymuştur. Akayev döneminde ekonomik yolsuzluklar ülkenin ekonomik gelişimi önünde büyük engel oluşturduğu için, Akayev'den sonra göreve başlayan hükümetin ilk hedefi yolsuzluklarla mücadele etmek olmuştur. Ayrıca iş imkânlarının geliştirilmesi ve sosyal yardımlarla ilgili birtakım reformlara gidileceği sinyali verilmişse de iç çalkantılar bu tür reformların çok azının başarılı olmasına sebebiyet vermiştir. Bağımsızlığın ardından gelir kaynaklarında ciddi düşüş yaşayan ülke ekonomisi, kamu harcamalarını kısarak bütçe açıklarını kapatmaya çalışmıştır. Bağımsızlık ile beraber ülkede bulunan Rusların Kırgızistan'dan göç etmesiyle bu dönemde ciddi bir insan göçü görmek mümkündür. Rusların göç etmesiyle Özbekler, Kırgızistan'da en büyük azınlık haline gelmiştir. Bu durum bölgede Kırgız- Özbek çatışması yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Ulusal İstatistik Kurumu'nun raporuna göre 2001 yılında toplam nüfusun %65,7'si Kırgız iken bu oran göçler ile 2005 yılında %67,9 olmuştur. Benzer şekilde Özbeklerin nüfus oranı da %13,9'dan %14,3'e çıkmıştır (Çokgezen & Özcan, 2008: 89).

Kırgızistanlı göçmenlerin tercih ettiği ülkelerin başında Rusya ve Kazakistan gelmektedir. Göçmenlerin çoğu gittiği ülkelere farklı türde ürünler getirerek ülkelerinde bavlul ticareti yapmaktadır. Bu sebeple Kırgızistan Cumhuriyeti işçilerin hakları, sosyal ve ekonomik refahı sağlamak gibi birtakım sebepler ile reformlar yapmaya çalışmaktadır. Sovyetlerin çözülmesiyle 1989 yılı ile 2002 yılı arasında kimi kaynaklarda 360.000 kişi, kimi kaynaklarda ise 700.000 kişinin Kırgızistan'dan göç ettiği belirtilmektedir. Kırgız ekonomisinde madencilik ve tarıma dayalı bir ekonomik model izlenmektedir. Kırgızistan pamuk, altın, cıva, uranyum, doğal gaz ve bazen elektrik ihraç etmektedir. Ayrıca çoğunlukla Rusya ve Kazakistan'dan olmak üzere Kırgız göçmen işçilerden gelen paralar ekonomide önemli bir yüzdeye sahiptir. Güncel verilere baktığımızda Kırgız göçmenlerin gönderdikleri para, Kırgızistan GSYH'sinin dörtte birinden fazlasına eşittir (CIA, 2021a). Havale ekonomisi ile ekonomik kalkınmasını sağlamak isteyen ülke, işsizliği azaltmaya yönelik hamleler yapmadıkça göç vermeye devam edecektir.

4.5. Tacikistan

Çin, Afganistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında yer alan bir ülke olan Tacikistan, Sovyet döneminin en fakir Cumhuriyetlerinden birisiydi. İpek yolu ticaret rotasının buradan geçmesiyle tarih boyunca çeşitli toplu göçler yaşanmıştır. Ülkenin 2021 tahminlerine göre

yaklaşık 9 milyon nüfusu vardır ve bu nüfusun %85'ini Tacikler oluşturmaktadır (CIA, 2021b). Diğer Orta Asya devletlerinden ayrılan özelliği ise köken olarak Fars asıllılardır. İranlılardan farkı ise nüfusunun büyük çoğunluğu Sünni'dir. Coğrafi olarak avantajsız bir konumda bulunan Tacikistan'ın büyük bir kısmı dağlarla çevrilidir. 1992 yılında bağımsızlığını kazanan Tacikistan, bağımsızlığının ardından ekonomik, ekolojik ve toplumsal birçok sorunla karşılaşmıştır. Sovyet döneminde Moskova'ya bağımlılığı diğer Orta Asya devletlerine kıyasla daha fazla olan ülke, Sovyetlerin çözülmesiyle karmaşa altında kalmıştır. 1992'de seçim protestoları ile başlayan olaylar kısa sürede iç savaşa dönüşmüştür. Garm ve Dağlık Badahşan bölgelerindeki isyancı grubun, Rahman Nabiye başkanlığındaki hükümete karşı başlattığı ayaklanma ile başlayan iç savaş 1997 yılında Moskova'da imzalanan anlaşma ile son bulmuştur. Bu savaşta 50.000- 100.000 civarında Tacik'in öldüğü ve 1.200.000 kişinin göç ettiği tahmin edilmektedir (DeRouen, 2007: 753). Tacikler o dönemlerde klanlar ile bağlantı kurmuş ve dağlarda saklanmak zorunda kalmıştır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Ofisi verilerine göre iç savaşta 500.000 ile 600.000 arası olduğu tahmin edilen Tacik nüfusu, ülke içinde yer değiştirmiştir. Benzer şekilde 60.000 ila 75.000 arası Tacik ise Afganistan'a kaçmaya çalışmış, fakat kaçarken birçoğu Pyandzh Nehrini geçerken boğulmuştur (Erlich, 2006).

Tacikistan'ın ekonomisinde yurtdışından ülkeye transfer edilen paralar çok önemlidir. 2001 yılında Tacik hükümeti banka havalelerindeki %30'luk vergiyi kaldırarak ülkeye göçmenlerden gelen döviz sokmayı amaçlamıştır. Benzer şekilde Tacikistan'da 2004 yılında "Göç Gelirlerinin Gelişim Etkilerini arttırma ve Kırsal Alanlardaki Mikro Finans Girişimleriyle İşgücü Göçmenlerinin Yeniden Desteklenmesine Yardım" adlı proje hazırlanmıştır. 2005 Uluslararası Para Fonu raporu da göstermektedir ki Tacikistan GSYH'sinin %20 ila %50 arası geliri yurtdışından gelen paralar oluşturmaktadır. Bu paraların büyük bir bölümü ise Rusya'dan gelmektedir (Erlich, 2006). Taciklerin son yıllarda artarak Avrupa ülkelerine sığınmaya çalıştıkları görülmektedir. Eurostat 2016 yılı raporlarına göre söz konusu yılda 830 Tacik Polonya'ya sığınma talebinde bulunmuştur. Geçmiş yıllar rakamlarına baktığımızda ise 2014 yılında 105, 2015 yılında ise 527 Tacik Polonya'ya sığınma talebinde bulunmuştur (Putz, 2017). Tacikistan'ın Kırgızistan ile aralarında 30 yıldır devam eden sınır sorunları, ülke jeopolitiğinin avantajsız durumu, Afganistan'da yaşanan gelişmeler ve ülkede yaşanan yolsuzluklar göz önüne alındığında ekonomik istikrarın sağlanması kısa ve orta vadede mümkün gözükmemektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Orta Asya bölgesi, tarih boyunca çeşitli halklara ev sahipliği yapmış ve bölge dinamikleri gereği dönem dönem göç hareketleri yaşanmış bir bölgedir. Bölge, Rus hâkimiyetine girmeden önce dağınık bir görüntüdedir. Çarlık Rusya'sının bölgeye etki etmeye başlaması ve ardından kurulan Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'ya yönelik izlediği böl ve yönet politikası, bölgede nüfus göçlerinin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. SSCB'nin kasıtlı olarak izlediği sürgün politikaları 1980'lere kadar devam etmiş, SSCB'nin bölgeyi hammadde deposu olarak kullanması, bölgenin ekonomik olarak kalkınmasına ket vurmuştur. 1990'ların başında ise, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bölge ülkeleri teker teker Cumhuriyetlerini ilan etmiştir. Cumhuriyetlerin ilanıyla bağımsızlığa kavuşan Orta Asya devletleri, Sovyet döneminden kalma sorunlarla yüzleşerek çözümler bulmaya çalışmışlardır.

Orta Asya bölgesinin Sovyet döneminden devraldığı en önemli yapısal sorunlardan biri, tarım ağırlıklı üretim yapısıdır. SSCB'nin ihtiyaç duyduğu pamuk ve ipek gibi endüstriye dayalı üretim kolları, bölgede kasıtlı olarak geliştirilmeyerek bölgenin kalkınmasının önüne geçilmiştir. Sanayi tesisleri kasıtlı olarak farklı bölgelerde kurulmuş, az sayıda kurulan tesislerde ise uzmanlık gerektiren konumlarda Ruslar ve Slavlar çalıştırılmıştır. Ayrıca bağımsızlık öncesi diğer bölgelerde yaşayan etnik kökenli azınlıklar Orta Asya ülkelerine göçmüş, bu durum zaten işsizlikle boğuşan Cumhuriyet ekonomilerini daha da kötü bir durumla karşılaştırmıştır. Bağımsızlık ile piyasa ekonomisine geçmek isteyen Cumhuriyetler, ülkelerindeki fiyat kontrollerini ve sübvansiyonları kaldırarak özelleşmeye yönelik atılımlar yapmışlardır. Rakamsal olarak bakıldığında, 1 Ocak 1995 tarihi itibarıyla Kırgızistan'daki devlet işletmelerinin %52'si, Kazakistan'daki petrol ve doğal gaz şirketlerinin ise %80'i özelleştirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sosyal ve ekonomik problemler yaşayan ülkelerdeki göçmenler Rusya topraklarına göç etmeye başlamış, benzer şekilde etnik kökenli bölge insanları da Orta Asya Cumhuriyetleri'ne göç etmiştir. Orta Asya Cumhuriyetleri ise yaşanan göç dalgasının etkisiyle bozulan ekonomilerini ve sosyo-kültürel yapılarını korumak için birtakım önlemlere başvurmuşlardır.

Kazakistan, SSCB dağıldıktan sonra geniş toprakları, nüfusunun fazlalığı ve coğrafi bakımdan Rusya Federasyonu'na yakınlığı nedeniyle en fazla göç veren Cumhuriyet olmuştur. Bağımsızlıklarının başında Orta Asya'da 2 milyondan fazla insan, bulunduğu ülkelerden başka ülkelere göç etmiştir ve bu göç hareketleri 2000'lerin ortalarına kadar devam etmiştir. Bu durum Nursultan Nazarbayev'i birtakım politikalara yönlendirmiştir. Ülkedeki enerji ve inşaat

sektöründe yaşanan olumlu gelişmeler nüfus göçünün önüne geçmeyi başarmıştır. Rusya'da ve diğer Orta Asya ülkelerinde yaşanan ekonomik bunalımlar Kazakistan'ı göç veren ülke konumundan göç alan ülke konumuna getirmiştir. Kazakistan'ın ekonomik atılım gerçekleştirmesi ve göçmenler için daha iyi istihdam olanakları sunması Kazakistan'a yaşanan işçi göçlerini arttırmıştır. Ayrıca Rusya'da yaşanan göçmenlere yönelik ayrımcılık, göçmenlerin Kazakistan'ı tercih etmesinin bir başka nedenini de teşkil etmektedir. Kazakistan'ın göçmenlere yönelik çıkarttığı af politikaları da ülkeye gelen yasa dışı göçmenin ülkede kalmasını sağlamıştır. Nitekim Kazakistan zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları, coğrafyasına göre nispeten küçük nüfusu ile göçmenlerin ilgi odağı olmaya devam etmektedir.

Özbekistan, Bağımsızlık sonrası ülkede yaşayan yaklaşık 21 milyon insanı, milliyetçi politikalarla ulus inşası yaparak bir araya getirmeye çalışmıştır. Bu politika ile birlikte 4 milyonu aşkın etnik azınlık gruplarına yönelik uzlaştırıcı bir yaklaşım tasarlanmış ve tüm Özbeklerin tek bir millet şemsiyesi altında birleştirilmesi amaçlanmıştır. Kerimov, ekonomik reformlar için IMF'den yardım almayı reddederek kademeli bir şekilde piyasa ekonomisine geçmeyi amaçlamıştır. Hükümetin sağladığı sübvansiyonlar ile pamuk üretiminde ciddi başarılar kazanılmış, enerji ve gıda sektörlerinde bağımsızlığını sağlama konusunda büyük aşamalar kaydedilmiştir. Fakat ülkede yabancı kaynaklı yatırımı caydıran sert ekonomik kontrollerin bulunması piyasa ekonomisine geçişi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Özbekistan, 1990'larda yaşanan işçi ve beyin göçünün önüne geçememiştir. Ülkede yaşanan göçün sebeplerine baktığımızda ise görmekteyiz ki Kerimov döneminin baskıcı tutumu, maaşların düşüklüğü, Müslümanlara yönelik sert politikalar ve Özbekistan'ın Kırgızistan ile yaşadığı etnik gerilim bölge insanını göçe yönlendirmektedir. Özbek hükümetinin her ne kadar göçü tersine çevirmeye yönelik çabaları bulunsa da önümüzdeki yıllarda mevcut durumun değişmesi mümkün gözükmemektedir.

Türkmenistan, bağımsızlık sonrası yönünü batıya dönmüş ve Rusya'nın tepkisini çekse de Rusya'ya bağımlı ekonomik yapısını değiştirmek istemiştir. Fakat Rusya'nın Türkmenistan'a yaptığı baskı, ülkenin piyasa ekonomisine geçiş aşamasını zorlaştırmıştır. Türkmenistan'ın bağımsızlıktan sonra karşılaştığı bir diğer sorun ise güvenlik ile ilgilidir. Afganistan'da yaşanan iktidar değişimiyle Taliban'ın iktidara gelmesi, bunun sonucunda da Afganistan'dan Türkmenistan'a gelen Afgan göçmenler Türkmenistan için sorun yaratmaktadır. Ayrıca Afganistan topraklarında yetiştirilen afyonun Türkmen topraklarını bir geçiş güzergahı olarak kullanması bir diğer problemdir. Türkmenistan, sahip olduğu yeraltı

kaynakları ve enerji potansiyeline rağmen, göç veren bir ülkedir. Otokrasinin ülkede hâkim olması, ekonomik makasın fazla olması ve istihdam olanaklarının düşük olması nedeniyle Türkmenler, farklı ülkelere göç etmektedirler. Nüfus göçünü engellemek isteyen Türkmenistan hükümeti birtakım çözümlere başvurursa da Rusya'nın baskısı, ekonomik bağımsızlığın bir türlü sağlanamaması, ülkede demokratik kurumların işlememesi ve güvenlik sorunları bunun önüne geçmektedir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Kırgızistan, merkezi ekonomik modelinden vazgeçerek piyasa ekonomisine geçmeye yönelik adımlar atmıştır. Fakat Kırgız hükümetinin yaptığı yolsuzluklar ülkenin ekonomik reformlarının önüne geçmiştir. Ayrıca işsizliği önlemeye yönelik yapılması planlanan reformlar iç siyasi çatışmalara takılmış ve bu reformların çok azı yürürlüğe girebilmiştir. Yoğun nüfus göçünü engellemek isteyen Kırgızistan Cumhuriyeti, işçilerin hakları, sosyal ve ekonomik refah sağlama gibi birtakım sebepler ile reformlar yapmaya çalışmaktadır.

Çin, Afganistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında yer alan bir ülke olan Tacikistan, Sovyet döneminin en fakir Cumhuriyetlerinden birisiydi. Sovyet döneminde Moskova'ya bağımlılığı diğer Orta Asya devletlerine kıyasla daha fazla olan ülke, Sovyetlerin çözülmesiyle karmaşa altında kalmıştır. Yer altı kaynakları bakımından diğer Cumhuriyetlere kıyasla kötü durumda olan Tacikistan 2001 yılında Tacik hükümeti banka havalelerindeki %30'luk vergiyi kaldırarak ülkeye göçmenlerden gelen döviz sokmayı amaçlamıştır. Tacikistan ekonomisi için göçmenlerin ülkelerine gönderdiği para çok önemlidir. İş bulmakta zorlanan Taciklerin son yıllarda artarak Avrupa ülkelerine sığınmaya çalıştıkları görülmektedir. Bulunduğu coğrafi konum itibariyle avantajsız olan Tacikistan'ın yer altı kaynakları bakımından da yetersiz olması, gelecekte de nüfus göçü vermesini olası kılmaktadır.

YAZARIN BEYANI

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Abdulkhalimovna, K. Z. (2020). Managing Uzbek labor migration. *International Journal on Integrated Education*, 3 (1), 1-7.
- Akgür, Z. G. (1997). *Türkiye’de kırsal kesimden kente göç ve bölgeler arası dengesizlik (1970-1993)*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alkan, H. (2006). Türkmenistan’da siyasal rejimin geleceği: İç ve dış dinamikler açısından bir değerlendirme. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 1-26.
- Armaoğlu, F. (2017). *Filistin meselesi ve Arap – İsrail savaşları (1948 – 1988)*. Kronik Kitap Yayınevi.
- Ballı, A. & Gökçe, A. F. (2021). Yahudi göçleri ve Yahudi kimliğinin oluşumu. *İletişim ve Diplomasi*, 5, 57-80.
- Başaran, A. (2013). Rusya Federasyonu’nda hiper enflasyon, bankacılık ve ruble alanlarında para politikaları. 1992-1995. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*. 1 (5-6), 4-28.
- Calderone, S. (2018). Perspectives Kazakhstan is Central Asia’s migration outlier. 12 Mart 2021, <https://eurasianet.org/perspectives-kazakhstan-is-central-asias-migration-outlier>.
- CIA (2021a). The world factbook. 17 Nisan 2021, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/kyrgyzstan/>.
- CIA (2021b). The world factbook. 20 Nisan 2021, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/tajikistan/>.
- Çokgezen, M. & Özcan, G. B. (2008). *Orta Asya’da girişimcilik: Fırsatlar, sorunlar ve öneriler*. İstanbul Ticaret Odası.
- Demir, T. (2016). Yakın çevre doktrini ve Orta Asya cumhuriyetlerindeki Rus azınlıklar. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (10), 55-72.
- DeRouen, K. R. (2007). *Civil wars of the world: Major conflicts since World War II*. ABC- CLIO.
- Dikkaya, M. (2009). *Orta Asya ve Kafkasya*. Beta Basım Yayım Dağılım A.Ş.
- Eraliev, S. (2019). Can return migration be a ‘brain gain’ for Uzbekistan? 21 Kasım 2021, <https://thediplomat.com/2019/05/can-return-migration-be-a-brain-gain-for-uzbekistan/>.
- Erlich, A. (2006). Tajikistan: From refugee sender to labor exporter. 18 Nisan 2021, <https://www.migrationpolicy.org/article/tajikistan-refugee-sender-labor-exporter>.
- Eroğlu, İ., Çoban, M. N. & Kangal, N. (2016). *2008 küresel finans krizi perspektifinde Özbek modeli: Orta Asya ülkeleri üzerine karşılaştırmalı bir değerlendirme*. International Congress of Management Economics and Policy. (ss. 2-11). Tekirdağ: Namık Kemal University.
- Imamova, N. (2020). Uzbekistan reaches out to reverse brain drain. 21 Kasım 2021, https://www.voanews.com/a/south-central-asia_uzbekistan-reaches-out-reverse-brain-drain/6189536.html.
- Kamalov, İ. (2011). *Rusya’nın Orta Asya politikaları*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Yayını.
- Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti’nin kuruluşuna kadar geçen süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 35-64.
- Mutluer, M. (2003). *Uluslararası göçler ve Türkiye*. Çankaya Kitapevi.
- Pew Research (2021). International migrants by country. 15 Nisan 2021, <https://www.pewresearch.org/global/interactives/international-migrants-by-country/>.
- Putz, C. (2017). Record number of Tajiks knocked at the EU’s door in 2016. 20 Nisan 2021, <https://thediplomat.com/2017/06/record-number-of-tajiks-knocked-at-the-eus-door-in-2016/>.

- Rumer, B. (1996). *Central Asia in transition: Dilemmas of political and economic development*. M. E. Sharpe.
- Sağır, A. (2012). Sürgün sosyolojisi bağlamında göçün sosyo-politiği: Sovyet Rusya örneği. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1 (1), 355-391.
- Savaş, V. (1994). *Politik iktisat*. Beta Yayınevi.
- Ulan, M. Ö. (2017). Avrupa Birliği'nde istenen göçmen analizi: Ekonomik göçmen mi, politik göçmen mi? *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (Göç Özel Sayısı), 1443-1456.
- World Population Review (2021). Uzbekistan population 2021. 16 Nisan 2021, <http://worldpopulationreview.com/countries/uzbekistan-population/>.
- Yanovskaya, M. (2008). Uzbek migration: Low pay, life sentence. 16 Nisan 2021, <https://www.opendemocracy.net/en/uzbek-migration-low-pay-life-sentence/>.
- Yüce, M. (2006). Kırgız Türklerinin ulusal kimlik politikası. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 9, 1-12.
- Zettelmeyer, J. (1999). The Uzbek grown puzzle. *IMF Staff Papers*, 46 (3), 274- 292.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1012081
Araştırma Makalesi

SOSYAL GÜVENLİK KURUMU'NUN 2012-2020 YILLARI ARASI İŞ KAZALARI GÖSTERGELERİNİN STANDARDİZASYONU

STANDARDIZATION OF BETWEEN 2012-2020 YEARS WORK ACCIDENTS
INDICATORS OF SOCIAL SECURITY INSTITUTION

Kaan KOÇALI¹

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
19/10/2021

Kabul:
25/11/2021

Gelişmiş milletlerin sanayilerinde meydana gelen büyümeler iş sağlığı ve güvenliği konusunda ortaya koydukları ilerlemeler ile doğru orantılıdır. İlerlemelerin en büyük göstergesi ise iş kazası sayısının en aza indirgenmesidir. Bu kapsamda ülkemizde yaşanan iş kazalarının incelenerek yorumlanması büyük önem taşımaktadır. Çalışma kapsamındaki 2012-2020 yılları arasında yaşanan iş kazalarına ait istatistiksel veriler, iş görmezlik süreleri ve ölümlü vaka sayıları Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan elde edilmiştir. Veriler analiz edilerek sektör ayrımı yapılmadan yıllara ait iş kazası ağırlık oranları ve iş kazası sıklık hızları belirlenmiş ve kıyaslanmıştır. 2012-2020 yılları arasında iş kazası sıklık hızı %447,25 artış, iş kazası ağırlık oranı ise gün bazında %43,79 artış göstermiştir. İş kazası sıklık hızı ile iş kazası ağırlık oranı arasındaki artışın anlamsız olmasından dolayı ortaya çıkan değer değişkenlerin standart insidans oranı için %95 güven aralığında istatistiksel standardizasyonları yapılmıştır. Özellikle Covid-19 pandemi şartlarındaki sokağa çıkma yasağı, evden çalışma, belirli sektör çalışmalarının durdurulması vb. önlemlerin uygulanması sonrasında iş hayatındaki faal çalışanları oranı hızla azalmıştır. 2012-2020 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen iş kazalarının standardize edilmesi sonrasında iş kazası sayısının azalmadığı az da olsa arttığı görülmüştür. Bu durum Türkiye'de çalışma hayatına giren sigortalı işçilerin iş kazası ile karşılaşma oranlarının arttığını ve işçi sayısı arttıkça iş kazası oranının da arttığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İş sağlığı ve güvenliği, İş kazası, Ağırlık oranı, Sıklık hızı.

¹ Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-1329-6176, kkocali@gelisim.edu.tr.

Abstract

Article Info

Received:
19/10/2021

Accepted:
25/11/2021

The growth in the industries of developed nations is directly proportional to the progress they have made in occupational health and safety. The biggest indicator of these advances is the minimization of the number of occupational accidents. In this context, it is of great importance to be interpreted by examining the occupational accidents in our country. Within the scope of this study, statistical data, periods of incapacity and number of fatal cases related to occupational accidents between the years 2012-2020 were obtained from the Social Security Institution. By analyzing the data, occupational accident severity rates and occupational accident frequency rates for years were determined and compared without making any sectoral discrimination. Between 2012 and 2020, the frequency of occupational accidents increased by 447.25% and the occupational accident severity rate increased by 43.79% on a daily basis. Due to the insignificance of the increase between the occupational accident frequency rate and the occupational accident severity rate, statistical standardizations were made for the standard incidence rate of the resulting variables within the 95% confidence interval. In particular, after the implementation of the measures within the conditions of the Covid-19 pandemic such as curfew, working from home, stopping certain sector works etc. the rate of active employees in business life decreased rapidly. After the standardization of work accidents that occurred in Turkey between the years 2012-2020, it was observed that the number of work accidents did not decrease, but increased slightly. This situation shows that the rate of encountering work accident of insured workers who enter the working life in Turkey increases and the rate of work accident increases as the number of workers increases.

Keywords: Occupational health and safety, Work accident, Frequency rate, Severity rate.

1. Giriş

İnsanoğlunun varoluşundan günümüze kadar doğada bulunduğu madenleri barınma ve korunma gibi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanırken bu madenlerin yeraltından çıkartılması ve daha sonrasında da işlem görerek son hale getirilmesi ile ilgili ortaya çıkan sağlık sorunları, iş sağlığı ve güvenliği çerçevesinde yapılan ilk çalışmaların ana kaynağı olmaktadır. Sanayi Devrimi ve sonrasında teknolojinin hızla büyümesi, üretimin makinelere odaklanması, sosyal dönüşüm hızlanması, mevcut oluşum ve değerlerin önemlerinin azalması ve/veya ortadan kalkması sonucunda; insanların sağlık ve güvenlik önlemlerinin alınmadığı fabrikalarda uzun süreler çalışmalarından dolayı ortaya çıkan meslek hastalıkları ve iş kazaları zamanla halk arasında büyük bir sıkıntı haline gelmiştir.

İş sağlığı ve güvenliği ülkemizdeki gelişimi, tüm dünyada olduğu gibi iş hayatında meydana gelen tarihsel gelişmelere bağlı olarak paralellik göstermiştir. Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarından itibaren hız kazanan Sanayileşme Hareketi beraberinde bazı sağlık ve emniyet problemlerini de getirmiştir. Bu problemlerin bir çözüme kavuşması ve çözülmesi için birçok hukuki düzenleme yapılmış (kanun, yönetmelik, tüzük vb.) ve iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili belirli standartların oluşturulmasına başlanmıştır.

Sağlık, Anayasal temel insani hak olup tıbbi açıdan insanın sağlıklı kabul edilebilmesi için hem patolojik açıdan hem de vücut bütünlüğü bakımından herhangi bir sorununun veya eksikliğinin bulunmaması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile sağlıklı olmak; insanın ruhsal veya bedensel bir sakatlığının ya da hastalığının olmadığı halidir. İş sağlığı; çalışma ortamındaki çalışanların ruhsal, fiziksel ve sosyal açıdan tam bir iyilik halinde olmasını ifade etmektedir. İş güvenliği ise, işyerindeki çalışanların sağlıklarının korunabilmesi için alınması ve sürdürülmesi gereken tüm faaliyetleri ve önlemleri kapsamaktadır (Akı, 2013: 3).

İş sağlığı ve güvenliği konusu, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 5. bölümünde (madde 77-89) arasında yer alırken, bu kanun hükümleri sadece işverenler ve işçiler bakımından bağlayıcı olup kamu kesiminde yer alan çalışanları kapsamıyordu. Bu kanunun 78. maddesine dayanılarak çıkartılan ve iş sağlığı ve güvenliği konusu ayrıca ele alındığı İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkındaki Yönetmelik, Danıştay 10. Dairesi'nin 16.05.2006 tarihli Esas 2004/1942 ve Karar 2006/3007 sayılı kararı ile iptal edilmiştir. Danıştay 10. Dairesi gerekçeli kararında "4857 sayılı Yasanın 78. maddesi uyarınca iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili ilkelerin öncelikle üst hukuk normu olan bir tüzükle düzenlenmesi daha sonra Yönetmelik çıkarılması gerekirken doğrudan Yönetmelik çıkarılmasında hukuka uyarlık görülmemiştir" hususunu belirtmiştir (Kazancı, 2021). İş sağlığı ve güvenliği uygulamaları açısından önem arz eden bu yönetmeliğin iptal edilmesi sonrası ayrı bir kanun halinde 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu hazırlanarak TBMM'de 20.06.2012 tarihinde kabul edilerek çalışma yaşamına insani boyut ağırlığı katan yeni bir yasa kazandırılmış ve 30.06.2012 tarihli 28339 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Dolayısıyla 4857 sayılı İş Kanunu'nda yer alan İşçi Sağlığı ve Güvenliği ile ilgili hükümler de (madde 82 hariç) 30.12.2012 tarihinden sonra yürürlükten kaldırılmıştır (Koçali, 2021: 13).

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun amacı kanunun birinci maddesinde çok net bir şekilde ortaya konmuş olup "işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi için işveren ve çalışanların görev, yetki, sorumluluk, hak

ve yükümlülüklerini düzenlemektir” şeklinde belirtilmiştir. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun kapsamı ise oldukça geniş tutulmuş olup kanunun 2. maddesinin 1. fıkrasında; “kamu ve özel sektöre ait bütün işlere ve işyerlerine, bu işyerlerinin işverenleri ile işveren vekillerine, çırak ve stajyerler dâhil tüm çalışanlarına, faaliyet konularına bakılmaksızın uygulanacaktır” şeklindedir (İSGK, 2012).

İş sağlığı ve güvenliği alanında yapılan her türlü hukuki çalışmanın ülkemize ve toplumuza katkı sağlayacağı ortadadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta; kanuni düzenlemelerin sadece kâğıt üzerinde kalmaması ve yapılan uygulamaların sağlanması için gereken düzenlemelerin, çalışan-işveren-devlet tarafından benimsenmesinin sağlanmasıdır.

Özellikle ülkemizin Avrupa Birliği adaylık sürecinin başlamasından sonra, iş sağlığı ve güvenliği kapsamında birçok yönetmelik de yayımlanmış olup bu yönetmeliklerin birçoğu Avrupa Birliği tarafından kabul edilen yönetmeliklerin herhangi bir değişiklik yapılmadan Türkçe'ye çevrilmiş halleridir (Yılmaz, 2010: 151). 4857 sayılı İş Kanunu'nda yer alan iş sağlığı ve güvenliği hükümlerine göre çıkartılan bu yönetmelikler ve bu yönetmeliklere uygun olarak çıkartılan tebliğler, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'ndan sonra değişiklikler yapılarak son hallerini almışlardır. Bu yönetmelikler aşağıda verilmiştir:

- (1) İşyeri Bina ve Eklentilerinde Alınacak Sağlık ve Güvenlik Önlemlerine İlişkin Yönetmelik
- (2) Maden İşyerlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetmeliği
- (3) Gemi Adamlarının İkamet Yerleri, Sağlık ve İşlerine Dair Yönetmelik
- (4) Asbest Sökümü ile İlgili Eğitim Programlarına İlişkin Tebliğ
- (5) İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği
- (6) Kanserojen veya Mutajen Maddelerle Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik
- (7) Çalışanların Patlayıcı Ortamların Tehlikelerinden Korunması Hakkında Yönetmelik
- (8) İş Hijyeni Ölçüm, Test ve Analizi Yapan Laboratuvarlar Hakkında Yönetmelik
- (9) Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik
- (10) İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetlerinin Desteklenmesi Hakkında Yönetmelik
- (11) Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik
- (12) İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik
- (13) Gemi Adamlarının İkamet Yerleri, Sağlık ve İşlerine Dair Yönetmelik
- (14) Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Konseyi Yönetmeliği

- (15) Büyük Endüstriyel Kazaların Önlenmesi ve Etkilerinin Azaltılması Hakkında Yönetmelik
- (16) İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik
- (17) Asbest Sökümü ile İlgili Eğitim Programlarına İlişkin Tebliğ
- (18) Kişisel Koruyucu Donanımların İthalat Denetimlerinin Dış Ticaret Veri Sistemi Üzerinden Yapılmasına Dair Dış Ticarete Standardizasyon Tebliği (No: 2011/39)
- (19) Balıkçı Gemilerinde Yapılan Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik
- (20) İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik
- (21) İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik
- (22) Kişisel Koruyucu Donanımların İthalat Denetimlerinin Dış Ticaret Veri Sistemi Üzerinden Yapılmasına Dair Dış Ticarete Standardizasyon Tebliği (No: 2011/39)
- (23) Büyük Endüstriyel Kazaların Önlenmesi ve Etkilerinin Azaltılması Hakkında Yönetmelik
- (24) Sağlık Kuralları Bakımından Günde Azami Yedi Buçuk Saat veya Daha Az Çalışılması Gereken İşler Hakkında Yönetmelik
- (25) Tozla Mücadele Yönetmeliği
- (26) Geçici veya Belirli Süreli İşlerde İş Sağlığı ve Güvenliği Hakkında Yönetmelik
- (27) 6331 Sayılı İSG Kanunu'ndaki İdari Para Cezaları
- (28) Sağlık Kuralları Bakımından Günde Azami Yedi Buçuk Saat veya Daha Az Çalışılması Gereken İşler Hakkında Yönetmelik
- (29) İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri Yönetmeliği
- (30) Kişisel Koruyucu Donanımların İthalat Denetimi Tebliği (Ürün Güvenliği ve Denetimi: 2013/11)
- (31) Kişisel Koruyucu Donanımlar Teknik Komitesinin Oluşumu ve Görevlerine Dair Tebliğ
- (32) Kişisel Koruyucu Donanım Yönetmeliği Kapsamında Sistem Belgelendirme Konusunda Onaylanmış Kuruluş Olarak Türk Standartları Enstitüsünün Görevlendirilmesine Dair Tebliğ
- (33) Çalışanların Gürültü ile İlgili Risklerden Korunmalarına Dair Yönetmelik
- (34) Tehlikeli ve Çok Tehlikeli Sınıfta Yer Alan İşlerde Çalıştırılacakların Mesleki Eğitimlerine Dair Yönetmelik
- (35) Kişisel Koruyucu Donanımlar Teknik Komitesinin Oluşumu ve Görevlerine Dair Tebliğ

- (36) Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Konseyi Yönetmeliği
- (37) Kişisel Koruyucu Donanımlarla İlgili Onaylanmış Kuruluşların Görevlendirilmesine Dair Tebliğ
- (38) İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetlerinin Desteklenmesi Hakkında Yönetmelik
- (39) Kişisel Koruyucu Donanımlarla İlgili Uyumlaştırılmış Ulusal Standartlara Dair Tebliğ
- (40) Yıllara Göre Gemi Adamları İaşe Bedeli Tablosu
- (41) İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik
- (42) Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik
- (43) Kişisel Koruyucu Donanımlarla İlgili Onaylanmış Kuruluşların Görevlendirilmesine Dair Tebliğ
- (44) Tehlikeli ve Çok Tehlikeli Sınıfta Yer Alan İşlerde Çalıştırılacakların Mesleki Eğitimlerine Dair Yönetmelik
- (45) Kişisel Koruyucu Donanımların İşyerlerinde Kullanılması Hakkında Yönetmelik
- (46) Kişisel Koruyucu Donanımların İthalat Denetimlerinin Dış Ticaret Veri Sistemi Üzerinden Yapılmasına Dair Dış Ticarete Standardizasyon Tebliği (No: 2011/39)
- (47) İşyeri Bina ve Eklentilerinde Alınacak Sağlık ve Güvenlik Önlemlerine İlişkin Yönetmelik
- (48) Askerî İşyerleri ile Yurt Güvenliği İçin Gerekli Maddeler Üretilen İşyerlerinin Denetimi, Teftişi ve Bu İşyerlerinde İşin Durdurulması Hakkında Yönetmelik
- (49) Tozla Mücadele Yönetmeliği
- (50) Kanserojen veya Mutajen Maddelerle Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik
- (51) Biyolojik Etkenlere Maruziyet Risklerinin Önlenmesi Hakkında Yönetmelik
- (52) Kişisel Koruyucu Donanımlarla İlgili Uyumlaştırılmış Ulusal Standartlara Dair Tebliğ
- (53) Çalışanların Patlayıcı Ortamların Tehlikelerinden Korunması Hakkında Yönetmelik
- (54) Kişisel Koruyucu Donanımların İthalat Denetimlerine Dair Dış Ticarete Standardizasyon Tebliğinde Değişiklik Yapılması Hakkında Tebliğ (No: 2010/26)
- (55) Çalışanların Gürültü ile İlgili Risklerden Korunmalarına Dair Yönetmelik
- (56) Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik

(57) Kişisel Koruyucu Donanımların İthalat Denetimlerine Dair Dış Ticarete Standardizasyon Tebliğinde Değişiklik Yapılması Hakkında Tebliğ (No: 2010/26)

İş sağlığı ve güvenliği, iş yaşamına katmış olduğu hukuki düzenlemelerin yanı sıra kurallar ve tedbirler serisi ile de çalışma biçimini ve ortamını zenginleştirerek işçi dostu hale getirmiştir. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu 30.06.2012 tarihli 28339 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmış olsa da kanunun hemen uygulamaya girmesi halinde bazı sıkıntıların ortaya çıkabileceği tahmin edilmiş ve yasa koyucu bazı hükümlerin yürürlüğe girmesi için bir hazırlık dönemine ihtiyaç duyulmasını da göz önünde bulundurarak, bu hükümlerin uygulanmasını özellikle işyerlerinin kanunda belirtilen tehlike sınıflarına göre (İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği, 2012) altı ay, bir yıl ve iki yıl süre ile ertelemiştir (İSGK, 2012). Kısacası, kanunun kademeli bir şekilde yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Bu düzenlemeye göre:

- 1) İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetleri ile ilgili 6’ncı; “İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetlerinin Desteklenmesi” ile ilgili 7’nci; “İşyeri Hekimleri ve İş Güvenliği Uzmanları” ile ilgili 8’inci maddeleri:
 - a. Kamu kurumları ile 1 ile 50’den az çalışanı olan ve az tehlikeli sınıfta yer alan işyerleri için kanunun yayımı tarihinden itibaren iki yıl sonra,
 - b. 50’den az çalışanı olan tehlikeli ve çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerleri için kanunun yayımı tarihinden itibaren bir yıl sonra,
 - c. Diğer işyerleri için kanunun yayımı tarihinden itibaren altı ay sonra yürürlüğe girecektir. Bu şıkta, 50’den az çalışanı olup da tehlikeli sınıfta yer almayan ya da 50’den fazla çalışanı olup da istisnalar kapsamına girmeyen işyerleri, kanunun yayımı tarihinden altı ay sonra (01.01.2013 tarihinde) bu Kanun’un söz konusu hükümlerine tabi olacaklardır.
- 2) Nihayet 6331 sayılı Kanun’un “Tehlike Sınıfının Belirlenmesi” 2 ile ilgili 9’uncu; “Belgelendirme, İhtar ve İptaller” ile ilgili 31 inci; “Değiştirilen Hükümler” ile ilgili 32, 33, 34, 35, 36’ncı ve “Yürürlük” ile ilgili 38 inci maddeleri; keza Geçici 4, 5, 6, 7 ve 8 inci maddeleri yasanın yayımı tarihinde yürürlüğe girecektir.
- 3) Nihayet kanunun yukarıda belirtilenler dışında kalan maddeleri de yayımı tarihinden itibaren 6 ay sonra yürürlüğe girecektir.

Kanun maddesinde belirtilen uygulama ertelemeleri ile kanun kapsamında yapılacak olan işlerde de erteleme yapılmıştır. Ancak kanunun uygulanması ile ilgili olarak gözden kaçmaması gereken bir hususu vurgulamak yerinde olacaktır. Kanunun uygulanması

günümüzde geçerlidir. Sadece belirli iş kollarında iş güvenliği uzmanı çalıştırılması gibi birtakım hususlarda 2023 senesine kadar erteleme yapılmıştır. Kanun'un 6, 7 ve 8'inci maddelerinde belirtilen ve yapılması gereken işler bakımından, işyeri tehlike sınıfına göre erteleme olması, diğer kanuni işlerinde de ileride ertelenebileceği anlamına gelmemektedir. Bu nedenle kanunen yerine getirilmesi açıkça belirtilen işler yasa çerçevesinde ihmal edilmeden ivedilikle yerine getirilmelidir. Çünkü 2012 senesinde kanun yayınlansa da öncelikle çok tehlikeli sınıftaki işyerlerinde, daha sonra tehlike sınıftaki işyerlerinde ve son olarak da az tehlikeli sınıftaki işyerlerinde uygulanmaya başlanmıştır. Sosyal Sigortalar Kurumu'nun sigortalı sayısı ve iş kolları incelendiğinde de çok tehlikeli sınıfta yer alan inşaat ve madencilik işyerlerinde çalışan sayısının fazla olması ve iş kazası riskinin bu sektörlerde daha yüksek olmasından dolayı öncelikli olarak bu sektörlerin ve tehlike grubunun seçilmesi yerinde bir karardır. Çünkü kanunun en önemli noktası, meslek hastalıkları ve iş kazalarını daha hiçbir risk ortaya çıkmadan önlemeyi amaç edinmesidir. Geçtiğimiz yıllarda ülkemizde ve dünyada yaşanan iş kazaları göz önünde bulundurulduğunda her meslek grubunun kendisine özgü olan riskler barındırdığı da görülmüştür.

Bu çalışmada Türkiye'de 2012-2020 yılları arasında yaşanan ve SGK'ya bildirilen iş kazalarının kaza sıklık hızı ve ağırlık oranları ile karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışmanın 2012 yılı itibari ile başlatılmasının nedeni öncelikle İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun çıkartıldığı tarih olmasıdır fakat kanunun sektörlerde uygulanması için başlangıç ve yürürlük tarihi 01/01/2013'tür. Bir sene öncesinin de verilerinin olduğunun ve ülkemizde hali hazırda bir iş kazası ve meslek hastalıkları kayıt sisteminin olduğunun gösterilerek kanun sonrasında yapılan iş güvenliği önlemleri ile ülke çapında bir iyileştirme olup olmadığının görülerek, 2021 yılına kadar yapılan çalışmaların iş kazalarını önlemede etkili olup olmadığının sayısal olarak ortaya konulması ve bu kapsamda Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) tarafından hesaplanan iş kazası istatistiksel verilerinin (iş kazası ağırlık oranı ve iş kazası sıklık oranı) ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan elde edilen iş kazaları, ölümlü iş kazası olayları, iş göremezlik süreleri (sürekli/geçici) ve çalışan sayıları ile anlamlı, objektif ve verimli sonuçlar çıkartılması için sektör ayrımı yapılmadan tüm iş kolları incelenmiştir. Yıllara göre ülkemizin ortaya çıkan iş kazası ağırlık oranları ve iş kazası sıklık hızları hesaplanmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar ise iş sağlığı ve güvenliği kapsamında yorumlanarak çözüm önerileri sunulmuştur.

2. Materyal ve Metod

Ülkeleri, sektörleri ve/veya fabrikaları sadece iş kazası sayısı, ölümlü veya sürekli iş görmezlik süreli olay sayıları veya kaybedilen toplam iş günü sayısı gibi parametrelere bakarak mukayese etmek mümkün değildir. Çünkü her ülkede, sektörde ve/veya fabrikada hiçbir zaman aynı sayıda işçi çalışmadığını bilinmektedir. Örneğin; yirmi milyondan fazla aktif sigortalı çalışanı olan ülkemiz ile nüfusu daha az olan başka bir ülkeyi sadece iş kazası sayısı, ölümlü veya sürekli iş görmezlik süreli olay sayılarına bakarak, iş güvenliğini mukayese etmeyiz (Ceylan, 2014: 1). Mukayese işlemlerindeki önemli husus kaç kişinin kazaya uğramış olduğu değil, kazaya uğrayan çalışan sayısının toplam incelenen ülke, sektör ve/veya fabrikadaki çalışan grubu içindeki oranıdır. Bu nedenle, iş kazaları hakkında yapılan mukayesede çeşitli ölçüler ve oranlamalar, istatistik çalışmaları kapsamında kullanılmaktadır. İş kazaları ile ilgili yapılan bu istatistikler çalışmalar için Avrupa Topluğu İstatistik Ofisi tarafından İş Kazası Sıklık Hızı ve İş Kazası Ağırlık Oranı kullanılması belirtilmiştir (ILO, 1998; Eurostat, 2009).

Günümüzde iş kazalarının analizlerinin yapılmasındaki en temel amaç, meydana gelen küçük ya da büyük her bir kazanın altında yatan nedenleri dikkatli bir şekilde araştırmak ve bu kazaya neden olan riskleri ve tehlikeleri belirlemektir. Yapılan analizler sonucunda giderek artan oranda aynı tarzda iş kazası oluşması bizleri, bu kazaların bir daha tekrarlanmaması için hangi önlemlerin alınması için araştırma yapmamıza ve gerekli dersleri çıkartmamıza yöneltir (Şimşek & Öge, 2012: 25).

Çalışmamız kapsamında Türkiye'deki yıllara ait iş kazaları sayıları (ölümlü ve diğerleri), iş göremezlik süreleri (sürekli/geçici) sayıları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan elde edilmiş ve 2012-2020 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. 2012-2020 yılları arasında yaşanan iş kazaları sayısı, çalışan sayıları, iş göremezlik süreleri ve ölümlü vaka sayıları kullanılan bu çalışmada yıllara ait İş Kazası Sıklık Hızı ve İş Kazası Ağırlık Oranı ayrı ayrı hesaplanarak aşağıdaki başlıklarda verilmiştir.

2.1. İş Kazası Sıklık Oranı Hesabı

İş kazası sıklık oranı, geniş anlamda bir mesai saati içinde ya da belirli bir çalışma süresi içinde meydana gelen iş kazasını ifade etmek için kullanılır. Bu oran; SGK kayıtlarındaki iş kazası verileri ile mevcut durum hakkında yorum yapabilmemizi ve işe ya da sektöre yönelik iş güvenliği önlemlerinin ağırlık yönünün belirlenmesi hakkında mukayese yapabilmemize yardımcı olmaktadır. Belirli bir sektörde bu çalışma yapılabileceği gibi ülkenin tamamı için de

yapılabilmektedir. İş kazası sıklık hızı oranı hesaplaması için o sektörde ortalama kaç saat çalışma yapıldığı ve bu çalışma süresinde ya da temel alınan dönemde kaç adet iş kazası meydana geldiği bilinmelidir (Yılmaz Oral & Ünal, 2020: 67).

İş kazası sıklık hızı, bir takvim yılı boyunca yaşanan mesleğe bağlı yaralanma ve ölümlerin toplamının çalışanların çalışma saatleri toplamına bölünmesinden sonra bulunan değer her 1.000.000 çalışma saati başına düşen oranıdır (Eurostat, 2016). Kısacası, bir iş yılında 1.000.000 iş saati içerisinde kaç adet iş kazasının yaşandığını bulmak için kullanılan bir kat sayıdır.

İş kazası sıklık oranı hesaplanırken en önemli nokta toplam kaç saatlik çalışma yapıldığı ve kaç adet iş kazasının meydana geldiğinin bilinmesidir. Toplam çalışma yapılan saat hesabı ise çalışanların o dönem boyunca ne kadarlık bir süre çalıştıklarını ile hesaplanabilir. (Örneğin; günde 7,5 saat çalışma yapılıyorsa toplam çalışma süresi 100 kişi x 30 gün x 7,5 saat = 22.500) Doğru ve net bir hesaplama için bulunan süreden işçilerin izinli ve raporlu günler, resmî tatiller, hafta sonu tatilleri vb. gibi durumlarda çalışma yapılmayan sürelerin çıkarılması gerekmektedir (Nenonen vd., 2014: 7).

$$\text{Toplam Çalışma Günü} = \text{Dönem İndeki Gün Sayısı} \times \text{Çalışan Sayısı}$$

$$\text{Kaza Sıklık Oranı} = \frac{\text{Toplam İş Kazası Sayısı}}{(\text{Toplam Çalışma Günü} - \text{Çalışma Olmayan Gün}) \times \text{Günlük Çalışma Süresi}} \times 1.000.000$$

2.2. İş Kazası Ağırlık Oranı Hesabı

İş kazası ağırlık oranı, belirli bir çalışma süresi dilimi içinde, mesleğe bağlı olarak meydana gelen yaralanma ve ölümler sebebiyle meydana gelen iş kazalarından dolayı oluşan toplam kayıp gün sayısını ifade etmek için kullanılır (İstanbuluoğlu, 1999: 35). İş kazası ağırlık hızı, kayıp iş günü sayısına bağlı olan bir parametredir. Bir taraftan yaşanan iş kazalarının şiddetini gösterirken, bir taraftan da iş kazalarının meydana getirdiği maddi kayıpları da gün cinsinden kıyaslamak için kullanılabilir (Ceylan, 2012: 105).

Toplam kayıp gün sayısının, aynı takvim yılı boyunca ve aynı meslek grubunda yer alan çalışanların toplam çalışma saatlerine bölündükten sonraki sonucun 1.000 ile çarpılmasıyla bulunan bir orandır. Böylece her 1000 çalışma günü başına oluşan kayıp gün sayısı genel karşılaştırma yöntemi olarak kullanılır. Bu hesaplamada kaza sıklık oranından farklı ölümlü iş kazası olması durumunda 7.500 günlük kayıp olduğu hesaba katılır ve hesaplamada saat yerine

gün sayısı kullanılmaktadır (Nenonen vd., 2014: 8). Bu formüller Avrupa Birliği İstatistik Ofisi tarafından, literatürdeki 1000 kişi başına kaza oranını belirtmek için kullanılmaktadır (Eurostat, 2016).

$$\text{Kaza Ağırlık Oranı} = \frac{\text{Toplam Kayıp Gün Sayısı}}{(\text{Toplam Çalışma Günü} - \text{Çalışma Olmayan Gün})} \times 1.000$$

2.3. Standardize İnsidans Oranı Hesabı

Standardize insidans oranı; çalışma grubunda kullanılan verilerin, standart grubun yapısına ve inceleme yapılan ülke, sektör ve/veya fabrika için uyarlanmasında kullanılır. Standart grup olarak genellikle insan sayısı ya da çalışan sayısı kullanılmaktadır. Bu oran; standardizasyon olarak İskandinavya (Avrupa) standardizasyonu ve Dünya Sağlık Örgütü (Dünya) standardı olarak da bilimsel çalışmalarda çokça kullanılmaktadır (Yıldız & Okyay, 2017: 7). İş kazaları ile ilgili olarak en sık kullanılan ölçütlerden biri iş kazası insidans oranı hesabı yapılmasıdır. Uluslararası istatistiklerde tam zamanlı çalışan işçilerde meydana gelen iş kazasının ölçütü için kullanılmaktadır. Bu oranın hesaplamasında o ülkedeki genel vardiya saati dikkate alınmaktadır. Örneğin; ülkemizde haftalık çalışma saati 45 iken, Amerika Birleşik Devletleri'nde 40 saat üzerinden hesaplanmaktadır (Pala, 2001: 17).

Çalışmamızda meydana gelen iş kazası ve ölüm sayıları 2012-2020 SGK istatistik yıllığından alınmış ve zorunlu sigortalı işçi sayısına göre standardize edilerek tablolar halinde verilmiştir. Karıştırma değişkenlerinin etkilerini kontrol etmek için, bir tür istatistiksel dolaylı standardizasyon yöntemi kullanılır. İş kazası standardizasyonu sırasında aşağıdaki formülasyonlar kullanılmaktadır (İşsever vd., 2020: 435):

- (1) İnsidans oranı = Kaza sayısı (ölümcül veya ölümcül olmayan) / Kapsam dahilindeki istihdam edilen kişi sayısı nüfus
- (2) Türkiye Genel İş Kazası Oranı = İş Kazası Sayı/Zorunlu Sigortalı Çalışan Sayısı
- (3) Beklenen Nüfus Sayısı Kaza Oranı = İncelenen Nüfus (İşçi sayısı) x Türk Genel İş Kazası Oranı
- (4) Standardize İnsidans Oranı (SIR) = (Gözlemlenen/Beklenen Sayı) x 100

2.4. Güven Aralığı Hesabı

Ülkelerde meydana gelen ölümlerin kayıt altına alınma verilerindeki eksiklikler sebebiyle elde edilen hayat tabloları gerçekte var olan değerlerden zaman zaman farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle elde edilen değerlerin (tam ve yeterli şekilde bilgi sahibi olunamadığı sürece) tek bir değerden ziyade değerlerin güven sınırlarının belirlenmesi ile ölçümlenerek daha da güvenilir sonuçlar vermesi sağlanmalıdır. Güven aralığı, incelenen bir

değeri çok geniş sınırlar içinde kapsıyor ise, daha dar bir sınır içine alarak güvenilirliğini belirler. Bu nedenle güven aralığı incelemesi istatistiksel çalışmalarda büyük önem taşımaktadır. Sonuçta yaşam belirtisi, nüfusların ölümlülük deneyiminin demografik bir göstergesidir ve hesaplamaların güvenilir olması esastır (Shryock & Siegel, 1976: 215).

Dolayısıyla, yaşam/kaza/ölüm beklentisi tahmini, kendi hassasiyetinin bir ölçümünü temsil eden içsel bir istatistiksel sapmaya sahiptir. Hassasiyet, örneğin varyans, değişim katsayısı, standart hata veya güven aralığı olarak da ifade edilmekte olup; sapma ise, yaşam beklentisindeki gözlemlenen farklılıkların rastlantısal şanstı kaynaklanma durumunu belirlemek için kullanılan istatistiksel testler için önem arz etmektedir (Lo vd., 2016: 401). Dünya'da hayat tablolarıyla ilgili bilimsel istatistiksel çalışmalar ile ilgili güven aralığı hesabına ilişkin örnekler vermek gerekir ise; Toson ve Baker (2003), İngiltere'de hayat tablolarındaki verileri kullanarak özellikle doğumda yaşam beklentisi değişkeni ile ilgili güven aralıkları hesaplamışlardır. Bu çalışmanın bulguları da bizlere, risk altında bulunan nüfusun büyüklüğü arttıkça güven aralığı değerinin daraldığını ve değişkenler arasında ters bir ilişki olduğunu göstermektedir. Johnson ve Hayes (2004), ABD'de beklenen yaşam sürelerine ait standart hata değeri ve %90 güven aralıkları için tahminde bulunmuşlar ve bu tahmini yaparken de etnik ve ırksal alt gruplara ayırarak her bir alt grup için beklenen yaşam sürelerini tek tek tahminlemişlerdir. Jasillionis ve diğerleri (2007) ise, 2001-2004 yılları arasında Litvanya'da yaşayan 30 yaşındaki insanlar için etnik yapı, eğitim durumu, yerleşim yeri ve medeni durum gibi etkenleri kullanarak beklenen yaşam sürelerini hesaplamış ve %95 güven sınırlarını ortaya koymuştur. Güven aralığında nokta tahmini yapılabileceği gibi genel bir aralık tahmini yapmak da mümkündür. Nokta tahmini, incelenen kitleye ait parametrenin tahmin değeri olarak verilmiş tek bir sayı değerini ifade etmekte olup; aralık tahmini ise incelenen kitleye ait parametreni tek bir sayı değeri olarak tahmin etmek yerine, alt ve üst sınırlarının bir güven aralığı içinde bulunması olasılığını belirleyerek aralık şeklinde genel bir tahminleme yapmaktadır. Genelde istatistiksel çalışmalarda nokta tahmini yerine güven aralığı hesaplamaları tercih edilmektedir. Güven aralığındaki önemli nokta ise belirli bir güven düzeyinde ne kadar dar bir güven aralığı sağlanır ise, tahminin de o ölçüde güvenilir olmasıdır (İnal & Günay, 2010: 48). Güven aralığı için gerekli olan varyans hesaplamaları yapıldıktan sonra her bir yaş grubu için %95 güven düzeyinde alt ve üst güven sınırları aşağıdaki gibi hesaplanır (İşsever vd., 2020: 436):

- (1) Standart bir insidans oranı (SIR) için %95 güven aralığını (CI) hesaplamak için aşağıdaki formülü kullanın:
- (2) $CI = SIR \pm (1.96 \times SE)$ (SE: Standart Hata)
- (3) $SE = SIR/d$ 'nin karekökü (d=Gözlenen olay sayısı)

(4) Güven Aralığı (CI %95) = Standartlaştırılmış İnsidans Oranı \pm (1.96xStandart Hata)

$$\text{Standart Hata (SE)} = \frac{\text{Standardize İnsidans Oranı}}{\sqrt{\text{Gözlenen Olay Sayısı}}}$$

$$\text{Alt Sınır} = e_i - 1.96 \times \sqrt{Se_i^2}$$

$$\text{Üst Sınır} = e_i + 1.96 \times \sqrt{Se_i^2}$$

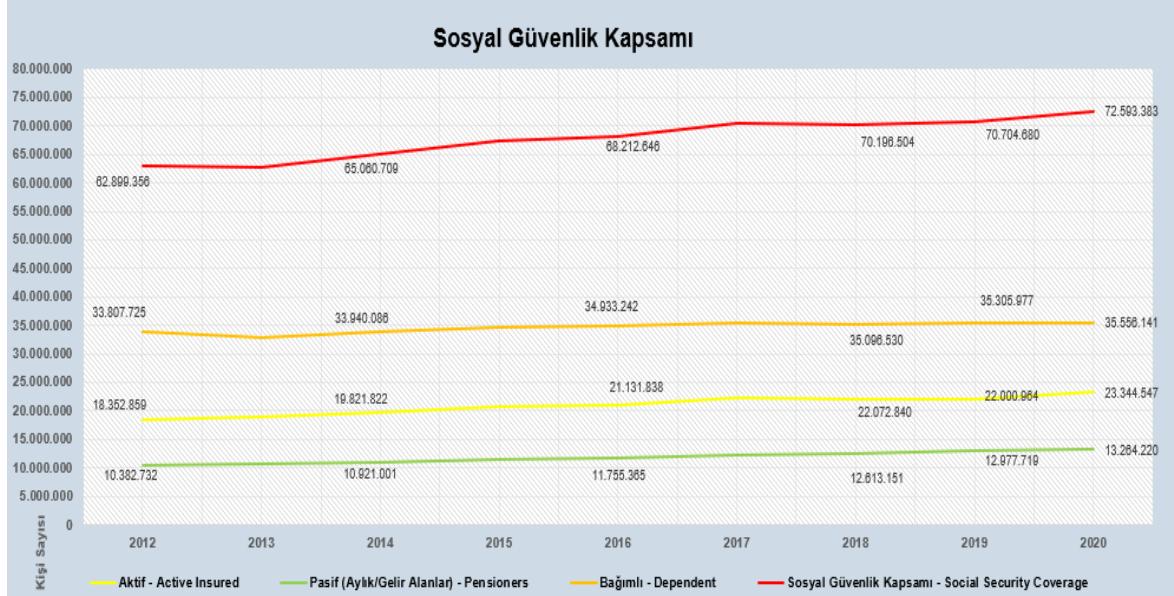
3. Bulgular ve Tartışma

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlı Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan alınan verilere göre, Türkiye'de 2012-2020 yıllarında işçi sayısında artış görülmektedir. Sosyal güvenlik kapsamındaki kişi sayısı 2012 yılında 18.352.859'dan 2020 yılında 23.344.547'ye çıkmıştır (SGK, 2021). Bu kapsamda işçi sayıları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1
2012-2020 yılları arası aktif sigortalı sayısı

Yıl	2012	2013	2014
I- Aktif sigortalı	18.352.859	18.886.989	19.821.822
1- Zorunlu	17.569.585	18.068.430	18.977.903
Zorunlu 4/a, 4/b (Tarım hariç), 4/c	16.501.281	17.129.452	18.097.988
Tarım zorunlu (4/b)	1.056.852	928.454	864.468
Muhtar	11.452	10.524	15.447
2- Çıracak	306.617	320.730	359.948
3- Yurtdışı topluluk	34.600	34.987	28.297
4- Tarım (4/a)	85.717	62.988	46.996
5- Diğer sigortalı	195.557	166.333	116.204
6- Stajyer ve kursiyer	160.783	233.521	292.474
Yıl	2015	2016	2017
I- Aktif sigortalı	20.773.227	21.131.838	22.280.463
1- Zorunlu	19.865.404	19.099.026	20.241.389
Zorunlu 4/a, 4/b (Tarım hariç), 4/c	19.053.526	18.367.294	19.511.173
Tarım zorunlu (4/b)	797.334	717.876	705.592
Muhtar	14.544	13.856	24.624
2- Çıracak	392.908	1.170.080	368.373
3- Yurtdışı topluluk	29.926	24.710	21.592
4- Tarım (4/a)	40.615	36.125	50.602
5- Diğer sigortalı	104.999	442.552	462.452
6- Stajyer ve kursiyer	339.375	359.345	1.136.055
Yıl	2018	2019	2020
I- Aktif sigortalı	22.072.840	22.000.964	23.344.547
1- Zorunlu	20.093.780	20.172.891	21.064.613
Zorunlu 4/a, 4/b (Tarım hariç), 4/c	19.374.552	19.542.660	20.490.475
Tarım zorunlu (4/b)	696.175	600.787	547.075
Muhtar	23.053	29.444	27.063
2- Çıracak	341.659	319.017	346.624
3- Yurtdışı topluluk	22.899	21.002	16.219
4- Tarım (4/a)	45.384	41.108	31.250
5- Diğer sigortalı	407.996	364.434	445.079
6- Stajyer ve kursiyer	1.161.122	1.082.512	1.440.762

Şekil 1'e 2012-2020 yılları arasında sosyal güvenlik kapsamında yer alan tüm aktif, pasif ve bağımlı sigortalı sayısı verilmiştir. Kırmızı ile gösterilen grafik eğrisi ise toplam sosyal güvenlik kapsamındaki kişi sayısı olarak gösterilmiştir.

Şekil 1.
Sosyal güvenlik kapsamında yer alan kişi sayısı (2012-2020 arası)
Kaynak: SGK, 2021.

İş kazası ağırlık oranı ve iş kazası sıklık hızı hesaplamalarında [1] ve [2] nolu formüllerde gösterilen veriler ışığında iş kazası sayısı, toplam prim tahakkuk eden gün sayısı, geçici iş görmezlik süresi, sürekli iş görmezlik süresi ve ölüm vaka sayısının da bilinmesi gerekmekte olup bu kapsam Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan alınan verilerin sentezlenmiş hali Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2
2012-2020 arası iş kazaları istatistikleri

Yıllar	İş Kazası Sayısı	Toplam Prim Tahakkuk Eden Gün Sayısı	Geçici İş Görmezlik Süresi (gün)	Sürekli İş Görmezlik Süresi (gün)	Ölüm Vaka Sayısı
2012	74.871	3.855.795.100	1.647.127	66.039	744
2013	191.389	4.069.831.784	2.357.505	52.825	1.360
2014	221.366	4.248.428.182	2.065.962	42.857	1.626
2015	241.547	4.462.091.444	2.992.070	103.833	1.252
2016	286.068	4.524.501.578	3.453.702	134.403	1.405
2017	359.653	4.524.383.875	3.996.873	252.916	1.633
2018	430.985	5.006.245.563	2.488.001	484.791	1.541
2019	422.463	4.907.005.930	3.627.934	123.623	1.147
2020	384.262	4.426.007.941	3.492.824	98.620	1.231

Şekil 2.
İş kazası sayısı değişim grafiği

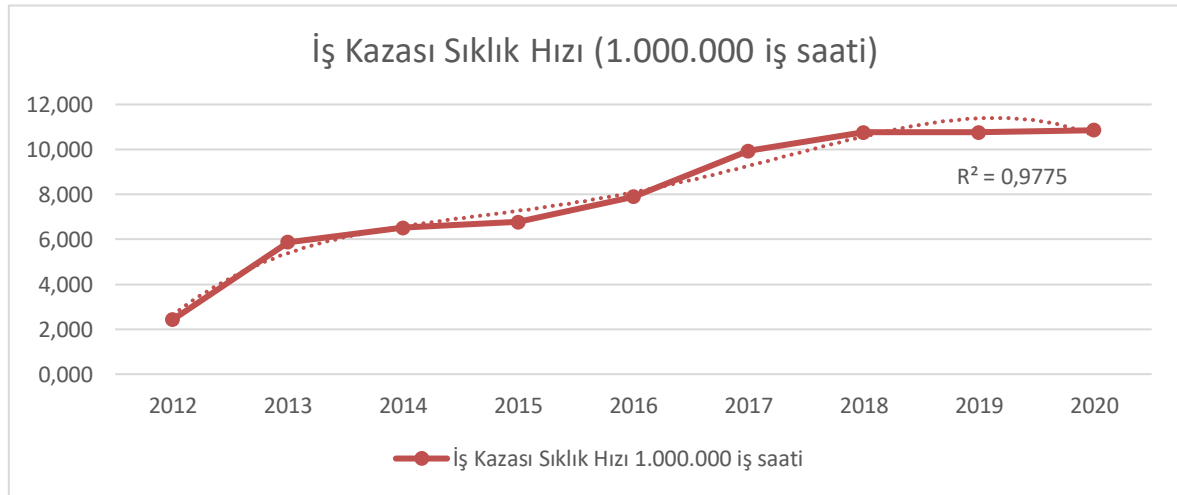
Şekil 3.
Ölümlü iş kazası sayısı değişim grafiği

Türkiye’de 2012 yılında 74.871 iş kazası meydana gelmiş olup bu vakaların 744’ü ölümlüdür. Toplam geçici iş görmezlik süresi 1.647.127 olup sürekli iş görmezlik süresi ise 66.039’dur. 2013 yılında 191.389 iş kazası meydana gelmiş olup bu vakaların 1.360’ı ölümlüdür. Toplam geçici iş görmezlik süresi 2.357.505 olup sürekli iş görmezlik süresi ise 52.825’tir. 2014 yılında 221.366 iş kazası meydana gelmiş olup bu vakaların 1.626’sı ölümlüdür. Toplam geçici iş görmezlik süresi 2.065.962 olup sürekli iş görmezlik süresi ise 42.857’dur. 2015 yılında 241.547 iş kazası meydana gelmiş olup bu vakaların 1.252’ü ölümlüdür. Toplam geçici iş görmezlik süresi 2.992.070 olup sürekli iş görmezlik süresi ise 103.833’tür. 2016 yılında 286.068 iş kazası meydana gelmiş olup bu vakaların 1.405’ü ölümlüdür. Toplam geçici iş görmezlik süresi 3.453.702 olup sürekli iş görmezlik süresi ise 134.403’tür. 2017 yılında 359.653 iş kazası meydana gelmiş olup bu vakaların 1.633’ü ölümlüdür. Toplam geçici iş görmezlik süresi 3.996.873 olup sürekli iş görmezlik süresi ise 252.916’dır. 2018 yılında

430.985 iş kazası meydana gelmiş olup bu vakaların 1.541'i ölümlüdür. Toplam geçici iş görmezlik süresi 2.488.001 olup sürekli iş görmezlik süresi ise 484.791'dir. 2019 yılında 422.463 iş kazası meydana gelmiş olup bu vakaların 1.147'si ölümlüdür. Toplam geçici iş görmezlik süresi 3.627.934 olup sürekli iş görmezlik süresi ise 123.623'tür. 2020 yılında 384.262 iş kazası meydana gelmiş olup bu vakaların 1.231'i ölümlüdür. Toplam geçici iş görmezlik süresi 3.492.824 olup sürekli iş görmezlik süresi ise 98.620'dir. İş kazalarının yıllar içinde değişim grafiği Şekil 2'de ölümlü iş kazası sayıları da Şekil 3'te verilmiştir.

Tablo 3
İş kazası sıklık hızı

Yıllar	İş Kazası Sıklık Hızı	
	1.000.000 iş saati	100 kişide
2012	2,427	0,546
2013	5,878	1,323
2014	6,513	1,465
2015	6,767	1,522
2016	7,900	1,780
2017	9,937	2,236
2018	10,761	2,421
2019	10,762	2,421
2020	10,852	2,442

Şekil 4.
İş kazası sıklık hızı (1.000.000 iş saati)

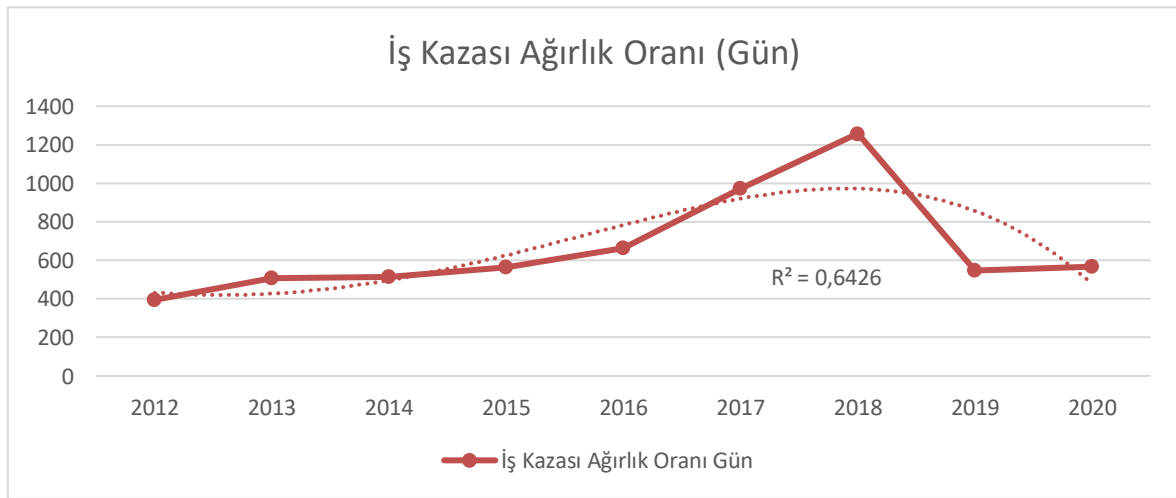
2012 yılında iş kazası sıklık hızı bir milyon iş saatine oranla 2,427 olup yüz kişideki oranlaması ise 0,546'dır. 2012 yılından itibaren inceleme yapılan 2020 yılına kadar iş kazası sıklık hızı bir milyon iş saatine oranla artmaktadır. Bunun nedeni yukarıda verilen formüllerle hesaplanan değerlerdeki değişkenlerin kullanılmasıdır. 2020 yılında iş kazası sıklık hızı bir milyon iş saatine oranla 10,852 olup yüz kişideki oranlaması ise 2,442'dir. İş kazalarının sıklık

hızı yıllar içinde değişim grafiği Şekil.4'te verilmiş olup 2012 yılından 2020 yılına kadar iş kazası sıklık hızı bir milyon iş saatine oranla %447,25 artış göstermiştir. Bu oran iş kazası sıklık hızı 100 kişide de aynıdır. Çünkü hesaplamada çalışma saati yerine işçi sayısı alınmıştır. Veriler ışığında elde edilen grafiğin istatistiksel analizi sonucunda ortaya çıkan sonuçların güven aralığı 0,9775'tir.

R değeri -1 ile +1 arasında değerler almaktadır. Eğer R değeri -1'e yakın değerler alıyorsa değişkenler arasında negatif yönde, +1'e yakın değerler alıyorsa pozitif yönde bir ilişki olduğu belirlenir. Eğer R değeri sıfıra yakın değerler alıyor ise iki değişken arasında bir ilişki olmadığı sonucuna varılır (Tarkun, 1996: 237). R değeri 0,9775 ve +1'e yakın olduğu için değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve iş kazası sıklık hızlarının yıllar içinde değişiminin anlamlı ve ilişkili olduğu ortaya konulmuştur.

Tablo 4
İş kazası ağırlık oranı

Yıllar	İş Kazası Ağırlık Oranı	
	Gün	Saat
2012	395	0,32
2013	507	0,41
2014	514	0,41
2015	565	0,45
2016	665	0,53
2017	973	0,78
2018	1259	1,01
2019	548	0,44
2020	568	0,45

Şekil 5.
İş kazası ağırlık oranı (gün)

2012 yılında iş kazası ağırlık oranı gün bazında 395 olup saat bazında ise 0,32'dir. 2012 yılından itibaren inceleme yapılan 2020 yılına kadar iş kazası ağırlık oranı artmaktadır. Bunun nedeni yukarıda verilen formüllerle hesaplanan değerlerdeki değişkenlerin kullanılmasıdır. 2020 yılında iş kazası ağırlık oranı gün bazında 568 olup saat bazında ise 0,45'tir. İş kazalarının ağırlık oranının yıllar içinde değişim grafiği Şekil.4'te verilmiş olup 2012 yılından 2020 yılına kadar iş kazası ağırlık oranı gün bazında %43,79 artış göstermiştir. Bu oran iş kazası ağırlık oranının saat hesaplamasında da aynıdır. Çünkü hesaplamada çalışma saati yerine işçi sayısı alınmıştır. Verilen ışığında elde edilen grafiğin istatistiksel analizi sonucunda ortaya çıkan sonuçların güven aralığı 0,6426'dır. R değeri 0,6426 ve +1'e yakın olduğu için değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve iş kazası ağırlık oranının yıllar içinde değişiminin anlamsız ve ilişkisiz olduğu ortaya konulmuştur. İş kazası sıklık hızı ile iş kazası ağırlık oranının aynı/yakın R değerine sahip olmamasının başlıca nedeni, özellikle 2019 yılı itibari ile bir anda grafikte meydana gelen kırılmadır.

2019 yılında Covid-19 pandemisinin ülke ekonomisine etkisi, üretimde meydana gelen düşüşe sebep olma ve söz konusu düşüş ile birlikte bazı sektörlerin salgın sürecinde çalışma faaliyetlerini tamamen ya da kısmen durdurmaları olarak sonuçlanmıştır. Ancak ülkemizde her sektör çalışma hayatı açısından pandemiden aynı oranda etkilenmemiştir. Bazı sektörler pandemi sürecinden çok daha fazla etkilenirken (turizm, ulaşım vb.) bazı sektörler de (hijyen ürünleri üretimi, tıbbi malzeme, tedarik vb.) üretimlerini ciddi oranda yükselmişlerdir (Balcı & Çetin, 2020). Türkiye'nin mevcut çalışma hayatı ve istihdam yapısının Covid-19 pandemiden etkilendiğini belirtmek yerinde olacaktır. Özellikle sosyal güvenlik sisteminin önemi pandemi ile daha fazla idrak edilir hale gelmiştir. Covid-19 pandemisi ile birlikte çalışma hayatı üzerindeki kriz sürecinde devlet mutlak koruma kalkanı programı kapsamında bulunan kişileri gelir kaybı ve işsizlik risklerine karşı koruma altına almıştır (TÜİK, 2020). Türkiye'de bu kişilerin sayısı yaklaşık olarak 26,3 milyon civarındadır ve bu kapsamda kamu kesiminde çalışan 4/a statüsündeki işçiler, devlet memurları (4/c) ve bu iki grubun bakmakla yükümlü olduğu kişiler ve emekliler de bulunmaktadır. Mutlak koruma kalkanı programı dışında kalan yaklaşık 55,4 milyon kişi için ise doğrudan gelir ve iş güvencesi bulunmamakta olup 4/a kapsamında özel kesimde çalışanlar, 4/b kapsamındaki esnaf ve sanatkârlar ile bunların bakmakla yükümlü oldukları yaklaşık 43,9 milyon kişi de bu grubun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Genel Sağlık Sigortası kapsamında da 11,6 milyon kişiden 9,2 milyonunun primleri yine devlet tarafından ödenmektedir. Mutlak koruma kalkanı programı sebebiyle tüm bu kişiler SGK sisteminde sigortalı olarak gözükmektedirler (Yükseler, 2020: 3). Covid-19

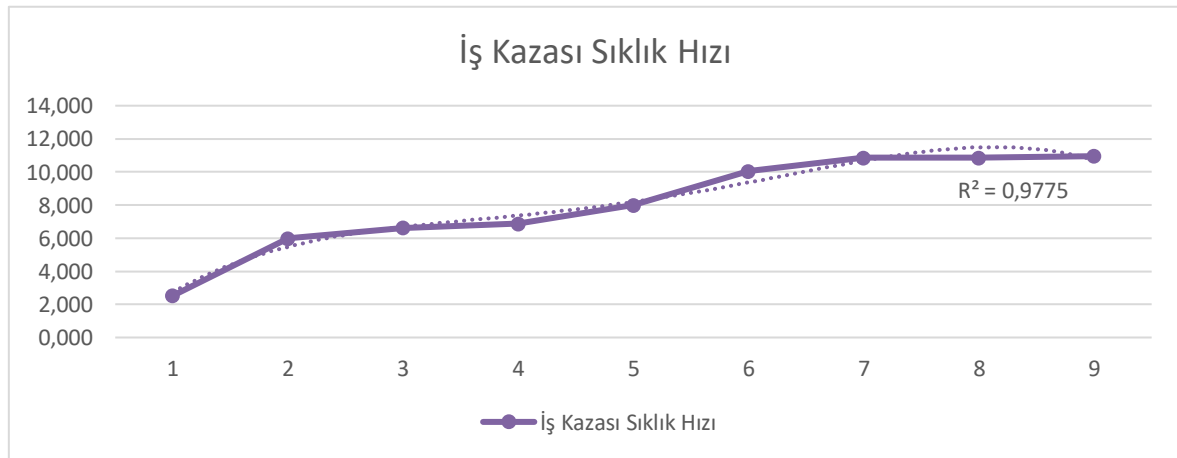
pandemi şartlarındaki sokağa çıkma yasağı, evden çalışma, belirli meslek gruplarının çalışmalarının durdurulması, sosyal etkinliğin azalması vb. gibi önlemlerin uygulanması sonrasında meydana gelen iş hayatındaki faal çalışanlarının oranının çok hızlı azalmasıdır. İşçiyi korumak amacıyla işten çıkartma yasağı getirilmiş olması, işçinin faal olarak SGK sisteminde aktif çalışan olarak kayıtlı olmasına rağmen iş yerine gitmemesinden ya da evden çalışmasından dolayı iş kazası ağırlık oranı hesaplamalarında gerçeği yansıtmayan sonuçlar çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin; işçi, ağır sanayi kolunda yüksek iş kazası görülen sektörde çalışmasına rağmen, Covid-19 pandemi önlemleri kapsamında işe gidemese de SGK sisteminde sigortalı olarak gözüktüğü için oranlarda hızlı bir şekilde azalma olmuştur.

Bu çalışmada, özellikle Covid-19 pandemi sürecinde meydana gelen iş kazası ağırlık oranının ani azalmasının aslında böyle bir durum ortaya çıkmasaydı gerçekte %95 güven aralığına uygun olarak kaç olabileceği istatistiksel olarak hesaplanmış olup, değerler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5.

İş kazası sıklık oranı

Yıllar	İş Kazası Sıklık Hızı 1.000.000 iş saati	İş Kazası Sıklık Hızı	
		En Yüksek	En Düşük
2012	2,427	2,471	2,383
2013	5,878	5,922	5,834
2014	6,513	6,557	6,469
2015	6,767	6,811	6,723
2016	7,900	7,944	7,856
2017	9,937	9,981	9,892
2018	10,761	10,805	10,717
2019	10,762	10,806	10,718
2020	10,852	10,896	10,808

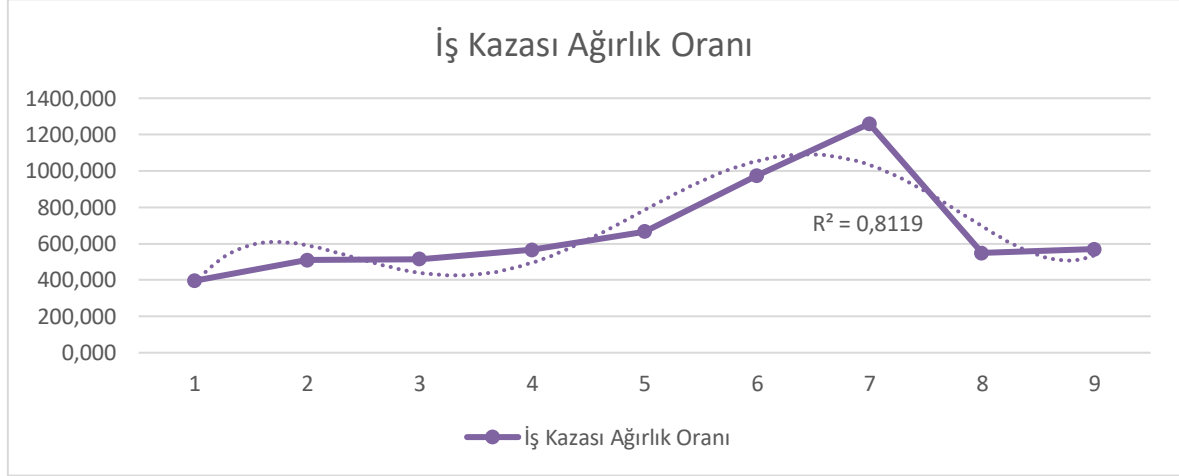
Şekil 6.

İş kazası sıklık hızı

İş kazası sıklık hızının standardize edilmiş değerler incelendiğinde en yüksek ve en düşük değerlerin bir milyon iş saatine oranında çok fazla sapma yapmadığı görülmüştür. Tablo 5'teki bu değerler kullanılarak Şekil 6 çizilmiştir. Veriler ışığında elde edilen grafiğin istatistiksel analizi sonucunda ortaya çıkan sonuçların güven aralığı 0,9775'tir. Eğer r değeri 0.8'den büyükse, iki değişken arasında iyi bir ilişkinin olduğunu göstermekte olup, iş kazası sıklık hızlarının yıllar içinde değişiminin anlamlı ve ilişkili olduğu ortaya konulmuştur.

Tablo 6
İş kazası ağırlık oranı

Yıllar	Gün	İş Kazası Ağırlık Oranı	
		En Yüksek	En Düşük
2012	395	395,562	394,161
2013	507	508,073	506,672
2014	514	514,868	513,467
2015	565	565,725	564,324
2016	665	665,701	664,299
2017	973	973,570	972,169
2018	1259	1259,250	1257,849
2019	548	548,442	547,041
2020	568	568,985	567,584

Şekil 7.
İş kazası ağırlık oranı

İş kazası ağırlık oranının standardize edilmiş değerler incelendiğinde en yüksek ve en düşük değerlerin gün bazında çok fazla sapma yapmadığı görülmüştür. Tablo 6'daki bu değerler kullanılarak Şekil 7 çizilmiştir. Her ne kadar değerler arasında çok fazla sapma yoksa da yapılan hesaplamada işçilerin aktif çalışma hayatında olmamalarından dolayı ortaya çıkan en yüksek değerlerin toplam aktif çalışan sayısına etkisi büyüktür. Bu da standardize edilmemiş grafiğin r değerinin 0,6426'dan standardize edildiğinde 0,8119'a çıkararak yüzde 16,93 artış göstermesi

gerektiğini ortaya koymuştur. İş kazası sıklık hızı ile iş kazası ağırlık oranının standardize edilerek birbiri ile ilişkilendirilmesi sonrasında ortaya çıkan hesaplamalarda toplam prim tahakkuk eden gün sayısı üzerinden ortaya çıkan fark hesaplanarak, devletin iş kazalarından dolayı yaşamış olduğu sigorta ödemeleri zararı gün sayısı üzerinden gösterilmiştir. Böylece istatistiksel olarak hesaplanan iş kazaları olmasaydı devletin çalışanlar üzerinden kaç günlük prim tahakkuk edeceği yorumlanmış ve 2012-2020 yılları arasında toplam prim tahakkuk eden gün sayısı toplamının 40.024.291.397 iken, elde edilen değerler sonrasında 46.321.022'lik bir artış ile normal şartlarda 40.070.612.419 olması beklendiği, kısacası aradaki kayıp oranının %0,12 olduğu görülmüştür.

Tablo 7
İş kazası sıklık hızının prim gün sayısına etkisi

Yıllar	İş Kazası Sayısı	Toplam Prim Tahakkuk Eden Gün Sayısı	En Yüksek	En Düşük	Aradaki Fark
2012	74.871	3.855.795.100	3.862.635.466	3.848.954.733	6.840.366
2013	191.389	4.069.831.784	4.075.450.793	4.064.212.774	5.619.009
2014	221.366	4.248.428.182	4.254.216.256	4.242.640.107	5.788.074
2015	241.547	4.462.091.444	4.467.623.435	4.456.559.453	5.531.991
2016	286.068	4.524.501.578	4.529.267.640	4.519.735.515	4.766.062
2017	359.653	4.524.383.875	4.527.641.608	4.521.126.141	3.257.733
2018	430.985	5.006.245.563	5.009.032.021	5.003.459.104	2.786.458
2019	422.463	4.907.005.930	4.913.281.476	4.900.730.383	6.275.546
2020	384.262	4.426.007.941	4.431.463.720	4.420.552.161	5.455.779
TOPLAM		47.736.255.019		TOPLAM	46.321.022

Tablo 8
İş kazası ağırlık oranının kazalar üzerine etkisi

Yıllar	Ölüm Vaka Sayısı	Türkiye Genel İş Kazası Oranı	Standardize İnsidans Oranı (SIR)	Standart Hata	CI %95	
					En Düşük	En Yüksek
2012	744	74.871	1,010	0,003673	75.076	76.154
2013	1.360	191.389	1,007	0,002294	191.888	193.610
2014	1.626	221.366	1,007	0,002133	222.066	223.918
2015	1.252	241.547	1,005	0,00118	241.833	243.765
2016	1.405	286.068	1,005	0,001874	286.422	288.524
2017	1.633	359.653	1,005	0,001671	360.108	362.464
2018	1.541	430.985	1,004	0,001526	431.237	433.815
2019	1.147	422.463	1,003	0,001541	422.334	424.886
2020	1.231	384.262	1,003	0,001616	384.276	386.710
TOPLAM		2.612.604	TOPLAM		2.615.242	2.633.844

İş kazası sıklık hızında meydana gelen kayıp ile iş kazası ağırlık oranındaki farkın kazalar üzerine etkisi incelendiğinde ise 2012-2020 yılları arasında meydana gelen toplam iş kazası sayısının 2.612.604 olduğu ve yapılan standardize sonrasında sadece ortalama 0,001836'lık bir standart hata ile meydana gelmesi beklenen iş kazalarının en düşük 2.615.242 ve en yüksek 2.633.844 olması beklenirdi. 2019 ve 2020 senelerinde Covid-19 pandemi süreci ile etkilenen iş hayatındaki istatistiksel değerler arasındaki farkın en düşük 2.638 ve en yüksek 21.240 olduğu görülmüştür. Hesaplanan değerler Tablo 8'de verilmiştir.

4. Sonuç

Mevzuatımızda iş kazası ve meslek hastalıkları tanımı en güncen hali ile 9783 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 13 maddesinde açıklayıcı betimleme şeklinde yer almakta olup 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 3 maddesinde “g) İş kazası: İşyerinde veya işin yürütümü nedeniyle meydana gelen, ölüme sebebiyet veren veya vücut bütünlüğünü ruhen ya da bedenen engelli hâle getiren olayı” (İSGK, 2012) şeklinde genel bir tanımlama mevcuttur. İş kazası ve meslek hastalıklarının tanımlarının özellikle günümüzde Covid-19 pandemisi de dikkate alınarak Sağlık Bakanlığı'nın da görüşleri alınarak yeniden değerlendirilmesi ve özellikle uluslararası kurumların tanımlamalarını da karşılar şekilde olması sağlanmalıdır. Böylece yapılacak olan iş sağlığı ve güvenliği çalışmalarının bütün çalışanlara ulaşması sağlanarak çok disiplinli (hijyen uzmanları, toksikologlar, ergonomi uzmanları vb.) bir yaklaşım ortaya konmalıdır. Özellikle iş güvenliği faaliyetlerinde yer alan tüm kurum ve kuruluşlar arasındaki iletişim, planlama, politika ve organizasyon konularında ortaya çıkan dağınıklıklar giderilmeli ve tüm çalışanların iş güvenliği hizmetlerinden işyerlerinin de ekonomik şartları göz önünden bulundurularak (gerekirse devlet desteği ile) eşit ve yaygın olarak faydalanması sağlanmalıdır.

Ülkemizde; kuralsız ve denetimsiz çalışan, yüksek riskler taşıyan, mühendislik tekniği ve bilimden çok uzak, yetişmiş teknik eleman denetimi ve gözetimi olmadan tamamen ilkel koşullarda çalıştırılan birçok işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerde her an kaza olma riski mevcut olup, kazaların kader olmadığı uygun önlemlerin alınması ile engellenebileceği de bilinen bir gerçektir.

İşletmelerde uygulanabilecek en temel önlemler olarak ise sürekli ve etkin gelişim sağlayabilen iş sağlığı ve güvenliği yönetimi ve organizasyonuna adapte olabilen uygun nitelikte personel seçmek, mevcut yasal mevzuata ve iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili

yönetmeliklere/standartlara tam uyum sağlamak, iş sağlığı ve güvenliği risklerini her seviyede tanımlayarak değerlendirildiği ve yönetildiği bir yönetim sistemi oluşturmak, işletmelerde proaktif kültürün oluşumunu sağlamak ve desteklemek, işletme içerisinde etkin ve uygulanabilir önlemler ve kararlar alarak bunları gerekişer kamu kuruluşları, sendikalar, toplum ya da varsa diğer tüm paydaşlar ile paylaşarak şeffaf bir iletişim kurulmasını sağlamak, işletmede yer alan tüm yüklenici ve tedarikçiler dâhil olmak üzere iş sağlığı ve güvenliği performansını iyileştiren ve geliştiren çalışmalarını yapmak, işletme ve tesislerde kullanılan yöntem ve teknolojileri sürekli geliştirerek iş gücünü maksimum seviyede korumak ve iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili tüm hususları işletmenin tüm faaliyetlerinde bir bütün olarak kabul etmek gibi temel uygulamalar sayılabilir.

Bu çalışma kapsamındaki 2012-2020 yılları arasında yaşanan iş kazalarına ait istatistiksel veriler, iş görmezlik süreleri ve ölümlü vaka sayıları Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan elde edilmiştir. Veriler analiz edilerek sektör ayrımı yapılmadan yıllara ait iş kazası ağırlık oranları ve iş kazası sıklık hızları belirlenmiş ve kıyaslanmıştır. 2012 yılında iş kazası sıklık hızı bir milyon iş saatine oranla 2,427 olup yüz kişideki oranlaması ise 0,546'dır. 2020 yılında ise iş kazası sıklık hızı bir milyon iş saatine oranla 10,852 olup yüz kişideki oranlaması 2,442'dir. 2012-2020 yılları arasında iş kazası sıklık hızı %447,25 artış göstermiştir. 2012 yılında iş kazası ağırlık oranı gün bazında 395 olup saat bazında ise 0,32'dir. 2020 yılında iş kazası ağırlık oranı gün bazında 568 olup saat bazında 0,45'tir. 2012-2020 yılları arasında iş kazası ağırlık oranı gün bazında %43,79 artış göstermiştir.

İş kazası sıklık hızı ile iş kazası ağırlık oranı arasındaki artışın anlamsız olmasından dolayı ortaya çıkan değer değişkenlerin standart insidans oranı için %95 güven aralığında istatistiksel standardizasyonları yapılmıştır. Özellikle Covid-19 pandemi şartlarındaki sokağa çıkma yasağı, evden çalışma, belirli sektör çalışmalarının durdurulması vb. önlemlerin uygulanması sonrasında meydana gelen iş hayatındaki faal çalışanlarının oranını hızla azalmıştır. İşçiyi korumak amacıyla işten çıkartma yasağı getirilerek işçinin faal olarak SGK sisteminde aktif çalışan olarak kayıtlı olmasına rağmen iş yerine gitmemesinden ya da evden çalışmasından dolayı iş kazası ağırlık oranı hesaplamalarında gerçeği yansıtmayan sonuçlar çıkmasına sebep olmuştur.

İş kazası sıklık hızı ile iş kazası ağırlık oranının standardize edilerek birbiri ile ilişkilendirilmesi sonrasında ortaya çıkan hesaplamalarda öncelikle toplam prim tahakkuk eden gün sayısı üzerinden ortaya çıkan fark hesaplanarak bu durumun iş hayatına etkisinin görülmesi

amaçlanmıştır. 2012-2020 yılları arasında toplam prim tahakkuk eden gün sayısı toplamı 40.024.291.397 iken, elde edilen değerler sonrasında 46.321.022'lik bir artışın normal şartlarda olması beklenmiştir. İş kazası sıklık hızında meydana gelen kayıp ile iş kazası ağırlık oranındaki farkın kazalar üzerine etkisi incelendiğinde ise meydana gelen toplam iş kazası sayısının 2.612.604 olduğu ve yapılan standardize sonrasında sadece ortalama 0,001836'lık bir standart hata ile meydana gelmesi beklenen iş kazalarının en düşük 2.615.242 ve en yüksek 2.633.844 olması beklenirdi. 2019 ve 2020 senelerinde Covid-19 pandemi süreci ile etkilenen iş hayatındaki istatistiksel değerler arasındaki farkın en düşük 2.638 ve en yüksek 21.240 olduğu görülmüştür.

Ortaya çıkan değerlerde de görüldüğü üzere 2012-2020 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen iş kazalarının standardize edilmesi sonrasında iş kazası sayısının azalmadığı az da olsa arttığı görülmüştür. Bu durum Türkiye'de çalışma hayatına giren sigortalı işçilerin iş kazası ile karşılaşma oranlarının arttığını ve işçi sayısı arttıkça iş kazası oranının da arttığını göstermektedir.

Unutulmamalıdır ki, iş kazalarının çoğu öngörülebilir nitelikte olup, özellikle iş sağlığı ve güvenliği kültürünün toplumumuzun her kesiminde ve yaşamımızdaki her alanda yaygınlaştırılması ile kazaların önüne geçebiliriz. Bunun için öncelikle güvenli çalışma ortamlarının sağlanması, mevcut iş sağlığı ve güvenliği koşullarının daha da iyileştirilmesi ve her kademedeki çalışanlara kapsamlı ve uygulamalı iş güvenliği eğitimleri verilmesi gerekmektedir. Günümüzde özellikle çalışma hayatında eğitim ve bilginin önemi daha da artmakta olup, toplum içerisinde iş güvenliği kültürünün oluşturulması için temel güvenlik bilincinin öncelikle ailede ve okullarda verilmeye başlanması faydalı olacaktır. Çünkü kişinin sadece çalıştığı iş koluna özel eğitim alması sadece karşılaşabileceği iş kazası olasılığını azaltır ama kişinin daha çocukken bu kültür de yetiştirilmesi iş kazası olasılığının daha çok azalmasına sebep olacaktır. Bu kapsamda devletin sadece kanunlar çıkartarak iş sağlığı ve güvenliğini işverenlere ya da çalışanlara bırakmaması, onlarla iş birliği yaparak Türkiye'de iş sağlığı ve güvenliği kültürünün oluşturulmasını hızlandırması önerisi vermek yerinde olacaktır.

YAZARIN BEYANI

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akı, E. (2013). 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve çalışma yaşamına etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15, 3-24.
- Balcı, Y. & Çetin, G. (2020). Covid-19 pandemi sürecinin Türkiye’de istihdama etkileri ve kamu açısından alınması gereken tedbirler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19 (37), 40-58.
- Ceylan, H. (2014). Türkiye’de inşaat sektöründe meydana gelen iş kazalarının analizi. *International Journal of Engineering Research and Development*, 6 (1), 1-9.
- Ceylan, H. (2012). Türkiye’deki elektrik iletim tesisinde meydana gelen iş kazalarının analizi. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Mayıs, 98-109.
- Eurostat (2009). European statistics on accidents at work (ESAW). 01 Ekim 2021, <http://europa.eu.int/comm/eurostat>.
- Eurostat (2016). Accidents at work statistics. 01 Ekim 2021, https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Accidents_at_work_statistics.
- ILO (1998). Resolution concerning statistics of occupational injuries (resulting from occupational accidents), 16th International Conference of Labour Statisticians. 15 Ekim 2021, https://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/standards-and-guidelines/resolutions-adopted-by-international-conferences-of-labour-statisticians/WCMS_087528/lang--en/index.htm.
- Issever, H., Ezirmik, E., Oztan, G. & Issever, T. (2020). Standardization of work accidents and occupational diseases indicators of social security institution between 2008-2017 years. *J Ist Faculty Med* 2020, 83 (4), 434-445.
- İnal, H. C. & Günay, S. (2010). *Olasılık ve matematiksel istatistik*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- İstanbuluoğlu, Y. S. (1999). 1984-1999 Yılları arasında TKİ Kurumu’nda olan iş kazalarının istatistiksel değerlendirilmesi. *Bilimsel Madencilik Dergisi*, 38 (4), 29-42.
- İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (İSGK) (2012). 15 Ekim 2021, https://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&view=article&id=923:-salii-ve-guevenli-kanunu&Itemid=28.
- İş Sağlığı ve Güvenliği Mevzuatı ve Yönetmelikleri (2021). 15 Ekim 2021, <https://isgb.itu.edu.tr/hakimizda/mevzuat-ve-yonetmelikler>.
- İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği (2012), 15 Ekim 2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121226-11.htm>.
- Jasillionis, D., Shkolnikov, V. M., Andreev, E. M., Jdanov, D. A., Ambrozaitiene, D., Stankuniene, V., Mesle, F. & Vallin, J. (2007). Sociocultural mortality differentials in lithuania: Results obtained by matching vital records with the 2001 census data. *Sociocultural Mortality Differentials in Lithuania*, 62 (4), 597-646.
- Johnson, H. P. & Hayes, J. M. (2004). The demographics of mortality in California. *California counts population trends and profiles*, 5 (4), 1-19.
- Kazancı (2021). Kazancı hukuk otomasyonu. 15 Ekim 2021, <https://www.kazanci.com>.
- Koçali, K. (2021). *Maden kazalarında sorumluluklar ve kusur oranları*. Nobel Yayın Kitapevi.
- Lo, E., Vatnik, D., Benedetti, A. & Bourbeau, R. (2016). Variance models of the last age interval and their impact on life expectancy at subnational scales. *Demographic Research*, 35 (15), 399-454.

Nenonen, N. & Saarela, K. (2014). *Global estimates of occupational accidents and fatal work-related diseases in 2014*. Tampere University of Technology Department of Industrial Management, Finland. 15 Ekim 2021, <https://www.wsh-institute.sg/-/media/wshi/past-publications/2014/global-estimates-of-occupational-accidents-and-work-related-illness-2014.pdf?la=en&hash=CC0F4E20BDDEB6189A8B1BB4786D7973>.

Pala, K. (2001). İşyeri hekimleri için iş sağlığı epidemiyolojisine giriş. *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Ekim*, 14-18.

Shryock, H. S. & Siegel, J.S. (1976). *The methods and materials of demography*. (Abridged Edition). Academic Press.

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK). (2021) SGK 2012-2021 istatistik yıllıkları. 01 Ekim 2021, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari.

Şimşek, M. Ş. & Öge, H. S. (2012). *İnsan kaynakları yönetimi*. Eğitim Akademi Yayınları.

Tarkun, E. T. (1996). Alternatif korelasyon teknikleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8 (8), 237-249.

Toson, B. & Baker, A. (2003). *Life expectancy at birth: Methodological options for small populations*. *national statistics*, Methodological Series (No: 33).

TÜİK (2020). TÜİK haber bülteni. 15 Ekim 2021, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33786>

Yıldız, F. & Okyay, P. (2017). Farklı grupları karşılaştırmada bir yöntem: Direkt ve indirekt standardizasyon. *Çalışma Ortamı Dergisi, Ocak-Şubat*, 7-9.

Yılmaz, F. (2010). Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'de iş sağlığı ve güvenliği kurulları: Türkiye'de kurulların etkinliği konusunda bir araştırma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 149-192.

Yılmaz Oral, T. & Ünal, A. (2020). 2016-2018 yılları arasında seyahat sektörüne ait iş kazası verilerinin değerlendirilmesi. *OHS ACADEMY*, 3 (2), 61-72.

Yükseler, Z. (2020). Koronavirüs (COVID-19) salgınının istihdam ve büyümeye etkisi. 15 Ekim 2021, https://www.researchgate.net/publication/340511319_KORONAVIRUS_COVID-19_SALGINININ_ISTIHDA_M_VE_BUYUMEYE_ETKISI.

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.956609
Araştırma Makalesi

MALİYE POLİTİKALARININ VIX ENDEKSİ İLE İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

THE RELATIONSHIP OF FINANCIAL POLICIES AND THE VIX INDEX: THE
CASE OF TURKEY

Esra CAN¹

Zafer DÖNMEZ²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
23/06/2021

Kabul:
10/12/2021

VIX Endeksi, piyasalardaki tedirginliği ve korku halini yansıttığı için piyasalarda oluşabilecek olan krizlerin öncü göstergesi olarak da bilinmektedir. Bu çalışmanın amacı VIX Endeksi'nin Türkiye'de yapılan kamu harcamaları ve kamu gelirleri üzerindeki etkisini incelemektir. Bu bağlamda çalışmada, 1999-2021 dönemine ait VIX Endeksi ve Türkiye'de yapılan kamu harcamaları ve kamu gelirleri verileri analiz edilmiştir. Serilerin birim kök içerip içermediği Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Lumsdaine-Papell birim kök testleriyle analiz edilmiş ve serilerin birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Bootstrap Granger nedensellik testi ile VIX Endeksi ve Türkiye'de yapılan kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasında nedensellik ilişkisi test edilmiş ve VIX Endeksi'nden kamu harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu harcamaları, Kamu gelirleri, VIX Endeksi, Bootstrap Granger Nedensellik.

¹ Araştırma Görevlisi, Adıyaman Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9890-8329, ecan@adiyaman.edu.tr.

² Araştırma Görevlisi, Adıyaman Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9748-4149, zdonmez@adiyaman.edu.tr.

Abstract

Article Info

Received:
23/06/2021

Accepted:
10/12/2021

Since the VIX Index reflects the uneasiness and fear in the markets, it is also known as the leading indicator of the crises that may occur in the markets. The aim of this study is to examine the effect of the VIX Index on public expenditures and public revenues in Turkey. In this context, the VIX Index for the period 1999-2021 and the public expenditures and public revenues data in Turkey were analyzed. Whether the series contains a unit root was analyzed with Augmented Dickey Fuller (ADF) and Lumsdaine-Papell unit root tests and it was determined that the series contained unit root. The causality relationship between the VIX Index and public expenditures, public incomes in Turkey was tested with the Bootstrap Granger causality test, and the causality relationship from the VIX Index to the public expenditures was determined.

Keywords: Public expenditure, Public income, VIX Index, Bootstrap Granger Causality.

1. Giriş

Günümüzde küreselleşme olgusu ile yaşanan gelişmeler ve teknolojinin her geçen gün daha da yaygınlaşması ve gelişmesi, ülke ekonomilerinin birbirlerine olan bağımlılıklarını güçlendirmiş ve piyasaların birbirlerine entegre olmasını sağlamıştır. Bu durum ülke ekonomilerinin daha da büyümesine imkân tanımış ve sosyal refahın artmasına katkı sağlamıştır. Diğer taraftan, dünyanın herhangi bir ülkesinde ortaya çıkan iktisadi, sosyal ve siyasi bir sorun, diğer ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkileyerek piyasalardaki riskleri artırmıştır.

Keynes ile birlikte maliye politikası, ekonomik krizlerin ya da durgunluğun yaşandığı dönemlerde devletin ekonomik zorlukları iyileştirmek ve istikrarı sağlamak amacıyla kullandığı önemli bir iktisat politikası aracıdır. Keynes ile maliye politikası, kamu gelirleri ve kamu harcamaları yoluyla ekonomiye yön veren bir araç haline gelmiştir (Şen & Kaya, 2015: 61).

1980’lerden itibaren dünya ekonomisini etkisi altına alan küreselleşme ve liberalleşme hareketleri, devletin ekonomideki rolü ve ağırlığının azaltılması gerektiği görüşünün uygulamaya geçmesiyle birlikte maliye politikasının teorik altyapısını oluşturan Keynesyen görüşün gözden düşmesine neden olmuştur. 2008 yılında ABD’de emlak piyasasında yaşanan sorunlar nedeniyle finansal piyasalardaki varlıkların fiyatlarındaki düşüşler ve belirsizliğin artması sonucunda ekonominin talep cephesinde yaşanan daralmalar bir ekonomik krizin yaşanmasına neden olmuştur. 2008 Küresel Finans Krizi’yle birlikte durgunluğa giren ekonomi, hükümetler tarafından faiz oranları düşürülerek ve likidite artışı sağlanarak para

politikaları ile canlandırılmaya çalışılmıştır. Fakat para politikalarıyla istedikleri sonucu alamayan ekonomi yönetimleri, 1970’li yıllardan itibaren benimsenen Neoliberal iktisat politikalarıyla gözden düşen Keynesyen ekonomi politikalarını yeniden gündeme getirmişler ve maliye politikalarını ön plana çıkarmışlardır. Kamu harcama artışları ve vergi indirimlerini kapsayan mali teşvik önlemleri uygulanarak kriz etkilerinin hafifletilmesinde genişletici maliye politikaları benimsenmiştir (Şen vd., 2018: 9).

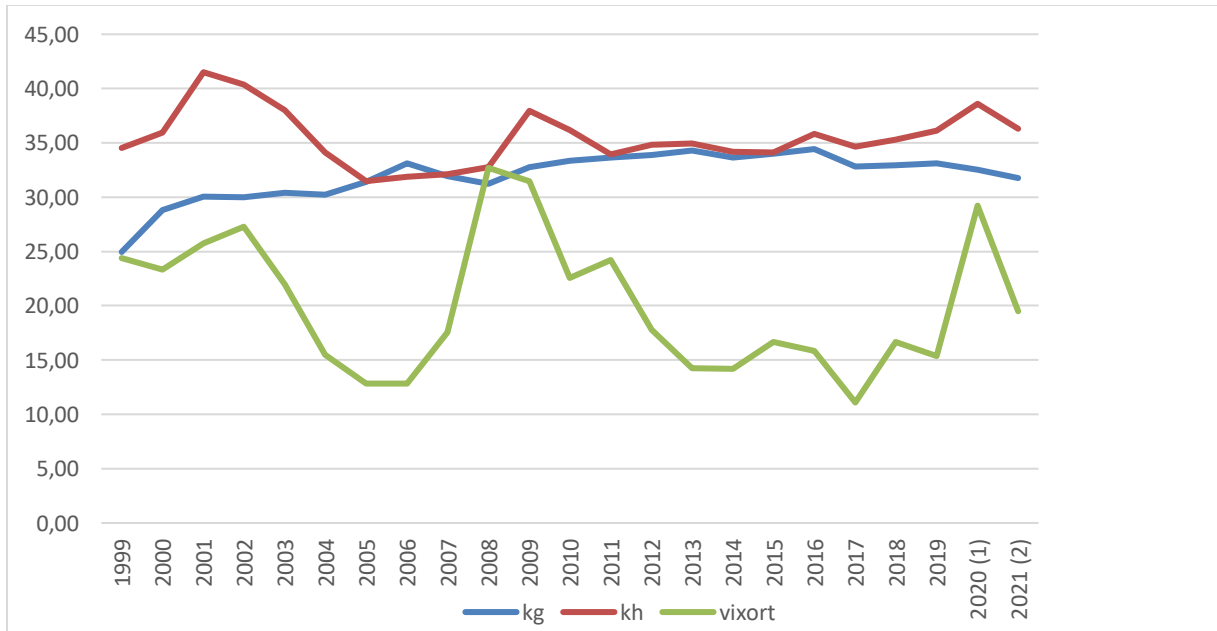
2008 Küresel Finans Krizi’nde olduğu gibi dünya genelinde yaşanan sorunlar tüm ülke ekonomilerini olumsuz bir şekilde derinden etkilemiş ve bu durum dünya finans piyasalarındaki volatilitiyi artırmış, VIX Endeksi’ni yükseltmiştir. Piyasalardaki tedirginliği yansıtan VIX Endeksi, yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyerek ekonomik krizin yada durgunluğun daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Chicago Board Options Exchange-Şikago Opsiyon Borsası (CBOE) tarafından sağlanan piyasa oynaklık endeksi olan Volatility Index (VIX), ABD hisse senedi piyasasındaki belirsizlik düzeyine ilişkin piyasa duyarlılığının bir göstergesidir (Boscaljon & Clark, 2013: 120). Endeks, 1993 yılında CBOE tarafından oluşturulmuş ve 2003’te revize edilerek piyasa beklentilerini daha net yansıtmaya başlamıştır. 2003’ten bu yana çok sayıda çalışma, VIX Endeksi’nin tahmin gücünü incelemiştir (Vodenska vd., 2013: 2). CBOE tarafından hesaplanan VIX, “yatırımcı korku göstergesi” olarak da adlandırılmaktadır (Whaley, 2000: 12). VIX Endeksi, S&P 500 endeksindeki hisse senetlerinin alım-satım opsiyon fiyatlarının farkı üzerinden hesaplanmaktadır. Söz konusu opsiyon fiyatları arasındaki fark yüksek ise VIX Endeksi de yükselmekte ve bu durum piyasadaki volatilitenin yükseleceği anlamına gelmektedir. Opsiyon fiyatları arasındaki fark düşük çıktığında ise VIX Endeksi de düşmekte, dolayısıyla bu düşüş, piyasadaki volatilitenin de düşeceğini göstermektedir (Fountain vd., 2008: 470).

Küresel ölçekte yaşanan olayların (2008 finansal krizi) ekonomiyi ve piyasaları olumsuz bir şekilde etkilediği ve bu durumun VIX Endeksi’ni yükselttiği yapılan çalışmalarla (Neffelli & Resta, 2018) kanıtlanmıştır. VIX Endeksi, piyasalardaki tedirginliği ve korku halini yansıttığı için piyasalarda oluşabilecek olan krizlerin öncü göstergesi olarak da bilinmektedir. Dolayısıyla VIX Endeksinde meydana gelen volatiliteler, yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyebilmektedir. Böyle durumlarda yatırımcılar tedbirli davranarak ya yatırım kararlarını erteleyecekler ya da yatırımlarını, istihdam yaratmayan, güvenli liman olarak bildikleri farklı piyasalara yönlendireceklerdir.

Finans piyasalarının gelecekteki hareketlerini tahmin edebilen önemli bir gösterge olan VIX Endeksi’ndeki yükselişin, borsa endeksini düşürdüğü yapılan akademik çalışmalarda görülmektedir (Giot, 2005; Sarwar & Khan, 2017). Gelecekte, başta finans ve emtia piyasaları olmak üzere birçok piyasada meydana gelecek olan hareketlerin geçmişte olan olaylardan ve faktörlerden etkilendiğini ileri süren bakış açıları mevcuttur (Sadezadeh, 2018: 240). Dolayısıyla küresel anlamda belli bir dönemde meydana gelen iktisadi, siyasi ve sosyal olayların makro ekonomik yansımalarının söz konusu olabileceği ve bu durumun hükümetlerin iktisat politikalarını ve iktisadi kararlarını da etkileyeceği söylenebilir.

VIX endeksinin yükseldiği dönemleri takip eden yıllarda hükümetlerin maliye politikası araçlarından kamu harcamaları ve kamu gelirlerini kullanarak ekonomik ve finansal istikrarı sağlamaya yönelik ekonomik müdahalelerinin olduğu görülmektedir. Bu müdahaleler, kamu harcamalarında artış, vergi indirimleri nedeniyle kamu gelirlerinde düşüş şeklinde kendini göstermektedir. Şekil 1’de de görüldüğü gibi 2008 Küresel Finans Krizi’nden sonra ve 2019-2020 yıllarında yaşanan ve etkisi hala devam eden COVID-19 salgını döneminde de VIX Endeks değeri önemli düzeyde yükselmiştir. İlgili zaman diliminde VIX Endeks değerinin genellikle kriz yıllarında veya krizi takip eden yıllarda yükseldiği ve aynı şekilde maliye politikası araçlarından kamu harcamalarının da söz konusu kriz dönemlerinde yükseldiği; fakat vergi indirimleri nedeniyle kamu gelirlerinin düştüğü görülmektedir.

Şekil 1.

1999-2021 Yılları Arasında Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri ve VIX Endeksi’ndeki Değişim
Kaynak: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021; Economic Research Federal Reserve Bank of St. Louis 2021.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, VIX Endeksi ile kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını ve yapısal kırılmalara neden olan küresel çaptaki olayların maliye politikaları üzerinde etkili olup olmadığını ekonometrik model çerçevesinde analiz etmektir. Bu nedenle çalışmada ilk olarak Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Lumsdaine-Papell birim kök testleri yapılmıştır. VIX Endeksi ve kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığı Hacker ve Hatemi-J Bootstrap Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir.

Çalışma, bu amaç doğrultusunda beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde VIX Endeksi hakkında kısa bilgiler verilmiş ve çalışmanın amacı ve öneminden söz edilmiştir. İkinci bölümde bu konuyla ilgili daha önce yapılmış farklı çalışmalardan oluşan literatür araştırması bölümüne yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri ve metodoloji, dördüncü bölümde ise yapılan testler sonucunda elde edilen ampirik bulgular hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde de sonuç ve öneriler yer almıştır.

2. Literatür Araştırması

VIX Endeksi ile ilgili hem Türkiye’de hem de dünyada son on yılda yapılan çalışmalara baktığımızda, bu çalışmaların çoğunlukla VIX Endeksi ile hisse senedi piyasaları arasındaki etkileşimi ele aldığı görülmektedir. VIX Endeksi’yle ilgili literatür araştırması sonucunda, kamu harcamaları ve kamu gelirleri ile VIX Endeksi’ni birlikte inceleyen az sayıda çalışmanın (Dell’Erba & Sola, 2011) mevcut olduğu görülmektedir. Türkiye’de ise konuyla ilgili herhangi bir çalışma mevcut değildir. Bu nedenle VIX Endeksi’ndeki volatilité ile siyasi otoritenin uyguladığı ekonomi politikalarının etkileşimini, ekonometrik bir modelle incelemek bu çalışmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır. Literatürde VIX Endeksi ile ilgili yapılan çalışmaların bazıları şunlardır:

Giot (2005) çalışmasında, ABD’deki hisse senedi endekslerinin (S&P 100 ve NASDAQ 100) getirileri ile zımnî volatilité endeksleri olan VIX ve VXN endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1 Ağustos 1994-31 Ocak 2003 tarihleri arasındaki dönemi üç ayrı aşama olarak ele aldığı çalışmasında doğrusal regresyon yöntemini kullanmıştır. Araştırmanın sonucunda, hem S&P 100 ve hem de NASDAQ 100 endeksleri için hisse senedi getirileri ile VIX ve VXN endeksleri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca VIX Endeksi’ndeki aşırı artış sinyalleri ile birlikte piyasaların bu durumdan olumsuz etkilendiği ve geleceğe yönelik negatif getiriler bekleneceği yönünde bulgular ortaya çıkmıştır.

Kanas (2012) S&P 100 piyasa endeksi için risk ve getiri ilişkisinin belirlenmesinde zımnî volatilité endeksinin (VIX) rolünü incelediği çalışmada GARCH-M modellerini kullanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuca göre VIX Endeksi, koşullu varyans denkleminde dışsal bir değişken olarak dahil edildiğinde VIX Endeksi ile S&P 100 Endeksi arasında pozitif risk ve getiri ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, temettü verimi ve ticaret hacmi etkilerini kontrol etmek için VIX Endeksi’nin geleceğe yönelik önemli bir özellik taşıdığını göstermektedir.

Basher ve Sadorsky (2016), 4 Ocak 2000 ile 31 Temmuz 2014 dönemini kapsayan günlük veriler kullanarak yaptıkları çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde hisse senedi fiyatları, petrol fiyatları, altın fiyatları, tahvil fiyatları ve VIX Endeksi arasındaki korelasyonu incelemişlerdir. 23 gelişmekte olan ülkenin hisse senedi fiyatları, MSCI Yükselen Piyasalar Endeksi ile ölçülürken borsa volatilitesi ise VIX Endeksi ile ölçülmüştür. DCC, ADCC ve GOGARCH yöntemlerini kullandıkları çalışmanın ampirik sonuçlarına göre, gelişmekte olan ülkelerin petrol fiyatları ve borsa endeks değerleri arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca VIX Endeksi, tahvil fiyatları ve yükselen piyasa borsa endeksleri ile petrol fiyatları arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.

Bouri vd. (2017) yaptıkları çalışmada, Bitcoin’in gelişmiş ve gelişmekte olan 14 hisse senedi piyasasında küresel belirsizliklere karşı bir korunma aracı olup olmadığını test etmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda Olağan En Küçük Kareler Yöntemi (OLS) kullanılmıştır. 17 Mart 2011 ile 7 Ekim 2016 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılarak VIX Endeksi, Bitcoin fiyatları ve hisse senedi fiyatları modele dahil edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, Bitcoin’in küresel belirsizliklere karşı bir korunma aracı olduğu tespit edilmiştir. Bitcoin getirilerinin, hem daha yüksek miktarlarında hem de daha kısa frekanslı hareketlerinde belirsizliklere karşı olumlu tepki verdiği görülmüştür.

Sarwar ve Khan (2017) çalışmalarında, ABD hisse senedi piyasasındaki belirsizliğin (VIX), 2008 küresel finans krizini öncesinde, sırasında ve sonrasında 5 Latin Amerika ülkesinde (Meksika, Brezilya, Şili, Kolombiya ve Peru) hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. 1 Haziran 2003 ile 30 Eylül 2014 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan çalışmada PP birim kök testi, Granger nedensellik testi ve GARCH yöntemi kullanmıştır. Elde edilen sonuca göre, 2008 küresel finans krizi sonrası dönemde VIX Endeksi’nden Latin Amerika ülkelerinin hisse senedi fiyatlarına nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca VIX Endeksi’ndeki artışların gelişmekte olan piyasaların getirilerinde önemli ani ve gecikmeli düşüşlere yol açtığı bulgusuna ulaşılmıştır. Finansal kriz sırasında

oluşan VIX'deki değişiklikler, gelişen piyasa getirilerindeki değişiklikleri diğer dönemlere göre daha çok etkilemektedir.

Sadeghzadeh (2018), çalışmasında Türkiye'de Borsa İstanbul 100 (BİST 100) Endeksi'nin psikolojik faktörlere duyarlılığı ampirik olarak incelenmiştir. Çalışmaya, 2004-2018 yılları arasındaki dönemde BİST 100 Endeksi kapanış değerleri, Tüketici Güven Endeksi verileri ve VIX Endeksi dahil edilmiştir. Çalışmada uzun ve kısa dönem analizleri DOLS yöntemiyle gerçekleştirilmiştir ve seriler arasındaki nedensellik ilişkileri ise Granger (1969) yöntemiyle test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, uzun dönemde VIX Endeksi'ndeki artışların, borsa endeks değerlerini azalttığı belirlenirken tüketici güven endeksindeki artışların borsa endeks değerlerini azalttığı görülmüştür. Kısa dönem etkilerine baktığımızda korku endeksinin ve güven endeksinin, BİST 100'ü etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Korkmaz ve Çevik (2009) GJR-GARCH modelini kullandığı çalışmasında, ABD zımni volatilité endeksi olan VIX Endeksi'nin, aralarında Türkiye'nin de olduğu gelişmekte olan 15 ülkenin hisse senedi piyasalarını ne yönde etkilediğini incelemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuca göre, piyasadaki olumsuz haberlerin oynaklığı daha fazla artırdığı görülmüş ve VIX Endeksi'nin; Brezilya, Şili, Peru, Çek Cumhuriyeti, Rusya, Türkiye, Güney Kore, Tayland, Tayvan ve Endonezya hisse senedi piyasalarını etkileyerek volatilitésini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Karasoy (2015) çalışmasında, tüketici güven endekslerinin hangi faktörlerden etkilendiğini araştırmıştır. Bu kapsamda tüketici güven endeksleri ile yurtiçi finansal volatilité göstergeleri olan döviz kuru, faiz oranı, BİST Endeksi ve yurt dışı finansal volatilité göstergesi olan VIX Endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmasında Regresyon analizi yöntemini kullanmış ve analizine Ocak 2014-Haziran 2015 tarihleri arasındaki dönemi dahil etmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuca göre, VIX Endeksi'ndeki volatilitenin tüketici güven endekslerini olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir.

Kaya (2015), 02 Ocak 2009-11 Ocak 2013 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan çalışmasında, BIST 100 Endeksi ile VIX Endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çalışmada Johansen-Jeselius eş-bütünleşme testi ve VEC modeli uygulanmıştır. Araştırmanın sonucuna göre söz konusu iki endeks arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ve VIX Endeksi'nin BIST 100 Endeksi'ni etkilediği saptanmıştır.

Şahin (2018), 1 Kasım 2013-3 Kasım 2017 dönemini incelediği çalışmasında BİST 100 getiri endeksi ile VIX Endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen verilerde haftalık

kapamış değerleri esas alınmış ve söz konusu verilerin analizinde Johansen-Jeselius eş-bütünleşme testi ile hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda, VIX Endeksi ile BIST 100 Endeksi arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmanın sonucuna göre VIX Endeksi’nin BIST 100 Endeksi’ni etkilediği açık bir biçimde görülmüştür.

Telek (2020) çalışmasında, VIX Endeksi’nin Türkiye’ye yapılan portföy yatırımları ve döviz kurları üzerinde etkili olup olmadığını araştırmıştır. Bu kapsamda 2004 – 2019 yılları arasındaki dönem üçer aylık periyotlarla ele alınmış ve çalışmada ARDL Sınır Testi yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda VIX Endeksi ile döviz kurları arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Fakat VIX Endeksi ile portföy yatırımları arasında kısa dönemde anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, politikacılar ve yatırımcılar açısından VIX Endeksi’nin önemli bir gösterge olduğunu ortaya koymuştur.

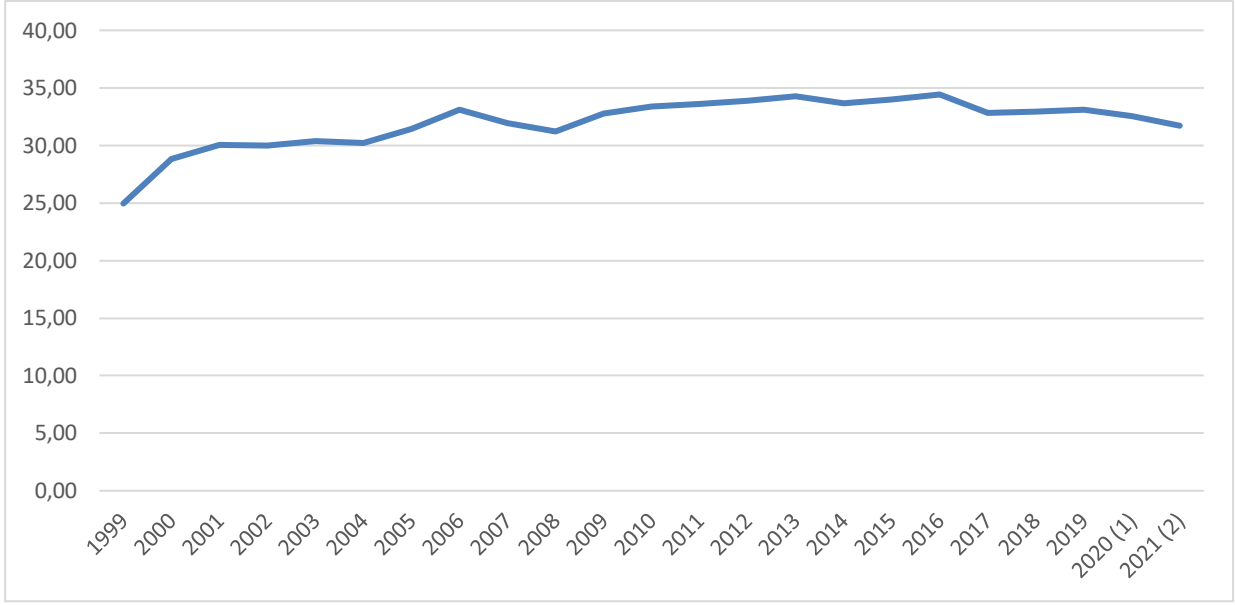
3. Veri ve Metodoloji

Türkiye’de kamu gelirleri, kamu harcamaları ve VIX Endeksi serilerinin incelendiği bu çalışmada 1999-2021 dönemi ele alınmıştır. Kullanılan veriler, yıllık aylık veriler olup kamu gelirleri ve kamu harcamaları verileri Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı internet sitesinden, VIX Endeksi verileri ise St. Louis Federal Rezerv Bankası Ekonomik Araştırma veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1
Değişkenler ve Kaynakları

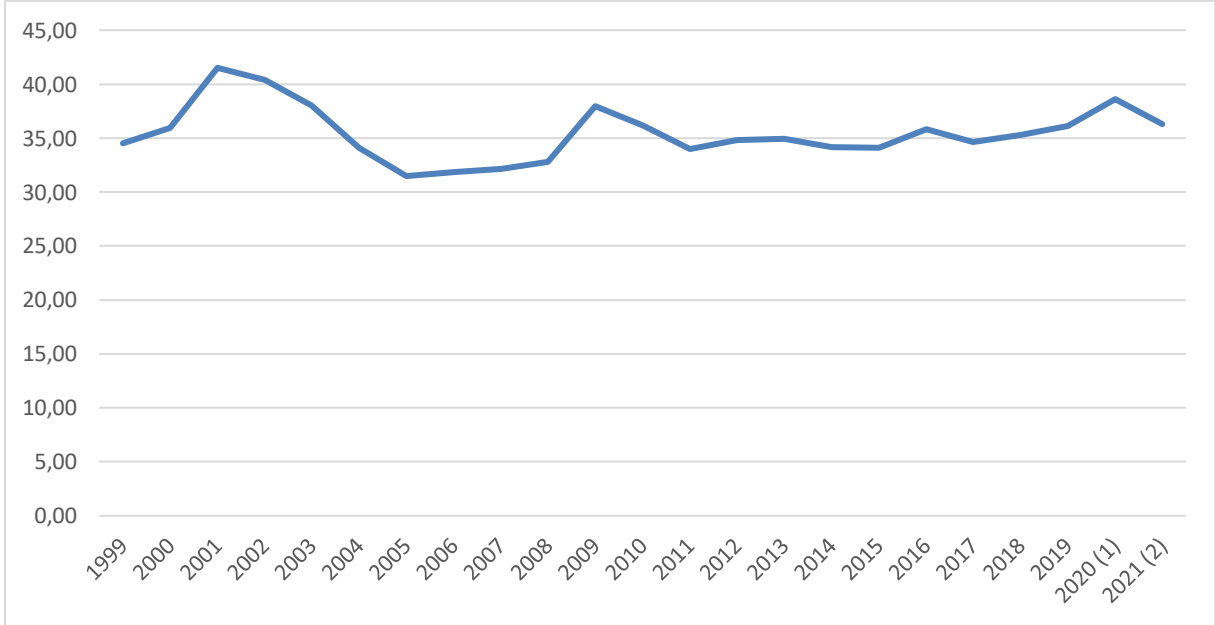
	Açıklama	Kaynak
kg	Kamu gelirleri, GSYH’ya oranı	T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı
kh	Kamu harcamaları, GSYH’ya oranı	T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı
vixort	VIX Endeksi, ortalama %	St. Louis Federal Rezerv Bankası

Şekil 2’de Türkiye’de 1999-2021 dönemi itibariyle kamu gelirleri verilerine ait grafik yer almaktadır. İncelenen dönemde Türkiye’de kamu gelirlerinin yıllar itibariyle artış gösterdiği görülmektedir.

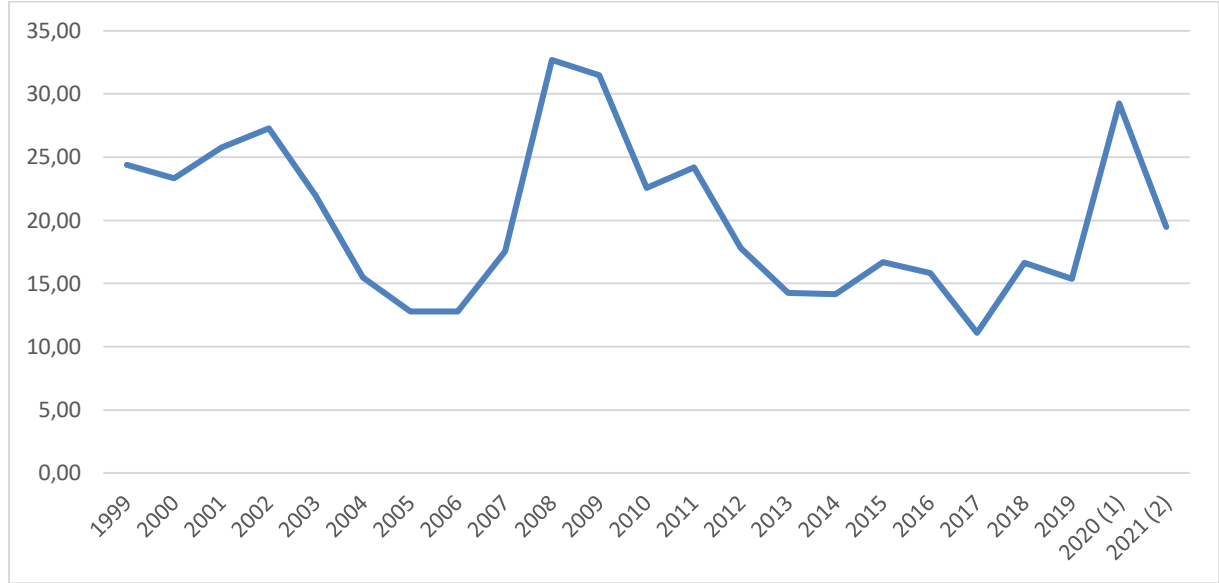
Şekil 2.
Türkiye’de Kamu Gelirleri, 1999-2021 (GSYH’ya oranı)
Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021.

Şekil 3’te Türkiye’de 1999-2021 dönemi itibariyle kamu harcama verilerine ait grafik yer almaktadır. İncelenen dönemde Türkiye’de kamu gelirlerinde olduğu gibi kamu harcamalarında da yıllar itibariyle artış görülmektedir.

Şekil 3.
Türkiye’de Kamu Harcamaları, 1999-2021 (GSYH’ya oranı)
Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021.

Şekil 4’te 1999-2021 dönemi itibariyle VIX Endeksi verilerine ait grafik yer almaktadır. VIX Endeksi verilerine ait grafik eğrisinin daha durağan bir yapıya sahip olduğu ancak genel olarak kriz yıllarında özellikle de 2008 krizinin ardından VIX Endeksi’nin ani bir artış gösterdiği görülmektedir. Benzer şekilde 2019 yılının ardından dünyanın genelini etkisi altına alan Kovid-19 salgınının yaşanması ile beraber VIX Endeksi’nin ani bir artış gösterdiği görülmektedir.

Şekil 4.
VIX Endeksi, 1999- 2021 (Ortalama)
Kaynak: Economic Research Federal Reserve Bank of St. Louis, (2021).

Çalışmada, VIX Endeksi’nin Türkiye’de yapılan kamu harcamaları ve kamu gelirleri üzerinde etkisinin olup olmadığı araştırılmak istenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak birim kök testleri yapılmış, birim kök testlerinin ardından seriler arasında nedensellik ilişkisinin varlığı sınanmıştır.

3.1. Augmented Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Ekonometrik çalışmalarda karşılaşılan önemli sorunlardan biri; çalışmada kullanılan serilerin durağan olmaması durumudur. Serilerin durağan olmaması durumunda sahte regresyon sorunu ile karşılaşılabilen ve bu durum modelde kullanılan değişkenlerin gerçek dışı ilişkisinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmaktadır. Güvenilir sonuç elde etmek açısından kullanılan serilerin durağanlığını sınamak için ADF birim kök testinden yararlanılmaktadır. ADF birim kök testi, serilerin durağan olup olmadığı, serilerin durağan olmaması durumunda kaçınıcı dereceden durağan olduklarının tespit edilmesi amacıyla uygulanmaktadır (Seçme,

2010: 104). Durağan olmayan bir serinin farkları alınarak seri durağan hale getirilir (Tarı, 2015: 389).

ADF testinde 3 model kurulmaktadır (Bayrakdar, 2015: 53): (formül numaralandırma kaymı)

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \alpha t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Denklemlerde yer alan ΔY_t ; $Y_t - Y_{t-1}$, μ ; sabit parametre, t ; trendi ifade etmekte ve δ 'ya ait t istatistiği; test istatistiği olarak kullanılmaktadır. Temel hipotez serinin birim kök içerdiğini, alternatif hipotez ise serinin durağan olduğunu ifade etmektedir (Bayrakdar, 2015:53).

3.2. Lumsdaine -Papell Birim Kök Testi

Çalışma pek çok krizin meydana geldiği ve özellikle 2019 yılı itibariyle küresel salgının yaşandığı 1999-2021 dönemini kapsamaktadır. Çalışmanın zaman boyutu dikkate alındığında iç veya dış şokların seride yapısal değişime sebep olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle Lumsdaine-Papell (1997) ve Zivot Andrews (1992) gibi yapısal değişimi de dikkate alan birim kök testleri uygulanmalıdır. Zivot Andrews yöntemi tek yapısal kırılmaya izin verirken Lumsdaine-Papell yöntemi iki yapısal kırılmaya izin vermektedir. Lumsdaine-Papell metodunda; sabitte iki kırılmaya izin veren Model AA, sabit ve trendde kırılmaya izin veren Model CC aşağıda yer almaktadır (Akbaş vd., 2013: 191). Model CC, Zivot ve Andrews yönteminde kullanılan, tek kırılma noktasına izin veren Model C'ye benzemektedir (Pahlavani & Harvie, 2008: 430). Lumsdaine ve Papell yaptıkları çalışmada aşağıdaki eşitliği 'Eşitlik 1' olarak adlandırıp, kurdukları bu modeli Model CC olarak tanımlamışlardır. Eşitlik 1 ya da Model CC aşağıdaki gibidir (Lumsdaine & Papell, 1997: 212-214):

$$\Delta y_t = \mu + \beta_t + \theta DU1_t + \gamma DT1_t + \omega DU2_t + \psi DT2_t + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (\text{Model CC})$$

1 nolu eşitliğe DT1 ve DT2 eklenmezse Model AA, DT2 eklenmezse Model CA elde edilir (Lumsdaine & Papell, 1997: 214).

$$\Delta y_t = \mu + \beta_t + \theta DU1_t + \omega DU2_t + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (\text{Model AA})$$

$$\Delta y_t = \mu + \beta_t + \theta DU1_t + \gamma DT1_t + \omega DU2_t + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + \epsilon_t \quad (\text{Model CA})$$

Modelde kullanılan kukla değişkenler şu şekilde ifade edilmektedir: $DU1_t$, $t > TB1$ iken 1 ve diğer durumlarda 0; $DU2_t$, $t > TB2$ iken 1 ve diğer durumlarda 0; $DT1_t$, $t > TB1$ iken $t - TB1$ ve diğer durumlarda 0, $DT2_t$, $t > TB2$ iken $t - TB2$ ve diğer durumlarda 0 değerini almaktadır (Lumsdaine & Papell, 1997: 213; Pahlavani & Harvie, 2008: 430; Yılcı, 2009: 329). Kukla değişkenlerdeki rakamlar birinci ve ikinci yapısal kırılmayı ifade etmektedir (Ceylan & Karaağaç, 2019: 228). Model AA ve Model CC’de TB1 birinci kırılma zamanını, TB2 ikinci kırılma zamanını, DU sabitte kırılmayı, DT ise sabit ve trendde kırılmayı izah etmektedir (Akbaş vd., 2013: 191). Model AA, Model CC ve Model CA için kurulan hipotez, serinin birim kök içerdiğini ifade etmektedir (Ceylan & Karaağaç, 2019: 228). Akbaş ve diğerlerine göre H_0 hipotezi yapısal değişim olmaksızın serinin birim kök içerdiğini, alternatif hipotez iki yapısal değişimle beraber serinin durağan olduğunu ifade etmektedir (Akbaş vd., 2013: 191-192).

3.3. Nedensellik Testi

Hacker ve Hatemi-J’nin (2006) geliştirdiği Bootstrap Granger nedensellik testi, Toda ve Yamamoto’nun (1995) geliştirdiği nedensellik testine dayanmaktadır (Lebe & Akbaş, 2014: 68). Bektur ve Malcıoğlu’na (2017) göre Toda-Yamamoto testi uygulanıp kritik değerler, hataların normal dağılmaması olasılığına karşın bootstrap ile elde edilmektedir. Hacker ve Hatemi-J’ye (2006) göre Toda-Yamamoto prosedürü gecikmesi çoğaltılmış VAR modeline dayanmaktadır ve VAR süreci Denklem 4’teki gibidir:

$$y_t = \nu + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \epsilon_t \quad (4)$$

Denklemden yer alan y_t , ν ve ϵ_t n boyutlu vektörlerdir, A_r ; r gecikme için $n \times n$ parametre matrisidir. Toda ve Yamamoto (1995) bütünleşik değişkenler arasındaki nedenselliği test etmek için kullanılacak Denklem 5’te yer alan artırılmış VAR ($p + d$) modelini önermiştir (Hacker & Hatemi-J, 2006: 1490):

$$y_t = \hat{\nu} + \hat{A}_1 y_{t-1} + \dots + \hat{A}_p y_{t-p} + \dots + \hat{A}_{p+d} y_{t-p-d} + \hat{\epsilon}_t \quad (5)$$

Sürecin p gecikme uzunluğunun bilindiği varsayılmaktadır ve d değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini bildirmektedir (Kızılkaya, 2018: 224).

Kurulan temel hipotez, değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisinin olmadığını, alternatif hipotez ise Granger nedensellik ilişkisinin varlığını savunmaktadır (Bektur &

Malcıoğlu, 2017: 78). Hacker ve Hatemi-J (2006) testinde bootstrap dağılımı kullanılmakta ve bu yönüyle Toda-Yamamoto testinden ayrılmaktadır. Böylece nedensellik testindeki kritik değerleri elde edebilmek için bootstrap simülasyon teknikleri kullanılmaktadır (Lebe & Akbaş, 2014: 68). Efron (1979) tarafından geliştirilmiş bootstrap metodu, test istatistik dağılımını belirlemek için veriyi tekrardan örneklendirmeye dayanmaktadır. Bu dağılımı kullanmak, daha güvenilir kritik değerler sağlayarak sonuçlarda sapmaları azaltabilmektedir (Hacker & Hatemi-J, 2006: 1492).

4. Ampirik Bulgular

Çalışmada değişkenlere ilişkin betimleyici istatistiklere dair bilgiler verilmiş ardından analizde kullanılan değişkenlerin durağanlıklarını sınamak için ADF ve Lumsdaine-Papell birim kök testi uygulanmıştır. VIX Endeksi ve kamu gelirleri, kamu harcamaları arasında nedensellik ilişkisinin analizi için Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilmiş Bootstrap Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 2
Değişkenlere İlişkin Betimleyici İstatistikler

	KG	KH	VIX
Mean	31.96783	35.46000	20.12348
Median	32.79000	34.94000	17.80000
Maximum	34.43000	41.51000	32.70000
Minimum	24.96000	31.48000	11.09000
Std. Dev.	2.188208	2.545224	6.271286
Skewness	-1.509776	0.638134	0.4946622
Kurtosis	5.550822	3.081274	2.134784
Jarque-Bera	14.97338	1.567322	1.655235
Probability	0.000560	0.0456731	0.437089
Sum	735.2600	815.5800	462.8400
Sum Sq. Dev.	105.3416	142.5196	865.2385
Observations	23	23	23

Değişkenlere ilişkin betimleyici istatistiklerin yer aldığı Tablo 2'ye göre değişkenlerin medyan ve ortalama değerlerinin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Maksimum ve minimum değerler arasında önemli miktarda fark görülmemektedir. Standart hata değerleri önemli ölçüde yüksek düzeyde olmadığı için değişkenler zaman içerisinde benzer değişim sergilemektedir. Kamu harcamaları ve VIX Endeks değerleri normal dağılıma sahiptir ancak kamu gelirleri normal dağılıma sahip değildir. Bu nedenle çalışmada bootstrap dağılıma sahip nedensellik testi uygulanmıştır. Tablo 3'te, ADF birim kök testine ait sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 3
ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Sabitli					
		Düzye I(0)		Birinci Fark I(1)	
Değişkenler	t istatistiği	Olasılık Değerleri		t istatistiği	Olasılık Değerleri
kg	-4.762950	0.0011		-0.4678	0.8754
kh	-3.0196	0.0493		-3.7851	0.0101
vixort	-2.5759	0.1125		-4.5534	0.0019
Sabitli ve Trendli					
		Düzye I(0)		Birinci Fark I(1)	
Değişkenler	t istatistiği	Olasılık Değerleri		t istatistiği	Olasılık Değerleri
kg	1.005571	0.9996		-6.4149	0.0002
kh	-2.2275	0.4526		-3.6852	0.0464
vixort	-2.5751	0.2934		-4.4057	0.0113

Tablo 3’te bulunan ADF test sonuçları incelendiğinde sabitli modelde kamu gelirleri (kg) ve kamu harcamaları (kh) serilerinin düzeyde durağan oldukları, VIX Endeksi serilerinin (vixort) ise birinci farkı alındığında durağan olduğu görülmektedir. Sabitli ve trendli modelde her üç serinin de birinci farkı alındığında durağan oldukları görülmektedir. Dolayısıyla kamu gelirleri, kamu harcamaları ve VIX Endeks serilerinin durağanlık mertebeleri sabitli modelde sırasıyla I(0), I(0) ve I(1) iken sabitli ve trendli modelde tüm serilerin durağanlık mertebeleri I(1) olarak belirlenmektedir. İki yapısal kırılmaya izin veren Lumsdaine-Papell yapısal kırılmalı birim kök testine ait sonuçlar Tablo 4’te gösterildiği gibidir:

Tablo 4
Lumsdaine-Papell Birim Kök Testi Sonuçları

Sabitli						
		Düzye I(0)		Birinci Fark I(1)		Kritik Değerler
Değişkenler	Test İstatistiği	Kırılma Tarihleri		Test İstatistiği	Kırılma Tarihleri	
kg	-146.1024**	2010:01	2013:01	-23.9796**	2009:01 2013:01	%1 -6.7400
kh	-4.9110	2003:01	2008:01	-6.7844**	2007:01 2011:01	%5 -6.1600
vixort	-5.4329	2007:01	2019:01	-6.3985*	2006:01 2008:01	%10 -5.8900
Sabitli ve Trendli						
		Düzye I(0)		Birinci Fark I(1)		Kritik Değerler
Değişkenler	Test İstatistiği	Kırılma Tarihleri		Test İstatistiği	Kırılma Tarihleri	
kg	-2.9251	2008:01	2010:01	-17.1550**	2008:01 2019:01	%1 -7.1900
kh	-5.5771	2000:01	2007:01	-8.9296**	2009:01 2017:01	%5 -6.7500
vixort	-5.9096	2007:01	2016:01	-9.2697**	2005:01 2008:01	%10 -6.4800

Tablo 4’te bulunan değerler incelendiğinde; sabitli modelde kamu gelirleri serilerine ait LP test istatistik değerleri mutlak değerde kritik değerlerden büyük olduğu için seri birim kök içermemektedir. Kamu harcamaları ve VIX Endeks değeri serileri ise düzeyde birim kök içermektedir. Ancak kamu harcamaları ve VIX Endeks değeri serilerinin birinci farkı alındığında seriler durağan hale gelmektedir. Sabitli modelde kamu gelirleri serilerinin

durağanlık mertebesi I(0) iken kamu harcamaları ve VIX Endeksi serilerinin durağanlık mertebeleri I(1) olarak belirlenmektedir.

Sabitli ve trendli modelde kamu gelirleri, kamu harcamaları ve VIX Endeks değerleri serilerine ait düzeyde LP test istatistik değerleri mutlak değerde kritik değerlerden küçüktür ve seriler birim kök içermektedir. İlgili serilerin birinci farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Sabitli ve trendli modelde tüm değişkenlerin durağanlık mertebesinin I(1) olduğu anlaşılmaktadır.

Birim kök içeren serilere t döneminde etki eden bir şokun etkisi, bir sonraki dönemde yani t+1 döneminde devam etmektedir (Ceylan & Karaağaç, 2019: 234). Dolayısıyla kamu gelirleri, kamu harcamaları ve VIX Endeksi serilerinde meydana gelen bir şokun etkisi bir sonraki yıla ait serileri etkilemektedir. Yapısal kırılmaların oluşmasında incelenen dönemde yaşanan 2008 küresel ekonomik krizin yanı sıra yaşanan siyasi gelişmelerin de etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 3 ve Tablo 4'te yer alan sonuçlar değerlendirildiğinde; ADF testi ve yapısal kırılmayı dikkate alan LP testinde farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmanın incelediği dönem seride yapısal kırılmaya neden olabilecek pek çok kriz ve olayı barındırdığı için LP testi sonuçları dikkate alınmıştır.

Tablo 5'te VIX Endeksi'nin Türkiye'de yapılan kamu harcamaları ve kamu gelirleri üzerindeki etkisinin analiz edildiği Bootstrap Granger nedensellik test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5
Bootstrap Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	Wstat istatistiği*	Bootstrap Kritik Değerleri		
		% 1	% 5	% 10
vixort→kg	1.229	19.911	10.820	7.963
vixort→kh	8.169	21.171	11.036	7.857

*Gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir.

*Kamu gelirleri ve VIX Endeks değeri için LR: 11.99870, FPE: 24.4814, AIC: 8.8009, HQ: 8.9187

*Kamu harcamaları ve VIX Endeks değeri için LR: 11.2154, FPE: 72.9555, AIC: 9.8929, HQ: 10.0106

Tablo 5'te yer alan VIX Endeks değerinden kamu gelirlerine doğru nedensellik testi istatistik değeri tüm kritik değerlerden küçük olduğundan VIX Endeksi'nden kamu gelirlerine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. VIX Endeks değerinden kamu harcamalarına doğru nedensellik testi istatistik değeri %10 anlamlılık düzeyinde kritik değerden büyük olduğundan VIX Endeks değerinden kamu harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

5. Sonuç

Bu çalışmada 1999-2021 dönemi için VIX Endeksi ile kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasında nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Birim kök testleri yapılarak analizde kullanılan değişkenlerin durağanlık dereceleri tespit edilmiştir. ADF birim kök testinde sabitli modelde kamu gelirleri ve kamu harcamaları serilerinin düzeyde durağan oldukları, VIX Endeks’i serilerinin birinci farkı alındığında durağan hale geldiği görülmektedir. Dolayısıyla sabitli modelde kamu gelirleri, kamu harcamaları ve VIX Endeksi serilerinin durağanlık mertebeleri sırasıyla I(0), I(0) ve I(1) olmaktadır. Sabitli ve trendli modelde ise tüm serilerin birinci farkı alındığında durağan oldukları dolayısıyla tüm serilerin durağanlık mertebelerinin I(1) olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın incelediği dönemde pek çok krizin görülmesi ve değişkenlerin iç/dış şoklardan etkilenebilmesi nedeniyle yapısal kırılmayı dikkate alan Lumsdaine-Papell birim kök testi yapılmıştır. Lumsdaine-Papell birim kök testi sonuçlarına göre sabitli modelde kamu gelirleri serilerinin düzeyde durağan olduğu, kamu harcamaları ve VIX Endeks’i serilerinin ise birinci farkı alındığında durağan oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla serilerin durağanlık mertebelerinin sırasıyla I(0), I(1) ve I(1) olduğu anlaşılmaktadır. Sabitli ve trendli modelde ise tüm seriler birinci farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Dolayısıyla tüm serilerin durağanlık mertebeleri I(1)’dir. Yapısal kırılmaların oluşmasında incelenen dönemde yaşanan 2008 küresel ekonomik krizin yanı sıra yaşanan siyasi gelişmelerin de etkili olduğu söylenebilir. Son olarak VIX Endeksi ile kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığı Hacker ve Hatemi-J Bootstrap Granger nedensellik testi ile test edilmiştir. Bu test sonucunda VIX Endeksi’nden kamu harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda VIX Endeksi’nden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. VIX Endeksi, piyasalardaki tedirginliği yansıtmakta ve yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyebilmekte, dolayısıyla ekonomide yaşanan krizin etki ve hacmini artırabilmektedir. Analiz sonucunda VIX Endeksi’nden kamu harcamalarına doğru bir nedenselliğin tespit edilmesi Türkiye’de yapılan kamu harcamalarının piyasalardaki volatilitiyi gösteren VIX Endeksi’ne duyarlı olduğunu göstermektedir.

Analiz sonucundan hareketle Türkiye üretimde hammadde ve ara mal yönüyle dışa bağımlı, yabancı yatırımcıların yatırım yaptığı dışa açık bir ülke olması nedeniyle diğer birçok ülke gibi dış etkenlerden etkilenen bir ülkedir. Küreselleşmenin etkilerinden kaçınmanın mümkün olmadığı bir dünyada Türkiye’nin de uluslararası piyasalarla etkileşimde olması kaçınılmaz bir durumdur. Bu kapsamda Türkiye’de uygulanan maliye politikalarının da dış

faktörlerden etkilendiği yorumu yapılabilmektedir. Bu faktörlerin etkisinin ve kapsamının en az düzeye indirilebilmesi için dışa bağımlılığın mümkün olduğunca azaltılması ve uygulanan maliye politikalarının bu kapsamda ele alınması gerekmektedir.

Finansal piyasaların birbirine entegre olduğu ve sermaye hareketlerinin serbestleştiği dünya ekonomisinde olumsuz dış etkenlerin ülke ekonomilerine kalıcı hasarlar vermemesi için maliye politikaları, para politikalarıyla ve hatta finansal politikalarla koordineli bir şekilde uygulanmalıdır. Maliye politikası uygulamalarından elde edilecek başarı, politikalar arasındaki koordinasyonun kalitesine ve sürekliliğine bağlıdır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

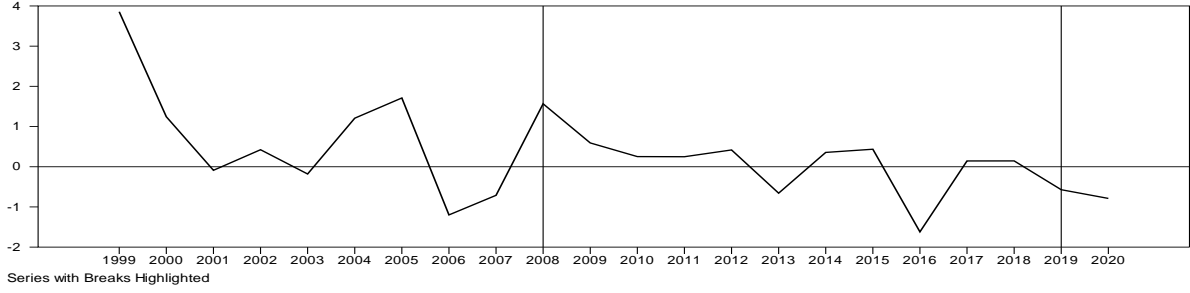
- Akbaş, Y. E., Zeren, F. & Özekicioğlu H. (2013). Türkiye’de parasal aktarım mekanizması: Yapısal VAR Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (2), 187-198.
- Basher, S. A. & Sadorsky, P. (2016). Hedging emerging market stock prices with oil, gold, VIX, and bonds: A comparison between DCC, ADCC and GO-GARCH. *Energy Economics*, 54, 235-247.
- Bayrakdar, S. (2015). Türkiye için işsizlik histerisi ya da doğal işsizlik oranı hipotezinin geçerliliğinin sınanması. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 45-61.
- Bektur, Ç. & Malcıoğlu, G. (2017). Kredi temerrüt takasları ile BIST 100 Endeksi arasındaki ilişki: Asimetrik nedensellik analizi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (3), 73-83.
- Boscaljon, B. & Clark, J. (2013). Do large shocks in VIX signal liability management strategies? *Journal of Applied Finance*, 23 (2), 120-132.
- Bouri, E., Gupta, R., Tiwari, A. K. & Roubaud, D. (2017). Does bitcoin hedge global uncertainty? Evidence from wavelet-based quantile-in-quantile regressions. *Finance Research Letters*, 23, 87-95.
- Ceylan, R. & Karaağaç, G. E. (2019). Türkiye’de sürekli gelir hipotezinin test edilmesi: Doğrusal olmayan birim kök testlerinden kanıtlar. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 219-237.
- Dell’Erba, S. & Sola, S. (2011). *Expected fiscal policy and interest rates in open economy*. The Graduate Institute of International and Development Studies (IHEID) Working Paper (No: 07/2011).
- Economic Research Federal Reserve Bank of St. Louis (2021). CBOE Volatility Index: VIX. 18 Mart 2021, <https://fred.stlouisfed.org/series/VIXCLS#0>.
- Efron, B. (1979). Bootstrap methods: Another look at the jackknife. *The Annals of Statistics*, 7 (1), 1-26.
- Fountain, R. L., Herman J. R. & Rusvold, D. L. (2008). An application of Kendall distributions and alternative dependence measures: SPX vs. VIX. *Insurance: Mathematics and Economics*, 42, 469-472.
- Giot, P. (2005). Relationships between implied volatility indices and Sstock Index returns. *Journal of Portfolio Management*, 31 (3), 92-100.
- Hacker, R. S. & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics*, 38 (13), 1489-1500.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2021). Bütçe finansmanı istatistikleri. 17 Mart 2021, <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>.
- Kanas, A. (2012). Modelling the risk-return relation for the S&P 100: The role of VIX. *Economic Modelling*, 29 (3), 795-809.
- Karasoy, H. G. (2015). *Consumer confidence indices and financial volatility, research and monetary policy department*. Research Notes in Economics-Central Bank of the Republic of Turkey (No: 1516).
- Kaya, E. (2015). Borsa İstanbul (BIST) 100 Endeksi ile Zımnı Volatilite (VIX) Endeksi arasındaki Eş-Bütünleşme ve Granger Nedensellik. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17 (28), 1-6.
- Kızılkaya, O. (2018). Türkiye’de turizm gelirleri ve büyüme ilişkisinin Bootstrap Nedensellik Testi ile incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 218-227.
- Korkmaz, T. & Çevik, E. İ. (2009). Zımnı Volatilite Endeksinden gelişmekte olan piyasalara yönelik Volatilite Yayılma Etkisi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 3 (2), 87-105.
- Lebe, F. & Akbaş, Y. E. (2014). Türkiye’nin konut talebinin analizi: 1970-2011. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (1), 57-83.

- Lumsdaine, R. L. & Papell, D. H. (1997). Multiple trend breaks and the unit-root hypothesis. *The Review of Economics and Statistics*, 79 (2), 212-218.
- Neffelli, M. & Resta, M. (2018). Is VIX still the investor fear gauge? Evidence for the US and BRIC markets. *Preprint Arxiv: 1806.07556*, 1-29.
- Pahlavani, M. & Harvie, C. (2008). Multiple structural breaks in Korea's macroeconomic data: An application of the Lumsdaine and Papell test. *The Journal of The Korean Economy*, 9 (3), 425-441.
- Sadeghzadeh, K. (2018). Borsanın psikolojik faktörlere duyarlılığı: Oynaklık Endeksi (VIX) ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) ile BIST 100 Endeksi arasındaki ilişkiler. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (2), 238-253.
- Sarwar, G. & Khan, W. (2017). The effect of US stock market uncertainty on emerging market returns. *Emerging Markets Finance and Trade*, 53 (8), 1796-1811.
- Seçme, Z. O. (2010). *Kamu harcamaları politikasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Şahin, Ü. C. (2018). Korku Endeksi hisse senedi piyasaları üzerinde etkili midir? Borsa İstanbul üzerine bir uygulama. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 10 (37), 11-17.
- Şen, S., Tabar, Ç. & Tokatlıoğlu, M. (2018). Küresel krizde devlet müdahalesi ve maliye politikası. *İş ve Hayat Dergisi*, 4 (8), 9-26.
- Şen, H. & Kaya, A. (2015). Ekonomik krizlerin değişmeyen imdatçısı: Maliye politikası. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 23 (23), 55-86.
- Tarı, R. (2015). *Ekonometri*. (11. Baskı). Umuttepe Yayınları.
- Telek, C. (2010). VIX Endeksinin Türkiye'de portföy yatırımları ve döviz kurlarıyla ilişkisi. *İzmir İktisat Dergisi*, 35 (3), 635-646.
- Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66 (1-2), 225-250.
- Vodenska, I. & Chambers, W. J. (2013). Understanding the relationship between VIX and the S&P 500 Index volatility. 26th Australasian Finance and Banking Conference 2013. 8 Haziran 2021, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2311964.
- Whaley, R. E. (2000). The investor fear gauge. *The Journal of Portfolio Management*, 26 (3), 12-17.
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021). Yıllar bazında toplam gelir ve harcamaları. 28 Kasım 2021, <https://www.sbb.gov.tr/yillar-bazinda-genel-devlet-istatistikleri/>, 2021.
- Yılcı, V. (2009). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için işsizlik histerisinin sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10 (2), 324-335.
- Zivot, E. & Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10 (3), 25-44.

EKLER

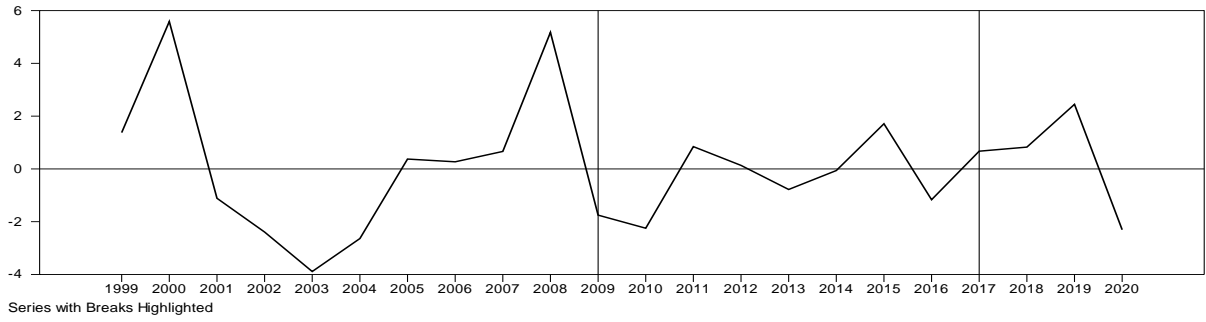
Ek: 1

Kamu Gelirleri Lumsdaine-Papell Yapısal Kırılma Test Grafiği (Break=Both)

Ek: 2

Kamu Harcamaları Lumsdaine-Papell Yapısal Kırılma Test Grafiği (Break=Both)

Ek: 3

VIX Endeksi Lumsdaine-Papell Yapısal Kırılma Test Grafiği (Break=Both)

